



VEDA
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied



Ústav etnológie
Slovenskej akadémie vied

Recenzenti:

PhDr. Arne Mann, CSc.
Doc. Jelena Marušiaková

IVANA ŠUSTEROVÁ

Život olašských žien



VEDA

vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2015

Publikácia vznikla v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA 2/0099/15 s názvom Nálepka „Róm“ – emické a etické reflexie a ich spoločenské dopady.

© Mgr. Ivana Šusterová, 2015
© Ústav etnológie SAV, 2015
© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2015

ISBN 978-80-224-1490-6

Obsah

Zopár slov na úvod	8
1 Metodika	11
1.1 Obsahové priblíženie a ciele práce	11
1.2 Výskumná lokalita a vzorka	13
1.3 Metodika práce	16
1.3.1 Stav riešenia problematiky v odbornej literatúre	19
1.3.2 Spracovanie dát	23
1.4 Niektoré z aspektov a špecifik výskumu medzi olašskými Rómami	26
1.5 Etika výskumu, limity výskumu, sebareflexia	30
2 Olašskí Rómovia	37
2.1 Historický kontext	39
2.2 Charakteristika / základné atribúty života a kultúry olašských Rómov	45
3 Komunita olašských Rómov v Nitre	49
4 Detstvo dievčat v spoločenstve olašských Rómov	60
4.1 Výchova dievčat (<i>šejouri</i>)	60
4.2 Dievča na vydaj (<i>šej</i>)	74
5 Žena – nevesta (<i>bouri</i>)	84
5.1 Postavenie mladej nevesty v novej rodine	84
5.2 Povinnosti nevesty	91
6 Žena (<i>romňi</i>) – matka (<i>dej</i>)	100

7	Obraz „správnej“ olašskej ženy	114
7.1	(Nerovnoprávne) postavenie žien a mužov	114
7.2	Povinnosti žien	117
7.3	Prejavy úcty žien voči mužom	122
7.4	Diferenciácia priestoru na základe rodovej príslušnosti	126
8	Nevera žien, rómske sudy	134
	Záver	144
	Krátky slovníček rómskych výrazov	148
	Summary	150
	Bibliografia	163

*Prehlbujme to, čo nás spája,
prekonávajme to, čo nás rozdeľuje,
uchovávajme to, čo nás rozlišuje.*

(Bernard z Clairvaux)

Zopár slov na úvod

Písať o Rómoch sa dá rôznymi spôsobmi. Spracovanie konkrétnej témy môže byť čisto vedecké (čo nemusí každého čitateľa osloviť) alebo romantické, idealizujúce Rómov, či ponúkajúce rôzne riešenia tzv. rómskej problematiky. K širokej verejnosti sa, žiaľ, dostávajú najčastejšie negatívne ladené informácie. Aj ciele písania môžu byť odlišné. Mojou snahou bolo ísť „do terénu“ s otvorenou myslou, ale aj srdcom, a tak spoznávať jednu zo skupín Rómov. Takýmto spôsobom som chcela priniesť čo najobjektívnejšie fakty. Objektívne do takej miery, do akej sa o ne so mnou podelili samotní olašskí Rómovia, podporené priamo ich výpoveďami. Dúfam, že zvolená cesta bude pre čitateľov vhodná a obohacujúca.

Ako už napovedá samotný názov, táto kniha je o konkrétnej skupine Rómov – o Rómoch olašských. Približuje postavenie žien v tejto komunite, ktoré je ovplyvnené a podriadené vnútorným normám a zákonom dodržiavaným olašskými Rómami. Stále ma udivuje a fascinuje, s akými zvykmi a tradičnými prejavmi, preberanými po mnohé generácie, je možné stretnúť sa v 21. storočí v krajskom meste na Slovensku.¹

¹ Pod pojmom tradícia mám na mysli časť spoločenského vedomia, ktorú nastupujúca generácia preberá od predchádzajúcej. Ide o „prenášanie kultúrnych hodnôt koncentrovaných v kolektívnom vedomí z generácie na generáciu. Tradícia nezahŕňa všetko, čo predchádzajúce generácie tvorili. Je výberom ideí, kult. vzorov a pravidiel, kt. majú povahu kolektívnych noriem a spoločenstvo ich preberá ako naďalej aktuálne. Tradícia je vedomý proces napomáhajúci zabezpečenie existencie určitej spoloč. jednotky, jej poriadku a organizácie. Vzniká ako soc. forma odovzdávania informácií...“ (Luther, 1995, s. 262). Ak informátori hovoria

To však vôbec neznamená, že ide o komunitu zaostalú, ktorá sa nevie prispôbiť súčasnej dobe, práve naopak. Svoje vnútorné normy dokážu šikovne prispôbiť aktuálnym podmienkam bez toho, aby zásadne porušili základné princípy, ktorými sa riadia. Práve aktívna snaha o udržanie vlastných tradícií a vnútorných zákonov posilňuje identitu a príslušnosť ku komunite olašských Rómov, na ktorú sú oni samotní hrdí.

Tieto atribúty, nepochybne aj moja zvedavosť, a fakt, že olašskí Rómovia sú prezentovaní ako uzavretá skupina, o ktorej sa „človek zvonku“ ťažko niečo dozvie, ma priviedli k túžbe spoznať túto komunitu. Zariskovala som, a aj vďaka tomu teraz prinášam materiál popisujúci niektoré z aspektov života skupiny olašských Rómov.

Milý čitateľ, mojím cieľom nebolo priniesť prácu o Rómoch plnú čisto odborných faktov, ani senzácií, či dokonca riešenie nejakej problematiky. Osobne si vážim, že mi olašskí Rómovia dali šancu spoznávať ich a vďaka tomu môžem teraz poznatky o ich živote a kultúre sprostredkovať ďalej. Nech už beriete túto knihu do rúk z akéhokoľvek dôvodu, dúfam, že predložený materiál Vám poskytne predstavu o živote olašských Rómov, najmä žien, snád aj pomôže k porozumeniu tejto komunity a aspoň čiastočne rozptýli možné mylné predstavy a stereotypy. Zároveň je mojím prianím, aby zo spôsobu spracovania textu bolo cítiť samotných Rómov, ich postoje, názory, či vnútorné pocity...

* * *

Skôr, ako prejdem k prvej kapitole, dovoľte mi na tomto mieste poďakovať sa tým, bez ktorých by táto kniha nedostala

o rómskych tradíciách, o starých zvykoch, majú na mysli obdobie, ktoré si starší obyvatelia Kalvárie (50-roční a starší) pamätajú z detstva alebo z rozprávania svojich už nebohých rodičov.

podobu, akú má. Niektorí pomohli cennými radami, iní poskytnutými materiálmi, či povzbudivými slovami.

V prvom rade ďakujem pani riaditeľke Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave Mgr. Tatiane Podolinovej, PhD., za možnosť publikovať zozbieraný materiál a za prejavenu dôveru pri zrode tejto knihy.

Ďakujem vedúcej Katedry etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre doc. PhDr. Margite Jágerovej, PhD., pod vedením ktorej sa začal kreovať môj záujem o skupinu olašských Rómov. Moja vďaka patrí aj Mgr. Jane Polákovej, PhD. (v súčasnosti Moravské zemské múzeum v Brne, predtým Múzeum rómskej kultúry v Brne) a doc. Jelene Marušiakovovej (Bulharská akadémia vied, prezidentka Gypsy Lore Society), ktorej odbornú prácu, poskytnuté rady a ochotu pomôcť si veľmi vážim.

Rovnako ďakujem PhDr. Arne Mannovi, CSc. (Ústav etnológie SAV), za poskytnuté rady pri vzniku tejto publikácie.

Zároveň som vďačná kurátorom Múzea rómskej kultúry v Brne, za prístup k materiálom v jednotlivých fondoch a Mgr. Rastislavovi Pivoňovi za okamžitú láskavú pomoc pri hľadaní fotografického materiálu. Ďakujem aj mnohým ďalším (Miškovi Kozubíkovi, Viktorovi Elšíkovi, Rašovi Rosinskému, Romanovi Čonkovi, Ivetke Kokyovej...), ktorí v priebehu posledných štyroch rokov podporili moju snahu venovať sa práve olašským Rómom (či už radou, milým slovom, alebo možnosťou posunúť získané informácie ďalej).

V neposlednom rade moja obrovská vďaka patrí olašským Rómom – tým, s ktorými som sa mohla rozprávať, tráviť čas, a tak ich spoznávať. Bez nich by táto kniha nikdy nevznikla. NAJISARÁV! T'AVEN SASTE TAJ BACHTÁLE!

1 Metodika

1.1 Obsahové priblíženie a ciele práce

Cieľom publikácie je priblížiť a analyzovať postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov v súčasnosti, predstaviť obraz olašskej ženy, žijúcej svoj každodenný život, podriadený vnútorným pravidlám a zákonom komunity, a to so zameraním na premenu jej postavenia počas života.² Prezentované údaje sú výsledkom terénneho výskumu uskutočneného predovšetkým v Nitre na Kalvárii, na Borovej ulici.

Zozbieraný materiál si vyžadoval logické rozčlenenie do konkrétnych kapitol. Možností bolo viacero. Východiskovým sa stalo napokon vekové hľadisko. Pri vymedzení boli rozhodujúce komunitou považované dôležité medzníky, na základe ktorých sa sociálne postavenie a status ženy mení, vyvíja. Ide o obdobie detstva, v ktorom zameriavam pozornosť na výchovu dievčat, najmä na to, kto ich vychováva, na čo sa dbá, ale aj nakoľko je dôležité školské vzdelanie a múdrosť pre budúcnosť dievčaťa. Ďalej sa sústredím na obdobie, keď dievča dospieva a stáva sa z neho potenciálna nevesta. Snažím sa zodpovedať otázky, čo je dôležité pri výbere vhodnej nevesty pre syna a či má samotné dievča nejaké slovo pri výbere partnera. Dôležitým medzníkom v živote olašskej ženy je nepochybne okamih, keď sa so slobodného dievčaťa stáva

² V kontexte olašských Rómov rozumiem pod pojmom vnútorné zákony ustálené pravidlo, princíp, postup v spoločenskej a mravnej oblasti, čo nemusí byť a zväčša ani nie je právnou normou najvyššieho orgánu štátnej moci.

manželka – mladá nevesta (často len v očiach komunity, nie podľa zákonov štátu, ktoré sú v tomto prípade podradené), a tým pádom vo väčšine prípadov opúšťa rodičovský dom a začleňuje sa do rodiny svojho manžela. Potrebné je zamerať sa na zmenu postavenia ženy v novej domácnosti, na delbu práce s ostatnými ženami, na vzťahy so svokrou, aj na zmenené normy v obliekaní, ktoré sú komunitou prísne dodržiavané. Významným momentom v živote ženy je narodenie dieťaťa. Preto postaveniu ženy – matky venujem tiež samostatnú kapitolu.

Okrem toho je cieľom práce priblížiť bežný deň žien, ktorý tvoria povinnosti v domácnosti a starostlivosť o deti, ale aj trávenie voľného času, endogamia v zmysle kontaktov s nerómskym prostredím a s mužmi vo všeobecnosti. Sústredím sa tiež na „čisto ženské reálie“, ale naopak aj na „mužské“, do ktorých ženy nemôžu zasahovať, a to z ich vnútorného pohľadu, teda „emic“. Všímam si aj ženu v kontexte obradových momentov (stolovanie, vianočné sviatky...) a pohybovania sa vo verejnom priestore. V jednotlivých podkapitolách analyzujem obraz „správnej olašskej ženy“, nerovnoprávne postavenie žien a mužov, ktoré deklarujú samotní informátori, a prejavy úcty žien voči mužom. Poslednú kapitolu venujem nevere žien. Tá je síce zriedkavá, ale prípadné previnenie žien tohto typu je riešené vnútorným rómskym súdom, čiže ide o zaujímavý materiál súvisiaci s postavením žien.

Cieľom publikácie je zamerať sa predovšetkým na súčasný stav, ale zároveň sledovať problematiku zachovávaného tradičného modelu postavenia žien v spoločenstve olašských Rómov, prípadné generačné rozdiely a presadzovanie nových podôb. Zároveň sa zaoberám faktormi podieľajúcimi sa na ich formovaní a problematiku sa snažím uchopiť čo najkomplexnejšie, z pohľadu viacerých generácií a oboch pohlaví.

Keďže olašskí Rómovia sú v našom prostredí málo spracovanou oblasťou, v úvodných kapitolách približujem subet-

nickú skupinu olašských Rómov vo všeobecnosti spolu s ich stručnou históriou. Rovnako bolo mojou snahou priniesť materiál konkrétne o nitrianskej olašskej komunite, s čím súvisí, okrem iného, aj osídlenie skúmanej lokality. Ide o dáta, o ktoré sa so mnou podelili starší obyvatelia žijúci v tejto lokalite. Z dôvodu uvedenia čitateľa do širšieho kontextu považujem tieto informácie za nevyhnutné. Samotný výskum, ale aj spracovanie danej témy boli sprevádzané mnohými špecifikami, ktoré približujem v prvej kapitole. K takejto práci patrí nepochybne aj priblíženie metodiky, etiky a limitov výskumu, s čím úzko súvisí aj vlastná sebareflexia. To všetko prináša obraz o terénnom výskume, ale aj o celkovom vzniku publikácie venujúcej sa postaveniu žien v spoločenstve olašských Rómov. V závere prikladám krátky slovníček rómskych výrazov použitých v práci, doplnený o základnú príbuzenskú terminológiu a zoznam rómskych ženských mien.

1.2 Výskumná lokalita a vzorka

Táto práca je etnografickým popisom vybraných aspektov života konkrétnej skupiny Rómov. Rómov olašských, *Lovárov*, žijúcich v Nitre. Vychádza z vlastného terénneho výskumu doplneného poznatkami z odbornej literatúry a informáciami získanými zo zbierkových fondov Múzea rómskej kultúry v Brne počas pracovnej stáže (september – december 2013) v spomínanej inštitúcii.³

Hlavný terénny výskum bol realizovaný v Nitre, v mestskej časti Staré mesto, konkrétne na Kalvárii medzi olašský-

³ Založené v roku 1991 z iniciatívy rómskych aj nerómskych intelektuálov ako nevládna nezisková organizácia. Po takmer desaťročí fungovania v provizórnych priestoroch sa presťahovalo na Bratislavskú ulicu 67, kde sídli dodnes – od 1.1.2005 ako štátna príspevková organizácia. Ďalej používam v práci pre Múzeum rómskej kultúry v Brne skratku MRK.

mi Rómami žijúcimi na Borovej ulici, kde sú koncentrovaní v rámci kompaktnejšieho sídelného celku. Nosný zber dát v teréne, zameraný priamo na postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov, prebiehal v auguste – septembri 2013 a v januári – marci 2014.⁴ Získaný materiál bol doplnený dátami z predošlého terénneho výskumu v subetnickej skupine nitrianskych olašských Rómov, uskutočneného od októbra 2011 do marca roku 2012. Ten bol primárne zameraný na zmapovanie obdobia od výberu partnera až po vstup do manželstva s akcentom na obyčaje s tým spojené, ako sú pytačky a zásnuby. Rozhovory, týkajúce sa histórie a osídlenia Borovej ulice olašskými Rómami a doplňujúcich informácií, prebehli v mesiacoch marec a jún až august 2015 počas 1. ročníka doktorandského štúdia v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Finálne spracovanie dát a ich vydanie v podobe predloženej monografie je výstupom projektu VEGA 2/0099/15 pod názvom: Nálepka „Róm“ – emické a etické reflexie a ich spoločenské dopady. Tento projekt je riešený v Ústave etnológie Slovenskej akadémii vied pod vedením Mgr. Tatiany Podolinskej, PhD.

Primárne som na nitrianskej Borovej ulici navštevovala jednu rodinu (otec, matka – päťdesiatnici – a syn so svojou ženou a dospievajúcou dcérou). Ich domácnosť často navštevovali aj ďalší rodinní príslušníci a známi, s ktorými som sa postupne zoznámila a rozprávala sa aj na tému výskumu. S viacerými

⁴ Nosný zber dát prebehol počas magisterského štúdia autorky. Niektoré zo zozbieraných dát boli základom pre vypracovanie diplomovej práce s názvom „K problematike postavenia žien v spoločenstve olašských Rómov v súčasnosti“. Diplomová práca vznikla pod vedením školiteľky doc. PhDr. Margity Jágerovej, PhD. (Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre), konzultantky Mgr. Jany Polákovéj, PhD. (v tej dobe poverenej riadením Múzea rómskej kultúry v Brne) a doc. Jeleny Marušiakovskej (Bulharská akadémia vied, prezidentka Gypsy Lore Society). Obhájená bola v júni 2014 na Katedre etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.



Obr. 1 Časť nitrianskej Borovej ulice, pohľad z Kalvárie, 2015



Obr. 2 Rodinné domy olašských Rómov na Borovej ulici v Nitre, 2015



Obr. 3 Časť interiéru rodinného domu olašských Rómov na Borovej ulici v Nitre, 2014

som absolvovala opakované rozhovory. Vždy išlo o obyvateľov Borovej ulice, v dvoch prípadoch o ženy z Orechovho dvora, ktoré ale vyrastali na Borovej ulici a o jednu ženu žijúcu v Lužiankach pri Nitre, ktorá má rodinné väzby na samotnej Kalvárii. Rozhovory som uskutočnila výlučne v rómskych domácnostiach na Borovej ulici.

V rámci pracovnej stáže v MRK v Brne sa mi podarilo stretnúť sa s olašskou Rómkou Margitou Wagner, rodenou Lakatošovou, žijúcou v Prahe, ktorá má príbuzných, okrem iného, aj v Nitre. Ide o olašskú Rómku, ktorá vyštudovala vysokú školu a momentálne je zamestnaná na úrade vlády Českej republiky v Prahe. Narodila sa v skupine olašských Rómov *Bougešťov* v českej obci Vrchlaví. Pod dievčenským menom Lakatošová publikovala niekoľko článkov v periodiku *Romano džaniben*. Informácie z nich som využila na viacerých miestach v predloženej práci. Rozhovor s ňou bol veľmi podnetný a plný dôležitých informácií, ktoré potvrdili údaje zistené v Nitre.

1.3 Metodika práce

Uskutočnený výskum mal kvalitatívny charakter. Hlavnými výskumnými metódami boli pološtruktúrované, ale aj voľné – neformálne rozhovory (podľa možnosti opakované) a zúčastnené pozorovanie. Výhodu a zároveň zámer kvalitatívneho výskumu vidím rovnako ako J. Hendl (2012, s. 51) v získaní hĺbkového popisu prípadov. Snahou bolo nezostať iba na povrchu, ale previesť podrobnú komparáciu prípadov, sledovať ich vývoj a skúmať príslušné procesy týkajúce sa života žien. Zároveň citlivo zohľadniť pôsobenie širšieho kontextu, lokálnej situácie a podmienok. Pevne štruktúrovaný rozhovor síce ponúka reprezentatívne dáta, ktoré sú jednoduchšie porovnateľné a vyhodnotiteľné, avšak aj pološtruk-

túrované rozhovory majú viacero výhod, ktoré boli pre mňa prvoradejšie. Konkrétne je možné vyskúmať aj motivácie a iné, často nové, súvisiace témy, podtémy. Čiže ide o veľké spektrum dát, ktoré je možné získať týmto typom rozhovoru. Navyše, ľudia ľahšie nadobudnú pocit, že na ich názore záleží, že poskytnuté informácie sú cenné, čo považujem aj pri výskume u olašských Rómov za dôležité.

Množstvo rozhovorov neprebiehala formou štruktúrovaného rozhovoru. Dalo by sa povedať, že pomer otázok a odpovedí bol niekedy z oboch strán vyrovnaný. Nepochybne to však pomohlo k získaniu vzájomnej dôvery a väčšej otvorenosti a ochoty odpovedať na moje otázky. Aj z tohto dôvodu považujem metódy kvantitatívneho výskumu, ako je dotazník, v tomto kontexte za nie práve vhodné. Výhodou kvalitatívnych metód je predovšetkým možnosť modifikácie základnej výskumnej otázky i samotnej témy v priebehu všetkých fáz výskumu. Zmeny vychádzajú predovšetkým z nového poznania počas zberu, či analýzy dát.

Vzhľadom k tomu, že skúmanú sociálnu realitu staviam do určitého sociálneho priestoru, vychádzam z predpokladu, že budú pohľady z určitého bodu, t. j. vychádzajúce z konkrétnej pozície v sociálnom priestore rôzne, „jelikož hlediska závisejí na místě, odkud je nahlíženo, a jelikož představa každého činitele o prostoru závisí na jeho pozici v prostoru“ (Bourdieu, 1987, s. 221 – 222). Preto som považovala za dôležité rozprávať sa rovnako so ženami, ako aj s mužmi. Výskumnú skupinu tvorili olašskí Rómovia rôznych vekových skupín, z dôvodu objasniť danú problematiku čo najkomplexnejšie, z pohľadu viacerých generácií a zároveň oboch pohlaví.

V tejto súvislosti je potrebné počítať s určitými špecifikami. Treba si uvedomiť, že v olašskej komunite je, zjednodušene povedané, vždy „muž nad ženou“ a „staršia generácia nad mladšou“. Vysoká úcta k starším ľuďom je predpokladom toho, že starší odovzdávajú svoje skúsenosti mladším a vďaka nim je

zabezpečená silná sociálna kontrola v tejto komunite. Nielen, keď som sa pýtala na zvyky, tradície, ale aj vo všeobecnosti ma mladšia generácia odkazovala za staršími mužmi (okolo 50 rokov): „*môj ujo, strýko Ti o tom porozpráva*“. Muži tejto generácie sú naozaj dobrými informátormi, pamätajúcimi si aj situáciu z detstva, konkrétne aspekty vedia aj časovo presne zaradiť. Navyše radi zdôrazňujú svoje vyššie postavenie nad ženami a neodbočujú od témy. Čo, naopak, nemožno povedať o ženách. U mužov som sa spočiatku stretávala s nepochopením mojej potreby rozprávať sa aj so ženami. Rozhovory s nimi sú zdĺhavejšie, kladú mnoho otázok, porovnávajú svoju situáciu s mojou. Potrebné je trpezlivo počúvať a odpovedať, pretože tieto rozhovory sú plné cenných informácií, často takých, ktoré by som sa od mužov nedozvedela. V tomto prípade je nepochybne výhodou, že som žena. Rómska žena sa nikdy nezverí mužovi so svojimi myšlienkami tak otvorene ako žene, o ktorej je presvedčená, že sa do jej pocitov vžije jednoduchšie. Zároveň je u olašskej ženy cenená hanblivosť a témy súvisiace s výskumom ako sexualita, menštruácia a podobne, sú najmä v prítomnosti mužov tabuizované.⁵

Každá z týchto skupín (vekových, generačných, či z rodového hľadiska žien a mužov) si vyžadovala špecifický prístup zameraný na získanie potrebných informácií. Napríklad, keď bolo treba venovať dostatok voľného času, chodiť s nimi na prechádzky, odprevádzať ich domov na Borovú ulicu, aby ma „vnímala“ generácia ich rodičov a starých rodičov. To bolo potrebné najmä pri mojom prvom výskume, keď som si „hľadala cestu“ k olašským Rómom.

„Zaujímavé je tiež si všímať, akým témam sa jednotlivé ženy vyhýbajú. Či už je to zámerne alebo z dôvodu, že určite

⁵ Ako príklad uvádzam situáciu, keď žena predou mnou vyslovila slovo menštruácia (aj to len potichu) a ihneď upozornila svoju vnučku, že toto slovo nemá nahlas vyslovovať.

oblasti života neprikladali väčší význam“ (Chrenková, 2007, s. 40). Dôvodom zamlčania niektorých tém (najmä intímneho charakteru), ktoré som si všimla počas výskumu, mohla byť vyššie spomínaná prítomnosť mužov počas rozhovoru. Za povšimnutie stojí aj to, o čom, naopak, ženy rozprávali najviac. Časté rozprávanie o varení odzrkadľuje skutočnosť, že práve na túto činnosť je u žien kladený dôraz. Obdobná situácia nastala, keď som ženy poprosila, aby ma naučili pár olašských slovíčok. Výber som nechala na ne. Staršia žena mi začala diktovať názvy jedál a potravín a jej nevesta činnosti súvisiace so starostlivosťou o domácnosť.

Na získavanie potrebných dát alebo na overenie niektorých z nich, som používala aj neformálne rozhovory a pozorovanie. Získavanie informácií takýmto spôsobom trvá dlhšiu dobu a ich analýza je tiež náročná. Práve metóda pozorovania ešte pred samotným výskumom vyvolala vo mne prvotný záujem o danú problematiku. Touto metódou sa dala overiť pravdivosť niektorých získaných informácií (nosenie dlhých sukni u vydatých žien, absencia držania sa za ruky a bozkávania sa mladých párov na ulici, starostlivosť o hosťa zo strany nevesty...). Pozorovanie teda slúžilo pri mojich výskumoch primárne na potvrdenie výsledkov získaných pomocou rozhovorov. Informátori ale stále vedeli, že som tam aj ako výskumníčka, a pokiaľ mi v priateľskom rozhovore povedali niečo, o čom nechceli, aby som ďalej rozprávala alebo písala, bola som na to z ich strany upozornená a rešpektovala som to.

1.3.1 Stav riešenia problematiky v odbornej literatúre

Pred samotným výskumom a následným spracovaním získaných informácií bolo potrebné osvojiť si danú problematiku prostredníctvom odbornej literatúry. Nešlo len o li-

teratúru pojednávajúcu o rómskom etniku. Pre čo najlepšie spracovanie skúmanej témy bolo dôležité zorientovať sa aj v etnologickej, antropologickej, či sociologickej literatúre zaoberajúcej sa rodovými štúdiami, respektíve rodovými aspektmi rodinného života.

Čo sa týka riešenia problematiky z hľadiska rodových štúdií, rodová problematika je oblasť skúmania, ktorá je komplexná a zahŕňa v sebe disciplíny ako antropológia, psychológia, sociológia, etnológia, história, politické a náboženské vedy, filozofia, obchod, správa, ekonomika, jazyky. V posledných rokoch sa rodové štúdiá udomácňujú aj v našich odborných kruhoch a verejnosť sa s nimi stretáva prostredníctvom dennej tlače, rozhlasu, televízie, odborných i vedecko-populárnych knižných publikácií. Rodová problematika rezonuje aj v početných grantových projektoch (Darulová – Košťalová, 2004, s. 10). Rodovej problematike na Slovensku (ale i v susednom Česku) sa venovalo viacero odborníkov a vzniklo množstvo odborných štúdií, ktoré bolo potrebné preštudovať si pri zostavovaní tejto monografie.⁶

Pre objasnenie skúmanej problematiky bolo nevyhnutné štúdium literatúry pojednávajúcej o rómskom etniku vo všeobecnosti, o jeho spôsobe života, ale najmä zaoberajúcej sa rodinným životom Rómov, ich obyčajmi a tradíciami. Pre veľké rozdiely v spôsobe života subetnických skupín Rómov bolo dôležité využiť literatúru venujúcu sa konkrétne skupi-

⁶ Zborník *Sféry ženy* (zostavený pod záštitou Fakulty humanitných vied UMB v BB a Sociologického ústavu AV ČR v Prahe v roku 2004), zborník *Žena z pohľadu etnológie* z roku 1996 (editormi sú H. Hlášková a M. Leščák), monotematicky zamerané vydanie periodika *Človek a spoločnosť* (ročník 9, číslo 4, 2006 – vydáva Spoločenskovedný ústav SAV Košice – Internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied), *Národopisný věstník* 2007, monografia *Na ceste k modernej žene* (z roku 2011), učebný materiál *Žena v tradičnej kultúre* (Učebný materiál Masarykovej univerzity v Brne vydaný v roku 2013 a zostavený Klárou Brožovičovou).

ne olašských, ktorej je však menej v porovnaní s dostupnými informáciami o tzv. Rómoch *Rumungroch*, teda dlhodobo usadených Rómoch. S tým súvisí aj malý počet materiálov zaoberajúcich sa rómskym etnikom v oblasti Nitry a koncentrácia pozornosti najmä na východnú časť Slovenska, obývanú vyššie spomínanými dlhodobo usadenými Rómami (tzv. *Rumungrami*). Podobne je to aj s rôznymi projektmi, ktoré boli zamerané na rómske ženy.⁷ Pre veľké rozdiely v živote týchto dvoch skupín nemôžem považovať získané informácie za smerodajné. Pre moju prácu boli inšpiratívne najmä podnety v témach, ako aj použitá metodika. A čo je dôležité, tieto publikácie hovoria o záujme o problematiku, akou je práve postavenie žien.

Autorkou, ktorá sa ako jedna z mála venovala výskumu olašských Rómov na Slovensku, je Jelena Marušiaková.⁸ Výskum uskutočnila aj v samotnej Nitre (1980 – 1985) (Budilová, 2008, s. 65 – 69). Jej štúdie o rodinnom živote olašských Rómov, o zvykoch pri narodení dieťaťa, o vzťahoch medzi skupinami Rómov a o rómskych súdoch, boli pre mňa významným zdrojom informácií. Ešte predtým priblížila život

⁷ V rokoch 2003 – 2006 bol riešený projekt VEGA (č. 1/0081/03) „Postavenie a rola rómskej ženy v spoločnosti“ pod vedením Doc. PaedDr. Evy Polákovej, PhD. Súčasťou tohto projektu je aj publikácia obsahujúca rozprávanie rómskych žien rôzneho veku, z rozličných regiónov Slovenska, vypovedajúca o zmenách, ktorými rómske spoločenstvo postupne prechádzalo. Túto publikáciu však nehodnotím pozitívne. Ďalším projektom bol *Obraz rómskej ženy*, ktorého hlavným cieľom bolo poukázať na rodové stereotypy, etnicitu a chudobu, ktoré spôsobujú viacnásobnú diskrimináciu rómskych žien na Slovensku. Iným projektom je *Občianska participácia rómskych žien*, ktorý organizuje občianske združenie In Minorita. Cieľom projektu je predstaviť úspešné rómske ženy.

⁸ Pri menách Jelena Marušiaková a Elena Marushiakova ide o tú istú autorku. Pri citáciách a bibliografických údajoch uvádzam takú formu mena, aká prislúcha danej štúdiu. V iných prípadoch používam slovenskú formu mena, teda Jelena Marušiaková.

rožkovianskych olašských Rómov Emília Horváthová prostredníctvom štúdií v Slovenskom národopise.⁹

Pre danú tematiku je zaujímavou publikáciou kniha olašského Róma Petra Stojku (2003), pochádzajúceho z obce Hájske neďaleko Nítry, v spoluautorstve s Rastislavom Pivoňom, v ktorej z vlastných zážitkov opisuje okrem iného postavenie ženy a muža v skúmanom spoločenstve. Významným zdrojom informácií sú štúdie v českom periodiku *Romano džaniben* – časopise romistických štúdií, ktorý vychádza od roku 1994 v Prahe. Ide o články od samotných olašských Rómov Petra Stojku a Margity Lakatošovej, ďalej od Mileny Hübschmannovej a článok od Edity Žlnayovej zameraný konkrétne na postavenie a úlohu ženy – matky a muža – otca v rómskej rodine.

Skupinám olašských Rómov, obdobným mnou popisovaným *Lovárom*, sa venovalo viacero zahraničných odborníkov. Poznanie ich prác bolo pre mňa inšpiratívne. Spomenula by som najmä dielo A. Sutherlandovej „Gypsies. The Hidden Americans“ (1975, 2014 vydané v češtine „Romové – neviditeľní Američané“). Práca vychádza z výskumu autorky skupiny amerických Rómov žijúcich v meste Barvale v Kalifornii, veľmi podobnej „našim“ olašským Rómom. Ďalšia práca venujúca sa americkým Rómom je „The Gypsies“ od W. Cohna (1973, 2009 vydané v češtine „Cikáni“). Klasickým dielom je aj M. Stewartove priblíženie života maďarských Rómov „The Time of the Gypsies“ (1997, 2005 vydané v češtine „Čas Cikánů“).

Z predchádzajúceho prehľadu je zrejmé, že na Slovensku (a v Čechách) vznikol celý rad odborných štúdií i populárno-

⁹ Čajánková, E. 1954. Život a kultúra rožkovianskych Cigáňov I. In: *Slovenský národopis*, 1954, č. 1 – 2, s. 149 – 175.

Čajánková, E. 1954. Život a kultúra rožkovianskych Cigáňov (pokračovanie). In: *Slovenský národopis*, 1954, č. 3 – 4, s. 285 – 308.

vedeckých prác zaoberajúcich sa niektorým z aspektov dejín, kultúry, sociálneho postavenia, demografického správania, tradičného a súčasného spôsobu života rómskeho obyvateľstva. Ale odborná publikácia zameraná konkrétne na spoločenstvo olašských Rómov doposiaľ absentovala.

1.3.2 Spracovanie dát

Pri spracovávaní nahrávok a poznámok z terénneho výskumu treba počítať aj s komplikáciami. Pri ich analýze bolo mojou snahou byť čo najobjektívnejšia a pristupovať k nim kriticky. Pomáha mi pri tom „neoficiálne“ stretávanie s olašskou komunitou, bezprostredné získavanie informácií a hlbšie spoznanie ich života. Dôležitú úlohu tu zohráva „kľúčový informátor“, ktorého je možné opakovane navštevovať a pýtať sa na nejasnosti, ktoré sa vyskytli počas rozhovorov.

Aj pri spracovávaní nazbieraných dát som sa snažila odsunúť svoj vlastný pohľad, predstavy a hodnoty. Pritom som si však, rovnako ako píše P. Gavora (2006, s. 18), uvedomovala, „že úplná objektivita, t.j. nezávislosť od vlastných názorov a životných skúseností výskumníka neexistuje. Výskumník sa nemôže úplne zbaviť svojich presvedčení a hodnôt, nemôže prekonať historické, politické, sociálne, etnické a rodové vplyvy. Svoje preferencie a hodnoty však musí odsunúť alebo potlačiť, aby neprekryli obraz sveta skúmaných osôb.“

Vhodným verifikačným činiteľom je nepochybne spätná väzba od samotných informátorov. Dostala som príležitosť písať o olašských Rómoch v rómskych novinách Romano nevo ĩil. Jeden z článkov bol napísaný na základe rozhovoru s mojím kľúčovým informátorom o prežívaní Vianoc a príchode nového roka.¹⁰ Keď som mu publikovaný článok pri-

¹⁰ Šusterová, I. 2013. Vianoce v rodine olašských Rómov. In: Romano nevo ĩil, 2013, roč. 23, č. 5, s. 9.

niesla, nahlas ho začal čítať pred svojou rodinou. Žena a nevesta ticho počúvali, viackrát sa pousmiali a jemu vošli slzy do očí. Keď následne povedal, že som veci pochopila presne tak, ako to on myslel, to bol pre mňa jeden zo vzácných momentov, ktoré som v skúmanej lokalite zažila, a zároveň najcennejšia spätná a verifikačná väzba, ktorá ma posmelila do ďalšej práce.

Pri spracovávaní materiálu som sa rozhodla vo svojej práci využiť priame výpovede informátorov. Napriek tomu, že medzi sebou rozprávajú olašským dialektom rómčiny, rozhovory boli vedené v slovenskom jazyku, doplnené o niektoré olašské výrazy. Keďže aj do slovenčiny prenášajú niektoré špecifické výrazy a pomenovania vychádzajúce často z doslovného prekladu z rómčiny, výroky som upravovala iba minimálne. Môj pokus o prepísanie výpovedí do spisovnej slovenčiny mi nekorešpondoval so zažitou realitou v teréne, strácal autenticitu a tieto výroky na mňa pôsobili ako slová od niekoho cudzieho a nie od olašských Rómov, s ktorými som sa rozprávala. Všetky priame výpovede sú teda doslovnými prepismi výpovedí a sú odlišené graficky – kurzívou a úvodzovkami. Za konkrétnym výrokom je v zátvorke uvedené pohlavie informátora a jeho vek – taký, aký mu prislúchal v období uskutočnenia rozhovoru (väčšinou ide teda o vek z rokov 2013 – 2014, keď som uskutočnila ťažiskový výskum). Mená neuvádzam z dôvodu prosby o zachovanie anonymity zo strany informátorov. V niekoľkých prípadoch sa mi žiadalo do vlastného textu vsunúť slovíčko alebo spojenie slov, ktoré tiež použil jeden, či viacero informátorov. Rovnako ide o slová graficky odčlenené od ostatného textu kurzívou a úvodzovkami. Samostatné slová v olašskom dialekte rómčiny, používanej v skúmanej lokalite, sú písané kurzívou.

Pre subetnickú skupinu opisovanú v tejto publikácii sa používajú viaceré pomenovania. O vhodnosti používania termínov olaskí, valašskí, či dokonca vlašickí Rómovia polemi-

zuje napríklad E. Kutlík-Garudo v kratšom príspevku uverejnenom v Romano džaniben. Od pomenovania rumunského kniežatstva Valaško pochádza aj označenie tejto subetnickej skupiny *Vlachike Roma*. Pôvodne *vlašský Róm* jednoducho znamenalo „rumunský Róm“/„Róm z Rumunska“. V odbornej literatúre sa dnes termín *Vlax Roma/olašský Róm* špecializoval pre jednu, najrozšírenejšiu z rómskych skupín, ktorá má nejaký historický vzťah k Rumunsku. Termín *olašský, Olach* je prebratý z maďarského *oláh*, teda „rumunský“ v spojení s *oláh cigány* „rumunský Róm“. V slovenčine a češtine teda *olašský* už neznamená „rumunský“, ale vlastne „rumunskorómsky“.¹¹ Keďže s termínom „valašský“, „Valach“ sa spája v slovenskom jazykovom prostredí viacero významov nesúvisiacich priamo s Rómami a v lokalite, v ktorej sa pohybujem, sa samotní Rómovia z tejto skupiny nazývajú ako *olašskí*, budem rovnako aj ja v celej publikácii používať termíny: *olašský/olašskí, olašská/olašské*. Pre označenie skupiny Rómov, ktorá tvorí väčšinové zastúpenie medzi Rómami na Slovensku, používam termíny: *starousadlí Rómovia, dlhodobo usadení Rómovia a Rumungri*. Používam ich ako synonymá.

Text je doplnený niekoľkými fotografiami získanými predovšetkým počas vlastného výskumu v danej lokalite. O fotografie staršieho dáta sa so mnou podelil R. Pivoň (spoluautor publikácie *Náš živo – Amáro Trajo*) a J. Bihary z Nitry. Dve fotografie zásnub, použité v publikácii, som získala od S. Farkaša.

¹¹ Použité informácie o pomenovaní tejto skupiny Rómov vychádzajú z osobnej konzultácie s Mgr. Viktorom Elšíkom, PhD. (Ústav obecné lingvistiky, Filozofická fakulta, Karlova Univerzita, Praha).

1.4 Niektoré z aspektov a špecifik výskumu medzi olašskými Rómami

Počas výskumov som sa presvedčila o tom, že spôsob života olašských Rómov je odlišný nielen v porovnaní s majoritou – s Nerómami, ale aj so skupinou tzv. starousadlých Rómov-*Rumungrov*. Pri samotnom výskume subetnickej skupiny olašských Rómov je potrebné počítať s viacerými špecifikami. Ich poznanie môže byť prínosom pre každého, kto sa ocitne v komunite olašských Rómov.¹²

Pri výskume iného ako vlastného etnika by sa mal výskumník v prvom rade zbaviť vlastného „etnocentrického“ pohľadu na iné spoločenstvo, resp. inoetnické spoločenstvo, poznať jeho vnútorné normy a zákonitosti a posudzovať ho z hľadiska kultúry, v ktorej vznikli a fungujú (Poláková, 2011). Aj T. H. Eriksen (2008, s. 17 – 18) upozorňuje na to, že „...spoločnosti nebo kultuře je třeba chápat v jejich vlastních termínech... To, co je v naší společnosti považováno za ‚dobrý život‘, nemusí při pohledu z jiného hlediska vůbec připadat přitažlivě. Chceme-li pochopit, jaký život lidé vedou, musíme se snažit porozumět jejich světu; a máme-li v tom být úspěšní, nestačí dívat se pouze na vybrané ‚proměnné‘ ...každá společnost má svou vlastní definici dobrého života.“

Pri výskume medzi Rómami je žiaduce sa zoznámiť najmä s odlišnosťami v bežnom správaní, s chápaním určitých situácií i so životnými hodnotami a postojmi. O prvé zhrnutie, ako postupovať pri výskumoch v rómskych komunitách, sa pokúsila na samom počiatku 21. storočia romistka PhDr. Hana Šebková. Základnú tézu nazvala Desatoro doporučení pre návštevníkov rómskych osád (komunit) (Šebková – Hüb-

¹² Tieto špecifiká som bližšie analyzovala v štúdiu: ŠUSTEROVÁ, I. 2014. Špecifiká výskumu Rómov s akcentom na subetnickú skupinu olašských Rómov. In: Speculum. 2014, roč. 6, č. 1, s. 32 – 45.

schmannová, 2004, s. 64.). Podobné pokusy o návody a odporúčenia, ako jednať s Rómami, vychádzajú z praxe terénnych pracovníkov alebo rómskych poradcov. Tieto návody sú však určené pre bádateľov pohybujúcich sa medzi tzv. *Rumungrami* / starousadlími Rómami. Na prvotný kontakt s komunitou olašských Rómov som nebola vôbec teoreticky pripravená. Zároveň si treba uvedomiť, že „každá spoločnosť má tolik pravidiel chovania, že pokiaľ sa človek snaží účastiť se spoločenského života v cizí spoločnosti, nutne niektorá z nich poruší“ (Eriksen, 2008, s. 39 – 40).

Nepripravený jedinec sa môže bez zavinenia akejkoľvek strany dostať do situácií nečakaných, až problematcky riešiteľných. Súvisí to napríklad s používaním vlastných rómskych mien, iným vnímaním času, vhodnosti časti dňa na rozhovor, pozdravmi a podávaním rúk...

Neznaleho výskumníka by mohol rómsky respondent prekvapiť už pri otvorení dverí a prvom kontakte. V tradičnej rómskej komunite si podávajú ruky len muži vo výnimočných príležitostiach, žena mužovi ruku v podstate nikdy nepodáva. Bolo by to považované za neslušné, až vyzývavé (Hübschmannová, 1995, s. 112).

„Čo sa týka pozdravov a podávania rúk v spoločenstve olašských Rómov, muži si medzi sebou ruky podávajú, ale so ženami nie. Výnimka môže nastať, pokiaľ ide o najbližšiu rodinu, napríklad sestra s bratom, alebo ak ide o staršiu ženu. Ženy a mladšia generácia majú pozdraviť ako prví. Nič z tohto som spočiatku nevedela. Teraz, keď idem k rodine, ktorú navštevujem, vojdem dnu bez zaklopania, ako to robia Rómovia a viem, že sa na mňa nikto nenahnevá. Rovnako neberiem ako nejaký prejav neslušnosti, keď mi hlava rodiny pri takejto bežnej návšteve nepodá ruku na privítanie... Výhodou pri výskume je poznať fakt, že olašskí Rómovia v komunikácii medzi sebou nepoužívajú oficiálne mená zapísané v rodnom liste, ale svoje vlastné rómske. Úsmevné bolo, keď sa ma jeden

chlapec pýtal, ako sa volám, a stále mu nestačilo moje krstné meno, ani priezvisko, až z neho nakoniec vypadlo: „A po cigánsky ako?“ (<http://romovia.sme.sk/c/7922426/darmo-ze-si-gadzovka-aj-tak-si-nasa.html#ixzz3gcS3bf3P>).¹³

Ďalším špecifikom, na ktoré upozorňuje aj J. Poláková (2011, s. 68), je iné vnímanie času u rómskej populácie. Rómsky respondent je ochotný sa dohodnúť na určitý deň a hodinu. Pokiaľ sa však vyskytne čokoľvek, čomu chce alebo musí dať prednosť, neváha rozhovor jednostranne zrušiť. Vo väčšine prípadov pritom skutočnosť nepovažuje za nutnú oznámiť výskumníkovi. Jeho prístup nepramení z akejkoľvek neúcty, ignorancie, či neochoty, iba vychádza z odlišného postoja k času. Problematické to je najmä v prípade, keď výskumník nebýva v blízkosti skúmanej lokality a musí tam dochádzať. Z vlastnej skúsenosti môžem túto skutočnosť potvrdiť konkrétnymi situáciami, keď sa dohovorený výskum zrušil z dôvodu konania rómskeho súdu, nákupu školských pomôcok pre deti, či návštevy blízkeho v nemocnici. Dohodovanie presného času môže byť skomplikované aj nepoužívaním mobilného telefónu. Väčšinou som teda nevedela, ako moja cesta z Bratislavy do Nitry dopadne a rozhovory s konkrétnymi ľuďmi som postupne prestala plánovať. Čiastočne som sa teda spoľahla na náhodu a pružne som reagovala na ponúknuté situácie, čo ale nebolo na škodu.

Čo sa týka vhodnosti časti dňa určeného na výskum, pokojnejšie bolo v domácnostiach s deťmi v čase vyučovania. Mladé ženy – nevesty však majú práve doobeda najviac povinností ohľadom domácnosti (upratovanie, varenie...). U mužov to bolo individuálne, podľa momentálnej náplne dňa – vybavovanie v meste, návšteva lekára, nemocnice...

Ďalší problém pri výskume nastáva v používaní nahrá-

¹³ Výrok autorky knihy z rozhovoru pre portál www.romovia.sme.sk (rozhovor viedla a spracovala Ingrid Ďurinová).



Obr. 4 Počas návštevy olašských Rómov, Nitra 2015



Obr. 5 S olašskými Rómami počas oslavy 1. mája, Nitra 2015



Obr. 6 Navštívenie miesta posledného odpočinku predkov a príbuzných mojich informátorov, mestský cintorín v Nitre, 2015

vacej techniky, ktorá je pre odborného pracovníka v dnešnej dobe samozrejmosťou a neodmysliteľnou súčasťou výskumnej práce. Muži sa informovali, prečo a na aké účely chcem záznam použiť a potom s jej použitím už nemali väčší problém. U žien to bolo v niektorých prípadoch inak. Bez použitia diktafónu boli ženy oveľa otvorenejšie a rozprávali aj o informáciách citlivejšieho charakteru. Stretla som sa aj s vysloveným odmietnutím rozhovoru nahrávaného na diktafón zo strany žien, čo sa ale môže stať aj mimo olašskej komunity.

1.5 Etika výskumu, limity výskumu, sebareflexia

Medzi olašských Rómov som vstupovala ako „výskumníčka“ – vysokoškoláčka, študentka etnológie, odhodlaná napí-

sať bakalársku prácu. I keď som sa na terénny výskum snažila pripraviť, nebolo sa veľmi o čo oprieť, keďže olašskí Rómovia sú v našich odborných kruhoch neprebádanou skupinou. A tak som sa učila sama, postupne, priamo v teréne.

Napriek tomu, že sa v danej lokalite pohybujem dlhšiu dobu a s niektorými informátormi mám vytvorený bližší vzťah, je potrebné si uvedomovať, že v teréne som „niekto zvonku“, viac či menej cudzia. Otázne je, do akej miery je žiaduce zostať „iným“ a zase, naopak, prispôbiť sa danému spoločenstvu. Do akej miery je vhodné si osvojiť vnútorné normy skúmaného spoločenstva a riadiť sa nimi? Kedy zostať naopak *rakli* – nerómskym dievčaťom, ak to môžem až takto povedať... Do akej miery si budovať vzťahy s informátormi, aby mi to viac otvorilo cestu k poznaniu danej kultúry, aby to bolo prospešné pre samotný výskum a zároveň nezasiahlo do osobného života viac, ako by bolo vhodné? Ako informátorom kompenzovať ich čas a ochotu? Je vhodná materiálna kompenzácia? Poskytujem im určitú statusovú kompenzáciu? Je výhodou byť „členom jednej rodiny“? To sú niektoré z otázok, ktoré sa mi počas štyroch rokov pôsobenia medzi olašskými Rómami vynárajú v mysli.

Veľakrát postupujem intuitívne a učím sa na vlastných správnych, ale aj chybných krokoch. Zároveň si uvedomujem, že takisto aj olašskí Rómovia – moji informátori sa stretli s niečím novým, nie bežným v súvislosti so mnou. Už len to, keď som v počiatočných fázach výskumu kráčala po Borovej ulici, vzbudilo u Rómov prekvapenie. Domnievali sa, že som sociálna pracovníčka alebo niekto z učiteľského zboru základnej školy navštevovanej ich deťmi. Iný dôvod si ťažko vedeli predstaviť. Bolo pre nich prekvapením, že sa niekto zaujíma o ich kultúru, zvyky, spôsob života. Ťažko sa vysvetľovalo zameranie môjho štúdia a cieľ, pre dosiahnutie ktorého sa potrebujem s nimi rozprávať na danú tému. Často som bola pre nich v čase môjho štúdia na vysokej škole spisovateľka, teraz

zase profesorka, z dôvodu, že na otázku „a čo z teba bude, za čo sa vyučíš?“ je najjednoduchšie uchopiteľná odpoveď, že po ukončení štúdia môžem písať knihy o nich a učiť na vysokej škole. Tak ako spoznávam ja ich, spoznávajú aj oni mňa.

Kým som si vytvorila bližší a otvorenejší vzťah s informátormi, trvalo to istú dobu. Z mojej strany bola potrebná trpezlivosť na prekonanie počiatočnej nedôvery, množstvo času a skúšanie rôznych ciest. Navyše som bola pred svojim prvým výskumom z viacerých strán upozorňovaná na to, že olašskí Rómovia sú uzavretou skupinou, čo tvrdí aj množstvo odborných prác. Ja však túto pripisovanú uzavretosť vnímam nasledovným, možno odlišným spôsobom. Olašskí Rómovia sú nepochybne uzavretí voči vonkajším vplyvom, voči vplyvom zo strany majority. Samozrejme len v takom rozsahu, v akom je to možné, realizovateľné. Je to je výsledok aktívnej snahy o uchovanie si svojho „rómstva“. To môže vytvárať dojem, že sú vo všeobecnosti uzavretí voči „ľuďom zvonku“. Je pravda, že sa neotvorí hneď každému, daného človeka musia najskôr poznať a na základe toho sa oni sami rozhodnú, do akej miery ho medzi seba pustia. Svedčí o tom aj nasledujúci výrok, ktorý som získala počas výskumu a bol adresovaný na moju adresu:

„My, olašskí Rómovia, sme menšina, o ktorú sa nikto nezaujíma. Sme takí ľudia, ako aj ostatní. Máme svoje zvyky a svoje tradície... Máme určitú hranicu, do ktorej sa druhý môže priblížiť, ale nechceme ukázať všetky naše zvyky, tradície každému. No ale napriek všetkému sa našiel jeden človek, pre ktorého sme dôležitý národ a pre ktorého sme aj zaujímaví a záhadní a dokázal sa k nám tak úprimne a prirodzene dostať a robí aj ten človek pre nás veci, ktoré nás tešia a vážime si to. No a ten človek si získal naše srdcia tým, že to je jeden úprimný a prirodzený človek a my Rómovia máme takú danosť, že vieme vycítiť ľudí a toho človeka sme vycítili natoľko, že u nás je vítaný a vie o nás, dá sa povedať, že veľa. Podarilo sa mu prebojovať

medzi nás. Tým človekom si ty... Aj rada starších si Ťa obľúbila, lebo nehanbíš sa a vieš sa nám prispôbiť. Aj oni rozhodli, že máš nad'alej medzi nami otvorené dvere, ale aj naše srdcia a sme ti za všetko, čo pre nás robíš, nesmierne vďační..."

Cez počiatočné stretávanie sa s deťmi som sa dostala postupne až k „mojej olašskej rodine“, a mohla som byť súčasťou napríklad 1. svätého prijímania, či prvomájovej zábavy. Keď som sa ich tento rok opýtala, ako ma vnímali, dostala som nasledovnú odpoveď. Muž, hlava rodiny, reagoval takto:

„Poviem ti na rovinu pravdu. Prvý raz, druhý raz, keď si sem prišla, my sme sa vyprávali takto o tebe v súkromí. Mladé dievča, pekné dievča, školené dievča, jako študentka. No a prvý raz, druhý raz, ja som si dával dokopy svoj názor a postupom času moje rozmyšľanie došlo, že to je rozumné dievča. Ved' tá nediskriminuje, či je to Cigáň, či to neni Cigáň. No a potom si zapadla medzi nama. To je ten rozum, to je ten prístup.“ Jeho žena ešte doplnila zo svojho ženského pohľadu dôležitú skutočnosť: „Aj s deťmi si sa hrala, s deťmi si bola kamarátka.“

Často zabúdame na to, že aj Rómovia môžu mať stereotypné predstavy o Nerómoch. I. Hancock (2005, s. 165 – 166) spomína napríklad nasledovné:

„Všeobecne sa verí, že nerómski muži a ženy si nie sú istí, aké správanie je vhodné pre ich pohlavie: mal by muž plakať alebo variť? Mala by žena prisahať alebo nosiť nohavice? O Nerómoch si myslíme, že nemajú rešpekt k starším, posielajú svojich starnúcich rodičov do domovov, dovoľujú deťom bezočivé správanie voči starším. Niektorí z nás veria, že Nerómovia bez zábran rozprávajú o najintímnejších detailoch svojho života úplne cudzím ľuďom, že každému oznamujú, že musia použiť toaletu a že si potom neumývajú ruky. Že dovoľujú svojim domácim zvieratám spať v ich posteli a jesť

z ich taniera, že ich mladé ženy nie sú zdržanlivé v spôsobe obliekania a sexuálnom správaní.“

Do momentu, keď som sa dostala k tejto myšlienke I. Hancocka mi nezišlo na um, že možno aj ja svojou prítomnosťou a svojím prístupom môžem búrať predsudky Rómov o nás *gádžoch*. Taktiež môže byť pre nich nová skúsenosť, že aj *rakli*, *gáži* môže mať o nich úprimný záujem, že za nimi docestuje, že sa do určitej miery prispôsobí... Vždy ma potešia a povzbudia do ďalšej práce vety od informátorov, ktoré tomu nasvedčujú: „Prišla naša Cigánka!“, „Ty ale musíš mať našu krv, Ty si iná ako ostatné biele!“, „Ty už máš rodinu aj v Nitre!“ a podobne.

V roku 1983 na 11. medzinárodnom kongrese antropologických a etnologických vied v Quebecu rómska žena z Fínska, Saga Weckmanová, rozdala dokument pod názvom *Výskum Cigánov: Rady Rómky*, ktorý obsahuje 14 bodov.¹⁴ Po

¹⁴ „1. Zoznámte sa so základnými článkami rómskej kultúry a spoločenskej organizácie bez ohľadu na to, ktorý aktuálny problém svojím výskumom riešite.

2. Počas výskumu buďte určite sami sebou. Nepokúšajte sa ‚stať Cigánom‘. To sa nedá. A nesnažte sa nám pochlebovať.

3. Nesnažte sa nás zaškatuľkovať do rámca prevažujúcej majority a jej vedy. Takéto snahy sú tu už viac než 400 rokov a zatiaľ nemali úspech. V niečom sme ako všetci ostatní, ale unáhlené zovšeobecnenia sú nebezpečné.

4. Pamätajte, že ste v cigánskej kultúre novicom, nie expertom. Nezávisí to od počtu vašich titulov.

5. Ako aj pri výskume iných kultúr, objavíte osnovu spoločnú pre celú rómsku kultúru. Bez jej objavenia zlyhá každý výskum Cigánov. Pamätajte si, že jednáte s nie európskou (nie americkou) kultúrou. Nevnučujte nám európsku formu. Sme východnou kultúrou, pretože pochádzame z Indie.

6. Nikdy sa neuspokojte s úplne prvou odpoveďou, ktorú dostanete.

7. Hoci hovoríme okrem nášho aj gadžovským jazykom, tento sa niekedy môže od väčšinového odlišovať. Nie je to preto, že by sme ho ovládali na nižšej úrovni než vy, ale je odlišný v tom, že rovnakým slovám priradujeme odlišný význam. Dávajte pozor na význam, nesledujte len slová, aby ste sa vyhli nedorozumeniam. Možno vás práve cez tento jazyk dokáže niekto zosmiešniť.

skúsenostiach, ktoré mám z výskumu, myslím, že sú veľmi užitočné a „trefné“. Aj keď som ich objavila nedávno, intuitívne k nim človek dospeje časom aj sám. Zároveň sčasti odpovedajú na moje vlastné, vyššie položené otázky.

Hneď v druhom bode sa píše: „Počas výskumu buďte určite sami sebou. Nepokúšajte sa ‚stať Cigánom‘. To sa nedá. A nesnažte sa nám pochlebovať“ (Hancock, 2005, s. 173). „Stať sa Cigánom“, to pochopiteľne nejde, ani to nie je mojím cieľom. Avšak z vlastnej skúsenosti viem, že akékoľvek moje priblíženie sa k „rómsťvu“ je samotnými olašskými Rómami vnímané kladne. Spomeniem napríklad pozitívne reakcie pri používaní ich rómskych mien z mojej strany, akomkoľvek rómskom výraze, pri učení sa ich tancov, varenia jedál, alebo prispôsobení môjho vlastného obliekania olašským normám, keď vydatá žena nosí výlučne dlhé sukne. Domnievam sa, že tieto reakcie súvisia s prekvapením z toho, že „školené, biele dievča“ (ako o mne niekedy zvyknú hovoriť) sa im dokáže prispôsobiť, naučiť sa niečo, čo považujú za typické pre nich. A takisto sa domnievam, že vycítia, že to robím preto, lebo si ich kultúru a ich samotných, ako ľudí, vážim. Pretože tak ako ja, aj oni vedia, že na mňa sa ich vnútorné zákony a normy nevzťahujú a takéto prispôsobenie je z mojej strany celkom na dobrovoľnej báze. Ale je príjemné počuť, ako jedna žena

8. Neutvárajte unáhlené závery, ktoré sú zvyčajne nesprávne.

9. Opustite svoj piedestál a ‚znižte sa k nám‘. Z tej výšky nás nikdy nedosiahnete.

10. Pokúste sa nechať svoje zabehané postupy a predsudky za dverami. Neporovnávajte nás s vami.

11. Buďte ľudskou bytosťou.

12. Vždy využívajte naše vedomosti o nás samých, ale využívajte ich – ako aj nás – správne.

13. Cigáni milujú autenticitu vo všetkých jej formách. Buďte úprimní, keď pracujete s nami.

14. Nikdy nezradte dôveru, ktorú vám dávame (Hancock, 2005, s. 173 – 174).“

hovorí inej – možno by sa dalo povedať, že sa chváli – ako som doma varila „cigánsky perkelt“ podľa receptu a postupu, ktorý mi ona predtým nadiktovala. Alebo počuť staršiu ženu čudovať sa: „*Jak může takto bílá po našem vedet tancovat?*“. Stále zostávam sama sebou, ale je pre mňa prirodzené aj to, že vo veciach, v ktorých to ide, sa prispôsobím, a tým sa aj naučím veľa nového.

Na tomto mieste si dovoľím ešte poznamenať, tak ako zdôrazňuje aj M. Kozubík (2013), že pri výskume je potrebné mať nielen značné vedomosti z oblasti spoločenskovedných disciplín, ale aj osobnú zanietenosť, akési *jilo*, teda srdce výskumníka, s čím sa plne stotožňujem. Nemenej dôležitá je pokora, uvedomenie a priznanie si, že ako výskumníčka som v danej kultúre cudzia, tá, ktorá nepozná dané spoločenstvo. Dovoľím si tvrdiť, že bez uvedomenia si týchto skutočností, by sa „skúmalo“ naozaj ťažko.

2 Olašskí Rómovia

Olašskí Rómovia sú osobitou subetnickou skupinou, ktorá sa okrem iného vyznačuje zachovávaním tradičných noriem, špecifických spôsobov správania, sústavou jedinečných obyčají vo svojom spoločenstve do súčasnosti. Udržali si viaceré formy a prejavy tradičnej rómskej kultúry v jazyku a rodinných vzťahoch a obradových momentoch. Niektorým z týchto atribútov sa budú venovať ďalšie časti publikácie.

„Diferencujúcim znakom rómskych spoločenstiev-skupín je skupinové etnické povedomie, používanie skupinového jazyka, jednotný spôsob života, rovnaký spôsob obživy, samospráva a orgány moci v skupine, rešpektovanie izolovanosti a svojráznosti iných skupín, vnútorná solidarita a vnútorné blízke priateľské vzťahy, skupinové normy a jednotné hodnotové orientácie“ (Marušiaková, 1985, s. 703). Tieto atribúty nachádzame aj v skupine olašských Rómov, nevynímajúc používanie spoločného jazyka – olašského dialektu rómčiny, ktorým sa dorozumievajú vo svojej komunite. Dôležitým znakom ovplyvňujúcim spôsob života olašských Rómov je dodnes pretrvávajúca vzájomná súdržnosť, ktorá je postavená na dodržiavaní pravidiel rodiny. Staršie generácie majú naďalej autoritatívne postavenie, zohrávajú podstatnú úlohu pri výchove dieťaťa, ale aj v jeho ďalšom živote. Ich vplyv je akýmsi konzervujúcim činiteľom.

Súžitie medzi Rómami a majoritou, ale i inými subetnickými skupinami Rómov, je často sprevádzané nedôverou, či antipatiou. Dôvodov je niekoľko. V niektorých situáciách sa Rómovia správajú inak, ako by si majorita želala. A práve

inakosť býva vnímaná negatívne, či so strachom. Z dôvodu snahy zachovať si a dodržiavať vlastné vnútorné normy, sa môže zdať, že ide o uzavretú skupinu. Aj I. Hancock (2005, s. 102) píše: „...kultúra Rómov mať odstup od nerómskeho obyvateľstva znemožnila pozorovateľom bližšie sa zoznámiť s rómskym svetom, čo viedlo k publikovaniu prikrášených a stereotypných správ. Takto sa udržiaval obraz ‚inakosti‘ a odstup od Rómov, pričom oba faktory prispeli k vzniku literárneho a fantastického obrazu o Rómoch...“ O ich živote, či kultúre vieme málo, preto si veľká časť majoritnej spoločnosti vytvára svoje názory a postoje k Rómom pod vplyvom predsudkov a stereotypov.

Vzhľadom k veľkým rozdielom medzi skupinami Rómov nie je možné generalizovať poznatky o tomto etniku a jeho kultúre všeobecne na všetkých Rómov, bolo by to metodologicky nesprávne a nepresné. Samotní Rómovia si uvedomujú značné rozdiely medzi skupinami, a často nechcú byť navzájom spájaní a na rozdiely aj vedome poukazujú. Dovolím si tvrdiť, že verejnosť je so subetnickou odlišnosťou Rómov oboznámená minimálne. Tento stav je sčasti dielom médií, ktoré nám ponúkajú väčšinou negatívne správy spojené s dlhodobou usadenými Rómami, tzv. *Rumungrami*, a ostatné subetnické skupiny sú riešené len okrajovo, často aj v odborných kruhoch. I. Hancock navyše poukazuje na nesprávnu prezentáciu Rómov vo filmovom, či literárnom spracovaní:

„Niekedy je zobrazenie našich ľudí, hlavne vo filmoch, zmesou typických črt, ktoré odlišujú rómske skupiny jednu od druhej, takže napríklad v scéne, ktorá sa odohráva na Ukrajine alebo v Litve, sú herci oblečení do španielskeho rómskeho odevu a žijú v britských rómskych vozoch. V románoch, keď autor zapracuje náš jazykový prejav v záujme autenticity, vkladá slová britských Romaničelov do úst maďarských alebo ruských Rómov, alebo opisuje britských Romaničelov, ako sa zúčastňujú na kris (súde), čo je vnútorný

legálny systém špecifický pre olašských Rómov. Tento druh nesprávnej prezentácie je pomerne neškodný, až na to, že napomáha udržiavaniu nesprávnych predstáv o tom, kto vlastne v skutočnosti sme“ (Hancock, 2005, s. 172).

2.1 Historický kontext

To, že Rómovia pochádzajú z Indie, je už všeobecne známy a vedecky nespochybňovaný fakt. Otázkou indického pôvodu Rómov sa zaoberali lingvisti, historici, aj kultúrni antropológovia. Indiu začali Rómovia opúšťať niekedy medzi rokmi 800 – 950 n. l. Odtiaľ smerovali na západ, a tak sa dostali aj do Európy.

„Pod tlakom Osmanskej ríše postupovali Rómovia z Byzancie do Európy vo viacerých vlnách a prúdoch. Z nich hlavný, veľmi početný a dlhotrvajúci, sa predieral od desiateho storočia na Balkánsky polostrov...“ (Jurová, 2002, s. 26). História olašských Rómov je úzko spätá práve s územím Balkánu, najmä s dnešným Rumunskom a Moldavskom.

Ako uvádzajú E. Marushiakova a V. Popov (1997, s. 63¹⁵): „Je nesporné, že mnohí Rómovia prišli na Balkán spolu s osmanskou inváziou: buď ako priami účastníci, najmä sluhovia v pomocných oddieloch alebo ako remeselníci v službách armády, prípadne so sprevádzajúcou (tureckou) populáciou... Keďže neboli moslimovia, ich spoločenské postavenie v Osmanskej ríši nebolo rovnoprávne, pričom niektorí Rómovia prišli ako sluhovia v tureckých oddieloch, kým iní využili svoje zručnosti nadobudnuté počas pobytu v gréckej Byzancii a našli si svoje miesto ako kováči, tesári alebo zabávači. Jednako je zrejmé, že mnohých ďalších priviezli do Eu-

¹⁵ Marushiakova, E. – Popov, V. 1997. The Romanies in the Balkans during the Ottoman Empire, Roma, 47, s. 63 – 72.

rópy ako otrokov, ba možno aj Tatári skôr. Rómovia sa dostali do otroctva na území Balkánu okupovanom Osmanmi, konkrétne v moldavskom a valašskom kniežatstve, a ostali v tomto područí viac ako 500 rokov“ (Hancock, 2005, s. 48).

Sčasti v dôsledku vyčerpávajúcich križiackych vojen v predchádzajúcich storočiach bola balkánska spoločnosť v období príchodu Rómov orientovaná na poľnohospodárstvo. Postupne prechádzalo hospodárstvo na trhové základy a zvyšovala sa závislosť od remeselných zručností. Tie so sebou prinášali Rómovia. Niektorí Rómovia si našli prácu u feudálnych zemepánov a stali sa tak súčasťou jednotlivých panstiev. Začiatkom 14. storočia už boli predmetom predaja alebo darovania medzi zemepánmi ako majetok patriaci k pôde. Možnosti právnej ochrany neboli takmer žiadne. Išlo totiž o nevoľníkov, cudzincov a zároveň nemoslimov. „Existovali aj nevoľníci, ktorí sa smeli voľne pohybovať po statkoch a vykonávať rozličné práce – hudobníci, podkovári, bieliči, siatári, kováči a medikováči (Hancock, 2005, s. 53).

V polovici 19. storočia sa v kniežatstvách začali prejavovať ekonomické a sociálne zmeny. Dôsledkom efektívnejšieho používania poľnohospodárskych strojov, ktoré priniesla priemyselná revolúcia v Amerike a v juhovýchodnej Európe, bolo efektívnejšie používanie poľnohospodárskych strojov aj v spomínaných kniežatstvách. Vlastníctvo a starostlivosť o nevoľníkov sa v polovici 19. storočia stávali skôr príťažou. Objavujú sa myšlienky hnutia za zrušenie otroctva na Západe. Súčasťou „novej Európy“ sa chcelo stať aj Moldavsko a Valašsko. Nevoľníctvo sa postupne začalo pokladať za ľudské, primitívne a zastarané. I keď so zrušením nevoľníctva nesúhlasili menší zemepáni (ktorí si nemohli dovoliť zabezpečiť poľnohospodárske stroje, a tak sa stále spoliehali na nevoľníkov), začína postupné oslobodzovanie nevoľníkov, ktoré započal v roku 1837 guvernér Alexandru Ghica.

„Zákon o zrušení nevoľníctva v Moldavsku bol prijatý 23.

decembra 1855. To isté urobilo aj valašské zhromaždenie 8. februára nasledujúceho roka. K úplnému zrušeniu došlo až v roku 1864, dva roky po vzniku samostatného Rumunsku.... V tomto období sa – prinajmenšom v platnom práve – slovo tigan prestáva používať ako synonymum slova otrok či nevoľník a začína označovať etnickú príslušnosť. Po zrušení nevoľníctva sa však nepodnikli nijaké kroky na vzdelanie alebo rekvalifikáciu oslobodených nevoľníkov a ich začlenenie do spoločnosti. Namiesto toho vláda odškodnila ich bývalých pánov za ich stratu “ (Hancock, 2005, s. 61).

Treba upozorniť na fakt, ako píše I. Hancock (2005, s. 67), že nie všetci Rómovia sa dostali do nevoľníctva vo Valašsku a Moldavsku. Odhadom išlo o polovicu Rómov, kým druhá polovica pravdepodobne pokračovala ďalej do Európy ešte pred prítvrdením nevoľníckych zákonov.

Po zrušení otroctva mnoho Rómov odchádzalo preč zo strachu, že by mohli byť znovu zavedené staré poriadky. „V druhej polovine 19. storočia začala Evropa čeliť prílivu členů nejružnejších cikánských kmenů z Balkánu a Uher. Jejich romština byla silně ovlivněna rumunštinou, a proto se jejich dialekty začaly označovat jako valašské (či olašské)“ (Fraser, 2002, s. 188).

I. Hancock (2001, s. 51) uvádza nasledovné smery migrácie Rómov z Balkánu: Išlo o migráciu smerom na severozápad, od východnej Európy do Škandinávie a cez Juhosláviu do južnej a západnej Európy. Značné množstvo ich z Európy pokračovalo ďalej do Severnej a Južnej Ameriky, najmä do Argentíny, a tisícom sa podarilo dostať do Spojených štátov amerických.

Čo sa týka popísaného obdobia, ale aj toho nasledujúceho, keď sa Rómovia z Balkánu dostávajú okrem iného aj na územie Slovenska, treba si uvedomiť skutočnosť, že jednotlivé obdobia rómskych dejín sú determinované zmenami postojov majoritnej spoločnosti voči nim, a to hlavne, negatívnymi

a perzekučnými postojmi. Týka sa to aj obdobia prvej Československej republiky (1918 – 1938), keď bol vydaný perzekučný zákon č. 117 z roku 1927, ktorý obmedzil potulný spôsob života „Cigánov a tulákov žijúcich po cigánsky“, a to najmä vydaním tzv. cigánskych legitimácií¹⁶. Tento zákon jasne „vyjadroval dištancujúci postoj majoritného obyvateľstva voči Rómom, ich politické bezprávie a diskrimináciu“ (Kollárová, 2002, s. 45), „...ale základní problémy – zamestnání, bydlení a postavení Romů neřešil vůbec.“ (Davidová, 2004, s. 18)¹⁷. Vydanie ďalšieho dôležitého zákona, konkrétne povojnového zákona č. 74 z roku 1958 a z neho vychádzajúci súpis vo februári 1959 s násilnou likvidáciou kočovania, bolo „vyústením...“ nakopených a neriešených problémov počas 50. rokov, keď sa v praxi kumulovali sociálne, zdravotné, vzdelanostné, bytové a iné ťažkosti Rómov... Hoci do následného súpisu kočujúcich osôb roku 1959 zahrnuli 46 500 osôb (na Slovensku 27 933

¹⁶ *Zákon č. 117/1927 Zb. z. a n. o potulných Cigánoch* schválený 14. 7. v roku 1927: „definoval pojem ‚potulný Cigán‘, určil Rómom povinnosť dostať sa na vyzvanie k súpisu, umožnil úradom rôznymi spôsobmi previesť ich totožnosť, zaviedol cigánske legitimizácie pre osoby staršie ako 14 rokov, vymedzil podmienky kočovania a používania kočovníckeho listu, zakázal používanie zbraní, kočovanie v skupinách presahujúcich rodinu, určil Rómom povinnosť táboriť len na miestach, ktoré im určil starosta obce, zakázal pobyt zahraničným Rómom v Československej republike, vymedzil možnosť úplného zákazu vstupu Rómom na presne označené miesta, venoval sa zdravotným opatreniam týkajúcich sa ľudí a aj zvierat, poskytol možnosť odňatia detí mladších ako 18 rokov a možnosť ich umiestnenia do ústavov“ (Kollárová, 2002, s. 44 – 45). E. Horváthová (1964) ďalej upozorňuje na kočovnícky list vystavovaný na jeden rok a na skutočnosť, že kočovnícka skupina sa nesmela zdržať na jednom mieste dlhšie ako tri dni, čo neumožňovalo prechod na usadlý spôsob života.

¹⁷ „Zákon číslo 74/1958 Z. z. uložil na jednej strane národným výborom povinnosť poskytnúť pomoc kočovním osobám pri prechode k usadlému spôsobu života, a na druhej strane týmto osobám pod hrozbou trestu zakazoval zotrvať pri kočovnom spôsobe života“ (Jurová, 2002, s. 62).



Obr. 7 Olašská Rómka „Sedra“ z Maduníc, asi 1969



Obr. 8 Tá istá olašská Rómka „Sedra“ z Maduníc, 1993



Obr. 9 Tá istá olašská Rómka „Sedra“ z Maduníc s manželom („Loulo“), 70. roky 20. storočia



Obr. 10 Typické zlaté náušnice olašských žien, Nitra 2015

osôb, z toho 14 070 osôb nad 15 rokov a 13 863 detí¹⁸), čo predstavovalo len asi 8 % z celkového počtu Rómov, práve zákaz kočovania štátne orgány považovali za základný predpoklad odstránenia nedostatkov dovtedajších riešení“ (<http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2003sebesta5>). Práve rok 1958 sa stal medzníkom vo vývoji Rómov vo vtedajšom Československu. Aj keď je potrebné doplniť, že mnohé skupiny olašských Rómov boli už v tej dobe trvalo usídlené alebo viedli polokočovný spôsob života.

Ďalej nasledovalo obdobie upierania etnicity, neakceptovanie rómskeho spoločenstva ako osobitnej etnickej minority v dimenziách politického a právneho statusu národností... Absentovalo vedecké poznanie a predchádzajúce postoje z predvojnového a vojnového obdobia vyústili do riešenia tzv. cigánskej otázky ako sociálnej otázky pozdvihnutia spoločensky a kultúrne zaostalého, marginalizovaného a pri tom

¹⁸ Iní autori však uvádzajú nižší počet kočujúcich osôb . Vid'. napr. Davidová (1995), Horváthová (1964), Jurová (2009).

de iure neexistujúceho a neželane sa znovuzviditeľňovaného obyvateľstva (Jurová, 2002, s. 53).

Napriek tomu, že od doby, keď prišli na naše územie prví olašskí Rómovia uplynulo približne 150 rokov, nehovoriac o skupine Rómov, ktorá je na našom území usídlená už niekoľko storočí, nedá sa povedať, že by súžitie medzi Rómami a majoritou bolo bezproblémové.

2.2 Charakteristika / základné atribúty života a kultúry olašských Rómov

Olašskí Rómovia prišli na územie dnešného Slovenska v 2. polovici 19. storočia (teda neskôr v porovnaní s dlhodobo usadenými Rómami, ktorí už v tej dobe boli na území Slovenska trvalo usídlení), z rumunskej jazykovej oblasti, z rumunského kniežatstva Valaško.

Rómska komunita je hierarchicky štruktúrovaná na rôznych taxonomických úrovniach. Aj samotní olašskí Rómovia sa delia na viaceré podskupiny. Na Slovensku sú známi napríklad *Lovári*, *Bougešti* a *Drizdari* (<http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/introduction/a-contemporary-picture-of-romani-communities-in-eastern-europa>). Tieto podskupiny sa ďalej členia na konkrétne rody.

Bernasovský – Bernasovská (2004), ale aj ďalší antropológovia hovoria o antropologickej odlišnosti olašských Rómov. Oproti iným subetnickým skupinám Rómov sa vyznačujú svetlejšou pleťou, svetlejšími a niekedy ryšavými vlasmi.

Pri charakteristike olašských Rómov je nevyhnutné spomenúť, že ide o tradične kočovných Rómov, ktorí boli najviac postihnutí zákazom kočovania z roku 1958, a najmä jeho realizáciou v nasledujúcom roku. „Rozdĺlnosť, míra a dĺžka uchovaní ‚tradičného‘ rodinně-příbuzenského či rodově-sku-

pinového života u Romů byla závislá na charakteru života té které skupiny. Kočovný způsob života olašských Romů vyžadoval větší ukázněnost v dodržování vnitřních zákonů, a tím i pevnější společenskou organizaci skupin; proto se také mnoho z této organizace skupiny zachovalo dodnes“ (Davidová, 2004, s. 112). Dôležité je uvedomiť si, že vďaka svojmu špecifickému spôsobu života sa prirodzene izolovali od usadlej rómskej väčšiny, ako aj od majority, a tak si udržali formy a prejavy tradičnej rómskej kultúry v jazyku a rodinných vzťahoch.

Pôvodne žili vo vozoch s plachtami, neskôr v maringotkách. Dnes bývajú v domoch, ale i tu dodržia do určitej miery spôsob života ako ich predkovia. Mám na mysli najmä to, že viacgeneračná rozšírená rodina žije spolu, v spoločnej domácnosti. Obývacia izba má reprezentatívnu funkciu, býva zariadená farebne a doplnkami sú umelé kvety, fotografie, obrázky a sošky svätých.

Čo sa týka stravy – príprava pokrmov je čisto ženská doména (rovnako ako celková starostlivosť o domácnosť). Sviatočné jedlá (perkelt, pečené mäso, kačica, hus...) bývajú doplnené alkoholom (v súčasnosti najmä koňakmi), tortami a koláčmi (typické sú štrúdle a kysnuté koláče). Pri rôznych spoločenských a sviatočných udalostiach (krst, zásnuby, svadba, narodeninové oslavy...) si okrem jedla dajú záležať aj na oblečení a vlastnom výzore. Mužovi dodáva vážnosť klobúk a palica; žena, ktorá reprezentuje svojím výzorom muža, sa zdobí mohutnými šperkami zo zlata. Do súčasnosti sa striktné dodržiava nosenie výlučne dlhých sukni u vydatých žien.¹⁹

V živote olašských Rómov je veľmi dôležitá úcta (*pařiv*), ktorá súvisí s „rómstvom“. ²⁰ „Rómstvo“ je niečo, čo je dieťaťu vštepované od malička a ide s ním až po starobu. Niečo, čo

¹⁹ Viac v kapitole 5.1.

²⁰ Viac v kapitole 7.3.

robí Róma Rómom. Na udržanie si „rómstva“ je potrebné dodržiavať a ctiť si rómske zvyky. Je to vlastne niekoľko zásad, ktoré musia vo svojom živote dodržiavať tak, aby sa o nich povedalo, že sú dobrými olašskými Rómami.

V živote olašských Rómov je na prvom mieste rodina. Nejde tu o záujmy jednotlivca, tie sú totiž vždy podriadené inštitúcii rodiny, ktorá je pre Róma najdôležitejšou a najväčšou hodnotou (Davidová, 2003, s. 147). Zároveň si však treba uvedomiť, ako tvrdí M. Hübschmannová (1996, s. 23): „V rodinnej pospolitosti měl každý své místo, každý znal přesně svůj status a svou roli a věděl, co smí a co nesmí. A ostatní mu to dennodenně připomínali způsoby zakotvenými ve formách verbální i mimoverbální kultury.“ Toto tvrdenie platí pre skúmané spoločenstvo dodnes. Každý člen domácnosti si je vedomý svojich spoločenských práv a povinností, od malička je mu zo strany starších vštepované, kde je jeho miesto a aký je jeho momentálny status.

V popisovanej komunite vládne silná sociálna kontrola, ktorú umocňuje pretrvávajúca funkcia vajdu²¹ – v olašskej rómčine *angluno Rom*.²² Nezaobíde sa bez neho žiadna udalosť v komunite. Rieši aj všetky vnútorné spory. Má posledné, rozhodujúce slovo. V prípade porušenia vnútorných pravidiel je vinník postavený pred ich vlastný súd – *romáňi krísi*. Ak sa dokáže vina, vinníka čaká trest, najčastejšie vo forme finančnej pokuty.²³

²¹ Treba poznamenať, že v niektorých krajinách, kde v skupinách *Lovárov* nemajú vajdu, je sociálna kontrola taktiež mimoriadne silná (informácia na základe konzultácie s J. Marušiakovou). Ja však konštatujem, čo sa týka mnou skúmanej lokality, že silnú sociálnu kontrolu a dodržiavanie viacerých tradičných prejavov umocňuje funkcia vajdu, a to na základe konkrétnych výpovedí samotných informátorov.

²² Termín vajda používajú olašskí Rómovia v skúmanej komunite pri kontakte s majoritou, ekvivalent tohto termínu v olašskom dialekte rómčiny je *angluno Rom*.

²³ Viac v kapitole 8.

Treba si uvedomiť, že olašskí Rómovia sa riadia vlastnými vnútornými zákonmi, ktoré v mnohých prípadoch nie sú totožné s tými, ktoré sú prítomné v majoritnej spoločnosti. Zachovávajú si tradičné normy správania. Niektoré z nich boli známe a dodržiavané aj v tradičnom lokálnom spoločenstve majoritného obyvateľstva, ale zanikli, neudržali sa do súčasnosti. Medzi tradičným prevládajúcim modelom hodnotových orientácií olašských Rómov a medzi zákonmi, právnymi zásadami a životnými normami majoritnej spoločnosti sa prejavuje v niektorých prípadoch rozpor. Aj v súčasnosti sa stretávame s absenciou legislatívnych noriem (napríklad pri uzatváraní manželstva), v niektorých prípadoch sú postačujúce pre nich normy uznávané vlastnou komunitou.

3 Komunita olašských Rómov v Nitre

Najstaršiu zmienku o Rómoch žijúcich v Nitre (v širšom slova zmysle, keďže sa jedná o informácie týkajúce sa celej Nitrianskej stolice a Rómovia nie sú bližšie – subetnicky – špecifikovaní), pochádzajúcu z 18. storočia, som zaznamenala u Emílie Horváthovej (1964, s. 128).²⁴ V nasledujúcom období sa pozornosť odborníkov zameriava zväčša na Rómov žijúcich na východnom Slovensku a informácie o historickom kontexte Rómov žijúcich v Nitre takmer absentujú. Ďalšie údaje preto vychádzajú z priamych výpovedí olašských Rómov žijúcich v Nitre na Borovej ulici.

²⁴ Informácia pochádza z 18. storočia, keď sa na návrh cisárskeho dvora vo Viedni vykonali súpisy Rómov v Uhorsku. Podľa zachovaného súpisu z roku 1785 v Nitrianskej stolici žilo vtedy 452 rómskych rodín. Najviac ich bývalo v južnej časti stolice, ktorá v tom čase zahŕňala aj mesto Nitra. Konkrétne v nitrianskom okrese bolo napočítaných 235 rodín, teda viac ako polovica rómskych rodín, ktoré žili v celej stolici. Ostatných 217 rodín bolo roztrúsených v ďalších štyroch okresoch – v okrese Nové Mesto nad Váhom, Topoľčany, Bojnice a Skalica. „Prevažná časť bola označená ako želiari, menšia časť rodín ako podželiari. Iba jedna rodina bola sedliacka. V celej stolici sa napočítalo okolo 1000 rómskych detí. Menšie deti zostávali u rodičov alebo boli dané na výchovu do roľníckych domácností. Staršie deti (od 12 rokov) sa živili ako sluhovia alebo slúžky u poddaných, alebo sa učili u rodičov hudbe, kováčstvu, prípadne v mestách aj iných remeslám. Zo všetkých školopovinných detí, ktorých bolo asi 600, chodilo do školy iba 6 rómskych chlapcov. Bývaním aj oblečením sa prispôbobi miestnemu obyvateľstvu“ (Horváthová, 1964, s. 128). E. Horváthová ďalej spomína súpisy Rómov z roku 1893. V Nitrianskej župe vtedy žilo 4 303 Rómov, z toho viac ako 93 percent bolo trvalo usadených. Muži sa živili najmä kováčstvom a hudbou, ženy pracovali ako slúžky a práčky v rodinách sedliakov. Náboženským vyznaním boli všetci rímsko-katolíci.

Olašskí Rómovia, ktorí v súčasnosti žijú v Nitre, sa radia do podskupiny *Lovári*. Tí sa rozdeľujú na menšie skupiny podľa rodov. Olašskí Rómovia usadení na nitrianskej Borovej ulici pochádzajú z rodu *Ferkošti*. Najstarší Róm, na ktorého si súčasníci spomínajú, bol práve istý Róm, ktorého volali *Ferko, báro Ferko*. Narodil sa 5. februára 1892, v dobe aktívneho kočovania. Niektoré z jeho vnúčat (so svojimi deťmi, ale tiež už s ďalšou mladšou generáciou) obývajú Kalváriu dodnes. *Ferko* bol medzi tunajšími olašskými Rómami uznávaný, vážený, považovaný za múdreho, a preto bol prirodzenou autoritou medzi nitrianskymi Rómami, ktorých riadil. Dalo by sa povedať, že zastával funkciu vajdu známu zo súčasnosti. *Ferko* zomrel v roku 1978 v Nitre, kde je aj pochovaný na mestskom cintoríne.

Presný rok ukončenia kočovania rodu *Ferkošťov* nie je známy. Istá je však skutočnosť, že to bolo skôr, ako bol vydaný zákon o trvalom usadení Rómov.

Starší olašskí Rómovia na Kalvárii spomínajú na svojich predkov – na úplne prvých obyvateľov Borovej ulice. Konkrétne na nebohú Helenu Lakatošovú (rómskym menom *Pi-roš*), narodenú v roku 1928 v Hostovej (zomrela 1987 v Nitre), kde už v tom čase bývali usadení v dome. Práve ona prišla so svojim mužom Štefanom Lakatošom (rómskym menom *Bogo*) bývať ako prvá rodina na nitriansku Borovú ulicu.

Štefan Lakatoš – *Bogo* sa narodil 19. októbra 1922 (zomrel v roku 1991 v Nitre), v čase, keď jeho rodina kočovala. Neskôr býval s rodičmi a so ženou a deťmi vo Výčapoch-Opatovciach v dome pozostávajúcom z kuchyne a jednej izby. A to už v dobe 2. svetovej vojny. V roku 1952 kúpili v Nitre na Čermáni rodinný dom. Tu sa im narodili ďalšie deti. Po šiestich rokoch tento dom predali. Napokon v roku 1958 kúpili pozemok na Borovej ulici, kde začali stavať dom, v ktorom od roku 1959 bývali. Predtým na tomto mieste nestáli domy, bola tam iba lúka. Vzápätí tu začali skupovať pozemky a sta-



Obr. 11 Lokalita pod Kalváriou, pravdepodobne dnešná Rázusova, prípadne Krčméryho ulica

vať ďalšie domy *Bogovi* švagrovia z *Hostovej* (bratia jeho ženy). Predkovia olašských Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii žili teda po usadení v *Hostovej* a *Výčapoch-Opatovciach*. Na *Borovej* ulici postupne začali bývať niektoré z *Ferkových* detí, konkrétne synovia *Čuri*, *Berci*, *Ferkina*, *Jánoš*, *Láslo* a dcéry *Piroš*, *Čaja* a *Mudra* so svojimi rodinami.²⁵ Ich potomkovia tu žijú dodnes.

V čase osídlenia *Borovej* ulice Rómami, žil v Nitre aj iný rod olašských Rómov, konkrétne *Kurkešti*. Usadili sa v Starom meste približne dva, tri roky pred-



Obr. 12 Staršia olašská Rómka žijúca v Nitre na Borovej ulici, narodená 3. 9. 1936, fotené asi pred 40. rokmi

²⁵ Ferko mal s prvou ženou päť detí – chlapcov a s druhou ženou *Ráji* ďalších dvanásť detí.



Obr. 13 Štefan Lakatoš „Bogo“ (1922 – 1991), fotka z náhrobného kameňa, Nitra 2015



Obr. 14 Helena Lakatošová „Piroš“ (1928 – 1987), fotka z náhrobného kameňa, Nitra 2015



Obr. 15 Ferkova žena „Ráji“ (uprostred) s rodinou, Nitra 1972



Obr. 16 Pri zosnulej Ferkovej žene „Ráji“, Nitra 1972



Obr. 17 Štefan Bihári „Ferko“ (1892 – 1978) – preukaz na autobus – fotené v dôchodkovom veku „Ferka“



Obr. 18 Štefan Bihári „Ferko“ (1892 – 1978) – preukaz na autobus – fotené v dôchodkovom veku „Ferka“

tým, ako *Ferkošti* na Kalvárii. Názov tohto rodu je odvodený od istej nebohej Rómky, ktorá mala rómske meno *Čaja*, ale volali ju *Kurka*. Priezviskom bola *Rafaelová*. Olašských Rómov z tohto rodu nájdeme v súčasnosti na Orechovom dvore.

V dobe aktívneho nomádizmu, ani osídlenia Kalvárie olašskými Rómami nebolo zvykom vymenovať vajdu – *angluno Rom*. Takáto voľba je prítomná posledných 25 – 30 rokov. Podľa slov jedného olašského Róma žijúceho na nitrianskej Kalvárii „*volakedy to bol vybratý najstarší, najskúsenejší chlap a pritom aj mal volačo v hlave. A mal pri sebe ešte volákych dvoch, troch, keď volačo sa stalo, aby to riešili.*“ Zmena nastala, keď sa počet členov komunity zvýšil.

„*Volakedy nebolo tolko Cigánov pokope. Volakedy boli pokope pätnásť, dvacáti a šetko bola najbližšia rodina. A teraz príklad na Kalvárii žije volákych 400 dospelých ľudí. A toto už není len naj-*

bližšia rodina. Volakedy boli len bratia a sestry a ich deti. Teraz sú už napríklad aj bratrancove deti. Viac pokolení.“

Aby „sa zachoval poriadok a aby si nerobil každý čo chce“, bolo potrebné určiť človeka, ktorý by stál na čele väčšieho počtu Rómov a dohliadal na dodržiavanie vnútorných skupinových noriem. Z tohto dôvodu je v súčasnosti *angluno Rom* menovaný. Predtým išlo o muža určeného bez oficiálnej voľby. Prvým, kto stál na čele *Ferkošov*, bol *Ferko*, potom jeho najstarší syn, ale ani ten ešte nebol vyberaný, volený. Iba terajší *Angluno Rom* Ladislav Ligač a jeho predchodca boli menovaní oficiálne, čo sa týka Nitry.

V dobe príchodu na Kalváriu, chovali olašskí Rómovia kone, s ktorými obchodovali, a to najmä na jarmokoch. Konkské jarmoky bývali na terajšej Železničiarskej ulici v Nitre.²⁶ Zúčastňovali sa aj jarmokov v iných mestách, napríklad v Topoľčiankach. Na Borovej ulici mali kone približne do roku 1970. Okrem koňov olašskí Rómovia chovali na Borovej ulici prasce, sliepky, husi a kačice.

V období nomádizmu sa olašskí Rómovia živilí teda obchodom. Typické bolo obchodovanie s koňmi, priekupníctvo, prípadne podomový predaj a iné. Vykonávanie ťažkej fyzickej práce bolo pre nich znamením neúspešnosti a nedostatku mentálnych schopností. Naopak, dodnes je cenené získavanie finančných prostriedkov činnosťami, ktoré vyžadujú viac zapojiť myslenie. Ide najčastejšie o rôzne obchodné aktivity, v predchádzajúcich rokoch išlo najmä o predávanie oblečenia na trhoch a jarmokoch.

Čo sa týka školskej dochádzky, od založenia Základnej školy na Krčméryho ulici v Nitre navštevujú deti z danej loka-

²⁶ Práve prechádzajúce tradičné zamestnanie tejto skupiny olašských Rómov – obchodovanie s koňmi; maďarsky *ló* = kôň, súvisí s ich pomenovaním – *Lovári*.

lity túto školu.²⁷ Predtým dochádzali do školy na Stračej ceste. Podľa slov informátorov išlo o „cigánsku školu“.

Čo sa týka religiozity Rómov vo všeobecnosti, „podobne ako majoritné obyvateľstvo, aj prevažná časť Rómov na Slovensku sa hlási ku katolicizmu. Hoci takmer všetci Rómovia sa považujú za veriacich, kostoly navštevujú len zriedkavo. V skutočnosti značná časť rómskej komunity nežije aktívnym náboženským životom, respektíve sa takmer nezúčastňuje kolektívnych náboženských obradov“ (Podolinská – Hrustič, 2010, s. 17). Dané platí aj pre subetnickú skupinu olašských Rómov: „Každý, i malé dieťa, vám odpovie, že existuje Boh... Obrady ich však nezaujímajú, pre nich je dôležitý vnútorný vzťah k Bohu... Veria v posmrtný život, v to, že zomretí žijú podobným spôsobom ako živí, ale sú neviditeľní...“ (Lakatošová, 1994, s. 9). Olašskí Rómovia v Nitre sú rímsko-katolíckeho vierovyznania. O iných náboženstvách (vrátane napr. Evanjelickej cirkvi a. v.) majú minimálne povedomie. Svoje deti krstia v kostole čo najskôr po narodení. Prvé sväté prijímanie je v Nitre u olašských Rómov prítomné iba posledné roky a cirkevné sobáše v súčasnosti nepraktizujú vôbec. Súčasťou ich domácností sú obrazy a sošky svätých, Pána Ježiša a krížik. Boh sa spomína v slávnostných, rodinných rečiach a príhovoroch a modlitba je prítomná napríklad pri vianočnom stromčeku a štedrovečernom stole.

Vo svojej komunite hovoria výhradne rómsky. Používajú

²⁷ „Školská budova bola postavená a daná do prevádzky 1. októbra 1959. V tom čase niesla názov: Jedenásťročná stredná škola Nitra, Sopóciho ulica. Škola mala 11 ročníkov. Vtedajšie vedenie školy bolo nasledovné: riaditeľ školy: Valerach Karol, zástupca riaditeľa školy: Rafaj Karol, zástupca riaditeľa školy: Šandrik Emil. V školskom roku 1960/61 bola preorganizovaná na Základnú osemročnú školu. Mala 1. – 8. ročníkov a jednu triedu deviatu, dobrovoľne zaškolených žiakov... Od roku 1961 – 1964 boli vytvorené triedy pre dospelých cigánskych občanov – analfabetov. Od r. 1961 – do r. 1968 boli pre deti občanov cigánskeho pôvodu vytvorené samostatné triedy v roč. 1 – 5.“ (http://zskrcmeryho.sk/?page_id=37).

odlišný dialekt rómčiny ako ostatné subetnické skupiny Rómov na Slovensku. S rómčinou je späté, do súčasnosti zachovávané, používanie rómskych mien a prezývok. Medzi mužské patria napríklad: Bakro, Berci, Bogo, Boška, Citrom, Dodo, Ferkina, Groufo, Jarko, Jánoš, Jendo, Lacko, Láslo, Maco, Mamuko, Marci, Miláň, Vinco. Ženské sú napríklad: Boja, Čaja, Falát, Groufa, Karolka, Lulud', Mancí, Melonka, Mercedes, Momáň, Mundra, Patrin, Pinka, Pirožka, Ribizla, Róza, Rúža, Sedra, Šejinka a iné. V danej lokalite sa vyskytujú nasledovné priezviská: Lakatoš, Stojka, Bihary, Kotlár a Rafael.

Väčšinové zastúpenie majú na území Slovenska dlhodobí usadení Rómovia, tzv. *Rumungri*. Koncentrovaní sú najmä na východe Slovenska, ale žijú aj v iných oblastiach. Podľa údajov Atlasu rómskych komunít 2013, kde bola zaradená aj otázka o subetnicite Rómov, žije na Slovensku 14 244 (3,54 %) iných skupín Rómov ako starousadlých tzv. *Rumungrov*. Ide najmä o olašských Rómov a najmenšie zastúpenie majú *Sintovia* ktorých je v rámci Slovenska iba niekoľko rodín. Najviac olašských Rómov žije na juhu a západe krajiny. Z väčších miest ide napríklad o Nitru, Nové Zámky, Zlaté Moravce, Komárno, Levice, Piešťany, či Senec. Najvyšší odhadovaný podiel iných subetnických skupín je práve v Nitrianskom kraji – 9 520, čiže 31,16 %. Pričom celkový počet Rómov v Nitrianskom kraji je 30 552, čo predstavuje 4,43 % obyvateľstva. Najväčší počet Rómov je odhadovaný v rámci Nitrianskeho kraja v krajskom meste Nitra – 2200 (Rosinský, 2014, s. 94, 106, 108).

Čo sa týka samotnej skúmanej lokality, v súčasnosti lemuju Borovú ulicu rodinné domy, ku ktorým patria dvory, v ktorých postupne pribúdajú ďalšie domy. Spolu ich je približne 50. Niektoré rodiny olašských Rómov bývajú v mestských bytovkách na okraji tejto ulice. Podľa informácií získaných počas terénneho výskumu žije na Kalvárii okolo 350 – 400 dospelých olašských Rómov, ku ktorým je potrebné pripočítať bližšie nešpecifikovaný počet detí. Ďalší olašskí Rómovia žijú

na Orechovom dvore, v Starom Meste, na Klokočine. Za posledné roky sa počet Rómov v samotnom meste znížil. Príčinou bola najmä výstavba bytov nižšieho štandardu v katastri Horných Krškán (spomínaná lokalita Orechov dvor) v roku 2005. V blízkosti Nitry žijú olašskí Rómovia napríklad v Drážovciach, Lužiankach a v Mlynárčiach.

*„Dievča nesmie papulovať, musí byť krehké, nevinné, múdre...
keď jej povíte čo, tak musí pochopiť a keď nepochopí,
tak matka ju vedie, učí to dievča.“ (žena, 54 r.)*

*„O šávo palaj dad trobuj t'avel, taj i šej palaj dej.“
Chlapec má byť po otcovi a dcéra po matke.*

*„I phabaj či perel dur a šelčijatar.“
Jablko nepadne ďaleko od stromu.*

4 Detstvo dievčat v spoločenstve olašských Rómov

4.1 Výchova dievčat (*šejouri*)

Cieľom rodičov sledovanej komunity je vychovať deti tak, aby ďalej dodržiavali rómske zákony a neskôr vychovávali podľa nich aj svoje vlastné deti. Rozdielne postavenie žien a mužov v spoločenstve subetnickej skupiny olašských Rómov sa začína prejavovať už v detskom veku. Skôr, ako sa z dievčaťa stane žena, manželka a matka, musí byť sama vychovaná svojou matkou. Na to dozerá celá komunita. Silná sociálna kontrola nedovoľuje, alebo veľmi komplikuje iné postupy ako tie, ktoré sú zaužívané a považované za správne. Korešponduje s tým aj výrok E. Žlnayovej (1996, s. 29): „Kým sa z dievčaťa stane matka a z chlapca otec, musia prejsť nevyhnutnými výchovnými etapami. Na riadnu výchovu dozerajú spočiatku rodičia (a ďalší rodinní príslušníci), a to až do doby, keď dcéra opustí dom a nasleduje svojho muža do domu jeho rodičov.“

Detstvo Rómov je všeobecne krátke v porovnaní s majoritným obyvateľstvom. Už okolo pätnásteho roku života sa deti považujú za zrelé na manželstvo. V tomto veku môžu získať status zasnúbená – zasnúbený a nie je výnimkou, že 15-ročné dievčatá sú už vydaté²⁸ s povinnosťami dospelých

²⁸ Manželstvo je podľa objasnenia P. Salnera (1995, s. 332) „spoločenská a právna inštitúcia založená na oficiálne (štátnymi alebo cirkevnými úradmi) legalizovanom spolužití osôb opačného pohlavia“, v prípade skúmanej lokality mám na mysli sobáš v rámci komunity, podľa vnútorných zákonov. V súčasnosti tu absentuje civilný a cirkevný sobáš.

žien a krátko po vydaji, ako 16-ročné, sa stávajú matkami. Tomu je prispôsobený aj priebeh obdobia, ktoré sa považuje u dievčat za detstvo. V ponímaní skúmanej komunity končí obdobie detstva často už desiatym až dvanástym rokom života dievčaťa. Do tohto veku je výchova detí – dievčat i chlapcov – veľmi podobná. Potom však nastávajú značné zmeny v ďalšej výchove chlapcov a dievčat. Hlavným rozdielom je strata určitej voľnosti u dievčat, naopak u chlapcov nepozorujeme obmedzenia tohto druhu. Tvrdenie D. Selickej a K. Vankovej (2009, s. 22) o preberaní skúseností, zručností, ale aj vedomostí od matky v prípade dievčat a o väčšej voľnosti chlapcov počas detstva a zároveň jeho prežívaní s rovesníkmi a v mužskej spoločnosti, súhlasí so situáciou v komunite olašských Rómov. Práve tento fakt uvádzajú informátori ako prvý pri rozprávaní o rozdieloch vo výchove dievčat a chlapcov:

„Chlapec má voľné šeko. Dievča je ukrátené. Dievča je také malé, keď má do tých 11, 12 rokov. Jak má 10 rokov dievča, nemôže už byť sama venku večer. Do siedmej môže, alebo do školy a potom domov. A už ju potom mama, alebo babka priúča tomu, čo treba doma. Riad umyť, poutierať... Dovtedy majú takú tú voľnosť, ale potom už nie.“ (žena, 50 r.)

Popisovanú skutočnosť pozoroval aj M. Stewart (2005, s. 54) počas výskumu olašských Rómov žijúcich v Harangos v Maďarsku: „Chlapci sa skoro naučili, že v porovnaní s dievkami môžu očakávať výsadné a prednostné postavenie vo všetkých záležitostiach... Už od narodenia udával sociálny status dievky to, že nemohla byť tak jednoznačným účastníkom spoločenského života Cigánov ako chlapec.“

Mení sa aj termín používaný v olašskej rómčine pre označenie takéhoto dievčaťa. Dievča v detskom veku v olašskom dialekte rómčiny označujú výraz *šejouri* (ide o zdobneninu zo

slova *šej* – dievčatko). Približne od dvanástich rokov je podľa slov informátorov používaný výraz *šej*. Jelena Marušiaková dodáva, že slovo *šej* sa môže použiť v zmysle dcéra, ale dôležitejší význam je panna, čiže dievča, ktoré je ešte poctivé, respektívne na vydaj²⁹.

V spoločenstve Rómov je nepravdepodobné, že jedinec zostane slobodným. Ženbou sa z chlapca stáva muž a ideálom ženy je zase stať sa dobrou manželkou a matkou, a tým sa zaradiť medzi dospelé ženy. Tomu je prispôsobená výchova, ktorá sa sústreďuje najmä na dievčatá – na budúce nevesty. O nej sa dozvedáme napríklad od E. Žlnayovej (1996, s. 35), ktorá hovorí o výchove matky svojej dcéry jednak k tomu, aby jej pomáhala v domácnosti a súčasne k tomu, aby v štrnástich – pätnástich rokoch bola pripravená na vydaj. To znamená okrem iného i to, aby vedela, ako sa má správať v domácnosti svojich budúcich svokrovcov. Jednoducho povedané, čo si môže a čo nesmie dovoliť voči mužovi a jeho rodičom. Podobne píše aj A. Žigová (1996, s. 68): „Matka najstaršiu dcéru zaučí nielen pre bezprostrednú pomoc v rodine, ale pripravuje ju zároveň i na vlastné poslanie manželky, matky a svokry, ktorá by svojou výchovou nemala zahanbiť rodičov. Šikovná a samostatná dcéra bola matkinou pýchou a vizitkou jej pedagogických schopností a najmä schopností gazdinky.“ Vyššie napísané platí aj v súčasnosti v skúmanej lokalite. I keď neprináleží mladej neveste vedieť všetko ako dospelé ženy, ale je pre ňu výhodou do budúcnosti, ak sa niečomu priučí už pri svojej mame, prípadne starej mame, ako to vyplýva aj z nasledovnej výpovede:

„Toto (ukazuje na vnučku – pozn. autorky) už pomáha pri varení, už začína, jedenásť rokov má. Odpozerá, pozerá si, čo dávam, jak dávam a už si to zapamätá.“ (žena, 50 r.)

²⁹ Informácia získaná na základe konzultácie s Jelenou Marušiakovou.

O výchove najstaršej dcéry hovorí tá istá informátorka takto:

„Kolkorázy som sa spravila, že mi je zle. Sadla som si v kuchyni pri šporák a už som hovorila najstaršej, čo má robiť. Len, aby sa naučila. Aby vedela, keď bude za nevestu.“ (žena, 50 r.)

„Máma mě naučila vařit. Když já jsem měla hrůzu z toho, že jo, dávat sůl do jídla nebo tak. Ale dneska to oceňuju, že to bylo úžasný. V 15 letech že jsem už jako musela umět vařit.“ (M. Wagner)

Tu vidno, že ženy neberú zaúčanie do domácich prác a varenia ako druh obmedzovania dievčaťa. Deklarujú, že tento postup má zabezpečiť pre ňu jednoduchší život po získaní statusu manželky a nevesty.

V tomto veku sa zároveň dbá na to, aby sa dievča správalo slušne, poslúchalo starších, pretože mladé dievča *„nesmie byť drzé medzi staršími“*. Je už vo veku, keď si ju môžu vyhliadnúť rodičia chlapca za nevestu, a tomu je prispôsobená jej výchova, jej správanie a konanie, na ktoré dohliada rodina, najmä matka a otec. Spoločne dbajú na to, *„aby sa na ňu neukazovalo prstom, že neni dobrá“*, aby o nej nešiel *„zlý chýr“*. To sa spomína aj pri samotných zásnubách (*chutelejimo*), keď otec dievčaťa prednáša reč, v ktorej opisuje kladné stránky svojej dcéry, ako to uvádza aj P. Stojka s R. Pivoňom (2003, s. 28): *„...Moja dcéra je ešte mladá a žiadny zlý chýr o nej nešiel a ani nemohol, pretože je vychovaná v počestnosti...“* Aj nebohý olašský kráľ Ján Lipa z Ostravy³⁰, keď spomínal na mladosť a na dievčatá, hovoril najmä o tom, že boli šikovné, že v jedenástich, v dvanástich rokoch vedeli upratovať, variť, boli čistotné a keď im niekto starší povedal, že majú niečo spraviť, hneď to vykonali

³⁰ Kráľ v ponímaní olašskej komunity.

a neexistovalo, aby neposlúchli.³¹ U dievčaťa sa zároveň vyžaduje skromnosť a hanblivosť, u chlapcov opak. Túto skutočnosť zaznamenal pri svojom výskume aj M. Stewart (2005, s. 54 – 55): „Rodičia sa pýšili dievkinou schopnosťou tvrdo pracovať, či ešte viac jej prejavmi plachosti a hanblivosti, zatiaľ čo rozprávali príbehy o pozoruhodných činoch a pomeroch, ktoré má za sebou na javisku sveta ich syn. Tak mohol jeden priateľ vášnivo hovoriť o svojej šesťročnej dcére, ktorá, ako povedal, sa pred ním hanbila umyť, a o chvíľu neskôr dôrazne obhajovať flirtovanie ženatého syna, ktorému ešte nebolo dvadsať.“

Mladému dievčaťu, ktoré býva ešte u rodičov, nie je dovolené fajčiť a piť alkohol, aj keď môže ísť v niektorých prípadoch iba o želaný ideál. Veľká časť Rómov v skúmanej lokalite fajčí cigarety a začína s tým veľmi skoro, už v detskom veku. Po vydaji to záleží na jej mužovi a svokrovcoch. Zároveň sa viac dbá na jej výzor, najmä na to, aby dievča v tomto veku chodilo čisté a upravené. Výnimkou nie je, že sa nalíči ako dospelá žena. S tým sa ale predošlé generácie nestretávali a v súčasnosti to považujú za neprimerané, nemorálne a s takýmito prejavmi nesúhlasia. Aj M. Lakatošová (1994, s. 6) pred dvadsiatimi rokmi prezentovala názor, že u olašských Rómov sa môžu líčiť iba ženy, ktoré sú už vydaté. Slobodné dievča by líčením dávalo svojmu okoliu najavo, že púta na seba pozornosť a môže si ju niekto vziať za manželku. V skúmanej lokalite to staršie generácie Rómov stále považujú za neslušné:

„Musí byť pekne oblečená, aby nebola špinavá, učesaná, upravená.“ (žena, 50 r.)

³¹ Informácie získané z audiofondu Múzea Rómskej kultúry v Brne – MRK A 26/2005.

„...keď som bola veľké dievča, tak som nechodila takto namalovaná ako dnešná mládež. Ja som si prvýkrát namalovala ústa, keď som mala 15 rokov. Rodičia to nedovolili. To bola etika. Neskajšie dievčatá jedenásť – dvanásťročné už sa malujú. My sme nemohli. My sme ani nevedeli, čo to je.“ (žena, 54 r.)

Tá istá žena zároveň rozpráva o želanej norme, ktorú si pamätá z doby, keď vyrastala ona a platí aj v súčasnosti:

„Dievča nesmie papulovať, musí byť krehké, nevinné, múdre, aby to nebolo sprosté, že keď jej povíte čo, tak musí pochopiť a keď nepochopí, tak matka ju vedie, učí to dievča.“ (žena, 54 r.)

Múdrosť je spomínaná často samotnými Rómami ako požiadavka, ktorá sa od ženy vyžaduje a zároveň sa cení.³² Napriek tomu ženy absolvujú v súčasnosti iba desaťročnú povinnú školskú dochádzku. V ponímaní olašských Rómov je múdrosť chápaná inak ako v majoritnej spoločnosti. Nespája sa primárne so školskou vzdelanosťou, najmä u dievčat nie. Platilo to aj v období aktívneho nomádizmu, o ktorom sa dozvedáme napríklad z prác J. Marušiakovej (1985, s. 123). Čas, ktorý v minulosti nebol venovaný hľadaniu obživy, prípadne oslavám, spevu a tancu, Rómovia trávili pri ohni počúvaním rozprávok, hádaniek, rozhovorov starších. Tieto rozprávky neboli určené pre deti, ale skôr pre dospelých. Práve prostredníctvom nich sa odovzdávali vedomosti generácií, čerpali v nich sebaistotu a rady do života. Väčšina Rómov ešte v kríze nomádizmu bola negramotná.³³ Takto ponímanie múdrosti objasňuje olašská Rómka v periodiku Romano džaniben: „Gadžovskému, to je školnímu vzdělání, nepřipisují olaští Romo-

³² Okrem osobných rozhovorov napr. aj In: Stojka (1996a, s. 107).

³³ Obdobie krízy nomádizmu = od konca 1. svetovej vojny do roku 1958 (viď Marušiaková).

vé veľkou hodnotu. To neznamena, že Romové si nepreji byť moudri a že rodičom je jedno, zda jsou jejich děti hloupé, či nikoliv. Moudrost je v romské komunitě tradičně vysoce ceněna, avšak moudrost jinak získávaná a jinak projevovaná, nežli to, co gážové nazývají vzděláním nebo vzdělaností. Moudrost se v romské komunitě předává prostřednictvím vyprávění o zkušenostech starších... Školní, gážovská vzdělanost stojí na hodnotovém rebríčku u olašských Romů hluboko pod touhou získat co nejvíc peněz“ (Lakatošová, 1994, s. 10).

V tejto súvislosti je oceňované napríklad, ako sami informátori deklarujú, keď vie muž rozumne rozprávať a prezentovať svojimi slovami pred ostatnými svoje názory a reprezentovať tak celú svoju rodinu. Vtedy je považovaný za múdreho. Olašskí Rómovia sú v rámci komunity považovaní za múdrych bez rozdielu pohlavia vtedy, keď žijú podľa vnútorných nepísaných zákonov.

Školskému vzdelaniu sa venuje minimálna pozornosť. Dievčatá navštevujú iba základnú školu. Povinnú desaťročnú dochádzku ukončia často ako siedmačky, ôsmačky, keďže opakujú ročníky. Rodičia nevenujú zvýšenú pozornosť domácej príprave na vyučovanie svojich detí, ani dochádzke. Výnimkou je, ak by následkom vysokej absencie dieťaťa boli postihy vo forme zníženia rodičovského príspevku, ako je tomu v súčasnosti a podobne.³⁴

„Chodia len na základnú. Dokedy sú slobodné, rodičia dávajú pozor, aby nechodili poza školu, ale doma sa neučia. Málo... Strednú majú už pôrodnicu.“ (žena, 50 r.)

³⁴ V zmysle § 4 ods. 3 zákona NR SR č. 571/2009 Z. z. o rodičovskom príspevku a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

„Ja som sa neučila. Učiteľka bola rada, keď som ticho sedela...“
(žena, 26 r.)

Staršia žena, 54-ročná informátorka, vidí zmeny oproti minulosti, najmä v súvislosti s pomerom rómskych a nerómskych detí na základnej škole, ktorý vplýva podľa jej slov na motiváciu pri učení sa detí. Triedy zložené z čisto rómskych žiakov považuje za nie šťastnú skutočnosť. Na svoje detstvo v súvislosti so školou spomína takto:

„Ja som bola trochu prísnejšie vychovaná. Ja keď som bola mladé dievča, my sme sa ináč mali. Otec prísnejšie to bral. My sme pravidelne chodili do školy, mala som osem tried... My sme sa aj lepšie učili, naša generácia. Rodičia na to lepšie dbali, ale aj to, že my sme chodili do školy medzi biele deti. Boli sme v triede dvaja, traja naši. Bolo viacej detí bielych v škole a tým pádom sme sa viac mohli zapájať do normálneho života, lebo sme sa pripájali k druhým žiakom...“ (žena, 54 r.)³⁵

Tak ako v súčasnosti, aj u predchádzajúcich generácií olašských Rómov však platilo, že školská vzdelanosť jednotlivých členov rodiny nie je hodnotiacim kritériom priamo vplývajúcim na postavenie jedinca vo vnútorných vzťahoch v rodine. Rómske deti sa pohybujú väčšinou medzi dospelými. Za dôležitú je považovaná domáca výchova. Dôvod na intervenciu formálnej výchovy, napríklad v škole, je slabý. „Pre rómskych rodičov je prijateľnejšie, ak sa deti už od útleho veku učia od dospelých príbuzných každodenným povinnosťami, ktoré sú i dnes v rómskom spoločenstve rigidne delené rodovo – na ženské a mužské“ (Selická – Vanková, 2009, s. 21

³⁵ Táto informátorka vyrastala v Nitre na Kalvárii v skúmanej lokalite, aj základnú školu navštevovala v Nitre. V súčasnosti deti zo skúmanej lokality chodia do ZŠ Krčméryho, kde je väčšina detí v každej triede rómskych. V školskom roku 2014/2015 to bolo podľa informácií riaditeľa tejto školy 137 rómskych žiakov z celkového počtu 139.

– 22). Ak by sa žena Rómka stávala „emancipovanou“, tak by chýbalo ocenenie vlastnej skupiny, čo je veľmi demotivujúce aj pri vzdelávaní dievčat. Deti sa učia najmä odpozorovaním od dospelých, a to pri každodennej činnosti v domácnosti, či počas rôznych návštev, osláv a tým sú pripravované na ďalší život, na ďalšie roly, ktoré budú zastávať.

„Byla jsem součástí toho života. To znamená, že já jsem chodila na návštěvy, slyšela jsem různé rozhovory, ty témata, zažívala jsem různé slavnosti. A při pochodu vlastně... když jsou ty návštěvy a teďka se tam povídá nebo rozebíraj se nějaké případy, tak lidi jsou u toho, i ty děti. Takže oni to nasávají. Vidí, jak se řeší problémy nebo tak. Takže nejsou úplně hozeny do vody, když přebíraj vlastně tu roli manželů nebo dcer nebo těch snach.“ (M. Wagner)

Od ženy sa teda vyžaduje múdrosť, ale nie vzdelanie, ako ho poznáme v majoritnom spoločenstve. Dievča je vedené a vychovávané k tomu, že po ukončení povinnej školskej dochádzky sa stane manželkou a čo najskôr aj matkou. Preto sa počas poobedných hodín preferuje zaučanie školopovinného dievčaťa do domácich prác pred prípravou na vyučovanie. Zároveň si treba uvedomiť, že olašskí Rómovia sa riadia svojimi vlastnými vnútornými zákonmi a pravidlami, ktoré nie vždy korešpondujú s výchovnými procesmi v škole. Ide napríklad o reálne problémy s cvičením na telesnej výchove u starších dievčat, keďže nie je výnimkou, že 15 – 16 ročné dievčatá navštevujúce základnú školu sú už vydaté a niektoré mladšie zasnúbené. Jednak sa tu stretávame so spomínanou hanblivosťou a ak sa v triede vyskytuje už vydaté rómske dievča, s jej statusom sa spájajú predpísané odevné znaky v podobe nosenia dlhej sukne, čo podľa rómskych tradícií znemožňuje obliecť si tepláky na hodinu telesnej výchovy. Počas výskumu som zistila iba jeden prípad, keď teraz 50-ročná informatorka chodila do školy naďalej v nohaviciach potom, čo sa v štrnás-

tich rokoch vydala. Najmä starší Rómovia sa ďalej nestotožňujú ani s obsahom niektorých vyučovacích hodín týkajúcich sa napríklad pre nich intímnych záležitostí. Dieťa sa síce učí tým, že sa naplno zúčastňuje spoločenského diania v komunite a napodobňuje starších členov, ale zároveň si je vedomé, aké správanie je vhodné pre jeho vek a pohlavie. A to môže byť v rozpore s majoritnou predstavou, ktorá je prezentovaná aj v školskom prostredí.

„Například aj v škole sa to učia už o pôrodoch, normálne o takýchto veciach. Mne sa to nepáči... Pred deskami sa nerozpráva. Snažíme sa. A keď sa o tom, tak decká musá ísť preč. Alebo povedzme, že žena povie nejaké také špatné slovo, tak si musí jako vypýtať, vyžiadať si od Pána Boha prepáčení, že to musí povedať a od chlapcov, aby jej to odpustili... Alebo aj tie filmy s hvězdičkou, my sme to nemohli pozerat. Prísnejšie to bolo, ale nebanujem... Mne sa to nelúbi, neskajšá mládež, čo sa chová. Ináč je to vystúpenie, nemajú etiku. Inakší život je. Inak sa to šetko berie.“ (žena, 54 r.)

Ak teda žena povie v prítomnosti muža expresívne slovo alebo slová intímneho charakteru, musí si „vypýtať prepáčení“. P. Stojka a R. Pivoň (2003, s. 82) uvádzajú v takomto prípade potrebu použiť nasledovnú vetu: *„Nech nám to Rómovia prepáčia a nech je očistené naše šťastie!“* Po rómsky: *„T'erton kaj Rom, t'al úži amári Baxt!“* Dievčatá sú teda svojimi matkami vedené k tomu, aby pred mužmi o intímnych záležitostiach nerozprávali, preto sú hodiny prírodopisu – biológie venujúce sa ľudskému telu a reprodukcii v škole pre ne, dalo by sa povedať, nepríjemnou skúsenosťou. Starší členovia dbajú aj na to, aby deti nepozerali v televízii deťom a mládeži neprístupné filmy a odsudzujú, že sa v televíznom programe v denných hodinách vyskytujú scény intímneho charakteru a obnažené postavy. Jedna z mojich informátoriek, 28-ročná žena, si do dnes nedovolí pred rodičmi pozerat sa v televízii na takéto

scény. Otočí hlavu, alebo odíde z miestnosti. To isté ich 26-ročná nevesta. Samotné hovoria, že im nebolo v detstve dovolené sledovať intímne scény v televízii a zároveň sa dodnes hanbia pred staršími, bolo by im to samotným nepríjemné. Je to aj jeden zo súčasných problémov vo výchove mladých dievčat, keďže dospelé Rómky počas dňa sledujú rôzne telenovely a seriály, v ktorých sa v denných hodinách, keď aj deti sedia pri televízii, vyskytujú scény, v ich ponímaní nevhodné pre deti a dospievajúce dievčatá. Pozeranie telenoviel vnímajú muži všeobecne negatívne, v ich vnímaní dávajú ženám zlý príklad. Uvádzam aj konkrétnu výpoveď informátora:

„Mne sa to nelúbi, že to pozerajú. Šak čo sa tam naučá! Len ako klamať mužov...“ (muž, 51 r.)

Strata voľnosti v živote často už desaťročného dievčaťa sa prejavuje aj v priestorovom obmedzení. Vo všeobecnosti platí, že olašská žena nesmie ísť nikam bez toho, aby ju pustil jej muž. U mladých slobodných dievčat na to dáva pozor matka, stará mama, ale aj muži v domácnosti – otec, starý otec a starší bratia. Počas dňa môže byť vonku s rovesníčkami a s mladšími deťmi, súrodencami, ale to len v prípade skúmanej lokality na Borovej ulici a v jej tesnej blízkosti. Večer, okolo siedmej hodiny, alebo cez zimu musí byť doma aj skôr. Dôležitosť tohto konania potvrdzuje aj skúsenosť olašského Róma Petra Stojku, ktorý v jednom zo svojich príspevkov uvádza, že matka pri zásnubnom jednaní, keď vychvaľuje svoju dcéru, uvádza ako jednu z jej predností práve to, že nechodí nikam sama.³⁶

„Nechodí három-fárom, poslúcha, jedine na ulici že je, inde naše dievčatá nechodí.“ (žena, 54 r.)

³⁶ Stojka, P. 1995b. Románe sokáša pe la Ňitrakero telepo II.

„...žiadne diskotéky, mladé dievča nesmie ísť do mesta samé... chlapci, tí môžu... Aby sa nestalo volačo, že ich znásilní, alebo niečo, neska sú všelijaké tie dievčatá, že potajomky... vráti sa domov s bruchom a čo potom. Na to musí mama dávať pozor.“ (žena, 50 r.)

„Čo si ja pamätám, keď aj sestra mala 13, 14 rokov, nemohla si dovoliť, aby bola večer vonku. V dneskajšej dobe už tieto dievčatá idú aj ven.“ (muž, 47 r.)

Z uvedených výpovedí možno konštatovať, že v skúmanom spoločenstve platí norma, podľa ktorej dievčatá nesmú chodiť von samotné, ale napriek tomu sa najmä v súčasnosti stávajú prípady, keď toto želanie nie je dodržané. V minulosti, keď niekam chceli ísť mladé dievčatá, dával na nich pozor brat, aby nevybočili z ustálených predstáv o morálnom správaní:

„Mamka už jeho, aj druhého brata, už za mnou a za druhou sestrou poslali, choďte s nimi rýchlo, aby sa volačo nestalo. A on bol už môj vartáš.“ (žena, 54 r.)

U Rómov sú vzťahy v rodine stále hierarchizované. Vyplýva to aj z výskumu L. Vikovej (1996). Úlohy medzi súrodencami sú rozdelené nielen podľa pohlavia, ale súvisia aj s poradím ich narodenia. Každá takáto rola dieťaťa prináša iné povinnosti a iný podiel osobnej zodpovednosti. U olašských Rómov mala zvlášťne postavenie najmä najstaršia dcéra – najstaršia sestra. Okrem povinností, ktoré z jej postavenia vyplývajú, akými bola pomoc matke s upratovaním a starostlivosťou o domácnosť, mala dosah aj na výchovné usmernenie mladších súrodencov, najmä sestier (viď A. Žigová, 1996, s. 67, D. Selická, K. Vanková, 2009, s. 59, M. Lakatošová, 1994, s. 2). Primárnymi znalosťami ju vybavila samozrejme matka a tú potom zastupovala v jej neprítomnosti. Čo sa



Obr. 19 Šejouri, Nitra 2015



Obr. 20 Najstaršia dcéra s dvomi mladšími sestrami, Nitra 2015

týka skúmanej lokality, tento model sa uplatňoval napríklad v dobe, keď olašskí Rómovia chodili predávať tovar na jarmoky (s predajom na jarmokoch začali po roku 1989, niektorí skončili približne pred desiatimi rokmi, iní predávajú dodnes, pričom ukončenie predaja približne v roku 2005 súvisí v rámci Nitry so zrušením predajných stolov na nitrianskej tržnici – nakoľko nemali financie na kúpu priestorov na prevádzkovanie butikov v priestoroch tržnice.)³⁷

„To keď bola najstaršia, tú museli poslúchať. Keď som nebola doma a dala príkaz týmto, tak to jako keby ja som povedala... Platilo to aj pre chlapcov.“ (žena, 50 r.)

³⁷ Spolu s mužmi chodievali aj ženy – keďže išlo o „kšeft“, nepovažovali to za porušenie tradície, podľa ktorej olašské ženy nepracujú, nie sú zamestnané.



Obr. 21 Deti a mladé dievčatá, Nitra 2015

Posledné tvrdenie je v súlade s výpoveďou samotnej najstaršej dcéry spomínanej v danom výroku, teraz 34-ročnej Rómky. Ako najstaršia sestra spomedzi štyroch súrodencov (tri dievčatá, jeden chlapec) pomáhala s mladšími súrodencami, najmä počas neprítomnosti matky:

„Ja som ju vychovala (ukazuje počas rozhovoru na mladšiu sestru – pozn. autorky). Ja som prala, žehlila, dvanásťročná som bola, ja som mame šetko pomáhala. A potom u svokry som vedela ako sa to má robiť... Ja som mala dvanásť rokov a vtedy sa kšeftovalo, chodilo sa, aj mama chodila, na tovary a potom na jarmoky predávať a Renata mala vtedy 10 mesiacov. A mama nebola doma a ja som sa starala.“ (žena, 34 r.)

Pre mladé dievča ide o skúsenosti, ktoré využije neskôr vo svoj prospech v postavení mladej nevesty.

V úvode sa spomenulo, že výchova malých detí je hlavne v kompetencii matky. Treba si však uvedomiť, že prvorodičkou je často iba šestnásťročné dievča. S výchovou jej preto pomáha svokra, u ktorej žije so svojím manželom. Otec sa do výchovy detí, najmä dievčat, nestará. Tvrdia to aj samotní muži, najmä starší. Stretla som sa ale aj s 20-ročným informátorom, podľa ktorého svojej žene pomáha s ročnou dcérou, prebalí ju, niekedy aj uspí, podľa toho, či je v práci, alebo nie. Niektorí muži sa s deťmi aj zahrajú. I keď môže ísť o istú mieru posunu v konaní typickom pre mužov oproti minulosti, takéto konanie ale nie je v súčasnosti bežne rozšíreným štandardom. Chlapci sú totiž viac-menej vedení k tomu, že oni sú tí, o ktorých má byť zo strany žien postarané po celý ich život. Výnimočné ale nie je vidieť muža s dieťaťom na rukách.

Zodpovednosť za výchovu detí spočíva nepochybne aj v súčasnosti na ženách, v prvom rade na vlastnej matke. Z vyššie uvedeného možno zhrnúť, že celá výchova dievčat smeruje k ideálu olašskej ženy, ktorá sa bude vzorne starať o manžela, o domácnosť a čo najskôr i o deti.

4.2 Dievča na vydaj (šej)

„Dobre vychované dieťa žije v úcte ku svojej rodine až po sobáš. Po sobáši bude v lone rodiny, ktorá ho prijala, prezentovať kultúru pôvodnej rodiny“ (Liégeois, 1995, s. 75). Výber nevesty pre syna je dôležitým krokom v živote Rómov. „Uzatváranie manželstva ako dôležitého predpokladu založenia novej rodiny je dôležitým medzníkom v živote každého etnického spoločenstva“ (Mann, 1989, s. 113). Cieľom rodičov je dievča vychovať tak, aby splňalo očakávané a kladené požiadavky komunity. Vtedy je dievča cenené a odrazí sa to aj na sume, ktorá je za ňu ako za nevestu zaplatená. Za nevestu platí chlapcov otec otcovi dievčaťa. V príspevku (Šusterová,

2014) venovanom výberu partnera u olašských Rómov uvádzam:

„Cena za nevestu sa vyjednáva. Vyvolávacia cena je vždy vyššia ako konečná. Výška vyplatenej sumy závisí od viacerých faktorov. Pre lepšiu predstavu o cene nevesty pripájam konkrétne výpovede informátorov. Prihliada sa napríklad na vek dievčaťa:

„Keď má 17, 18, že ani pes nezašteká po ňu, tak sú radi, že ju vypýtajú. Výkričná cena môže byť dve, tri tisíc a nakoniec zostáva symbolických 500, 600, 700. Keď je všetko v poriadku, tak dajú aj dve, tri, päť, aj desať tisíc.“ (muž, 50 r.)

Výška sumy sa odvíja aj od toho, či je budúca nevesta „domáca“, teda či býva v Nitre, alebo je z iného mesta a po vydaji „nebude už pod dohľadom svojich rodičov“, keďže v spoločenstve olašských Rómov je pravidlom, že nevesta ide bývať do domu svojho muža, kde je pod prísny dohľadom svojej svokry:

„Keď je z Nitry, tak tá cifra sa pohybuje okolo 1500 do dve tisíc eur. Keď si berú napríklad zo Zlatých Moraviec, alebo okrem Nitry, tak tri – štyri tisíc, do päť tisíc.“ (muž, 22 r.)

Prihliada sa aj na finančnú stránku rodiny... Keďže dochádza k týmto zväzkom aj v rámci rodiny, prihliada sa na to a cena je v takom prípade nižšia, aby to finančne nezaťažilo rodinu“ (Šusterová, 2014, s. 86 – 87).

Rodičia chlapca chcú preňho, ale aj do vlastnej domácnosti zase to najlepšie vychované dievča. Nie je im ľahostajné, akú nevestu pre svojho syna vyberú, „pretože to musí byť nevesta do voza i do koča, musí byť pekná, musí vedieť variť – ak nevie, je ešte príliš mladá – a musí byť múdra, to preto, aby im ju iné rodiny závideli. Keď splňa všetky tieto predpoklady, sú ochotní zaplatiť aj veľmi vysokú sumu“ (Stojka, 1995a, s.

61). Preto je prísna výchova nevyhnutnosťou. Dievča v tomto rozhodovaní nemá žiadne slovo, čo sa nie všetkým olašským Rómom v súčasnosti páči.

O formách uzatvárania manželského zväzku v období nomádizmu olašských Rómov nie sú známe presné údaje. Dozvedáme sa iba, že partnerku vyberala pre svojho syna matka, respektíve o výbere partnera a uzatváraní manželstiev v celom kmeni rozhodovali staré ženy. Počas výskumov J. Marušiakovej u nitrianskych Rómov z r. 1980 – 1985 tento model pretrvával, ale už vtedy predpokladala na základe výpovedí informátoriek zmenu tohto faktu u nasledujúcich generácií. Vo svojom príspevku (Marušiaková, 1986) uvádza konkrétne výpovede, kde mladé Rómky tvrdia, že svoje dcéry nevydajú v takom mladom veku, že ich „nepredajú“, aby sa mohli učiť.³⁸ Na základe terajších výskumov je však zrejmé, že táto generácia postupovala rovnako ako aj predchádzajúce a model výberu partnera zo strany rodičov v mnohých prípadoch pretrval dodnes, najmä v rodinách, kde sú starší členovia. V tomto prípade si rodičia väčšinou vyberajú nevestu pre svojho syna:

„Keď má takých 50 rokov, že pozná komunitu, ešte 30 – 40 rokov dozadu, v takomto prípade určí rodič tej dcére, koho si zobere.“ (muž, 63 r.)

³⁸ „V oboch skúmaných skupinách sme pozorovali vznik potláčaného protestu dievčat v sobášnom veku (14, 15, 16 rokov) proti privčasným sobášom s partnerom, ktorého vyberú rodičia. U Bougešťou i u Lovárov vo väčšine prípadov táto nespokojnosť nemá ešte konkrétne prejavy, je orientovaná skôr do budúcnosti: ‚Ja, keď budem mať deti, tak ich nechám učiť sa a nech sa vydá za koho chce. Tak 18 ročná sa môže vydať.‘ ‚Ja si dcéru nepredám, nech sa učí.‘ ‚Keď budem bývať s mužom a deťmi extra, budeme bývať ako gádzovia aj ako Cigáni. Dcéru si nepredám, nepošlem ju kradnúť, šmeliť, pustím ju do školy študovať, nechám ju, nech si vyberie sama muža akého chce, hoci aj gádzu. Nám by to naši rodičia nedovolili. Moje deti sa budú musieť strašne dobre učiť“ (Marušiaková, 1986, s. 625 – 626).

Aj ďalší informátor deklaruje realnosť tohto spôsobu tvrdením, že „*aj on so ženou má ešte na to dosah, keďže vyberá partnerku pre svojho syna.*“ Zároveň ale dodáva, že ak by bol ich výber v rozpore so želaním syna, výber nechajú naňho samotného. Tak ako on, aj iní Rómovia hovoria o dôležitosti obojstrannej lásky medzi mladými. Odôvodňujú to tým, že nútením by zapríčinili nešťastie svojich detí, mohlo by to mať podľa ich slov „*veľké následky*“, dievča by malo „*skazený život*“, čo nechcú dopustiť.

S týmito názormi som sa stretla u oboch pohlaví a rôznych generácií. Ako príklad uvádzam výpoveď 28-ročnej informátorky a muža strednej generácie:

„Mne sa nepáči, že musí otec a mama dirigovať, že koho si môžem zbrať a koho nie. Že dievča nemôže sama za seba rozhodovať, že ľúbim iného, tak si ho zoberem. U nás to není tak. Oni majú posledné slovo, musí byť tak, jak oni hovoria. Dievča nemôže nič povedať! Chlapec si môže vybrať, ale aj tak to musí otec schváliť, či je to dobré, alebo to není dobré. Mňa schválil svokor, aj svokra, aj jeho sestry, ale ja som si nemohla povedať. No lenže my dodržívame tí zákony a nemôžeme si spraviť ako chceme.“ (žena, 28 r.)

„Kedysi rodič nebral ohľad na chlapca, ale on mu zobral tú ženu. Aj v neskajšej dobe to je, ale stáva sa to aj výnimkou... Aj ja som mal príklad pre svojho chlapca úmysel zbrať nejakú inú nevestu. Ja som bol v tom. Ale čo som mohol robiť keď chlapčisko nešiel. Ale už som proti nemu nešiel. Lebo ja mu nezoberem šťastie, jak sa hovorí. Ale volakedy toto nebolo. Aj mne povedali rodičia, zobereš si túto a došli deti a zoyk. U vás je to lepšie v tomto smere, lebo u vás fakticky sa berete z lásky. Ale možno toto sa zmení aj u nás za pár rokov.“ (muž, 47 r.)

Komunita nedovoľuje stretávať sa mladým osamote, ani chodiť von v páre. Ich stretávanie je možné iba „*v komunitě*,

v *legalite*". Starší informátori spomínajú sobotné návštevy kina, cukrárne, koncertov vo vtedajšom amfiteátri na Zobore, ale potrebné je uviesť, že vždy išlo o početnejšiu skupinku, takisto to nebola záležitosť samotného páru. Ďalej upozorňujú, že v súčasnosti chcú mladí Rómovia chodiť na diskotéky, do barov, ale „komunita to brzdí“, pretože mladá Rómka nemá vysedať na miestach, kde je alkohol, a byť vonku v nočných hodinách sama, a nie s chlapcom.

Skúmaná nitrianska komunita olašských Rómov ďalej zakazuje mladým držať sa za ruky, bozkávať sa na verejnosti a prespávať jeden u druhého. Čo sa týka „chodenia“, ide vlastne len o náhodné stretnutia, ak sú obaja mladí napríklad z Borovej ulice, alebo návštevy doma v prítomnosti rodičov, či iných starších členov rodiny. Prípadne môže chlapec vy-pýtať snúbenicu od jej otca a ísť s ňou von – na večeru, do kina, ale v tom prípade pošlú s nimi napríklad staršieho brata, aby nezostali mladí osamote a dievča nemalo príležitosť prísť o panenstvo:

„Väčšinou nepúšťa otec svoje dievča, ale keď sú z rodiny, tak môžu, že na večeru povedia, že môžem zobrať vašu dcéru na večeru, napríklad.“ (muž, 22 r.)

„Za ruku so ženou ako vy, to už vobec nie! Mladí (informátor má na mysli mladý pár, ktorý je podľa noriem komunity zosobášený – pozn. autorky), keď sa aj chyťá za ruku po meste a keď ho niekto uvidí, tak už sa mu vysmeje, že nehaj to na noc a nie na ulicu.“ (muž, 51 r.)

Pri výbere nevesty sú dôležité vlastnosti, ktoré boli v tejto kapitole už spomenuté a bližšie popísané. Teda poslušnosť, úcta k starším, múdrosť, šikovnosť, dbanie o svoj zovňajšok a nevyhnutná je poctivosť dievčaťa. Na tú upozorňujú všetci

informátori, vyzdvihoval ju aj nebohý olašský kráľ Ján Lipa³⁹ pri rozprávani o rómskych dievčatách, pričom podotkol, že poctivosť svojej dcéry strážila v minulosti ako aj v súčasnosti najmä jej matka, a že ide o záležitosť, na ktorú sa dbá doteraz.⁴⁰ V olašskej komunite v Českej Republike je cenené u dievčaťa vo veku vhodného na vydaj to isté, čo v skúmanej lokalite. Tíbor Tonka, olašský Róm z Brna, hovorí nasledovné: „Když je tá holka z bohatší rodiny, je chytrá, umí vařit, umí spívat, má všecy predpoklady té romské ženy, tak prostě má vobrovskou váhu a je uctívaná a uznávaná velice. Ale musí být čistá, neposkvrněná.“⁴¹

Ak je dievča poctivé, značí to, že ešte nemalo žiadneho iného muža, že je doslova ešte dievča. Za toto sa musí zaručiť jej otec. Ak by to napokon nebola pravda, ženíchov otec ju môže vrátiť a jej otca môže zažalovať na rómskom súde.

Pri výbere budúcej nevesty je dôležitá jej krása, ale ako vraví jedno z rómskych prísloví, „nevesta sa vyberá ušami a nie očami“, čiže viac ako krása zaváži jej poslušnosť a povesť rodiny. Iné podmienky v zmysle zručností nie sú kladené. Znova však informátori zdôraznia i lásku, z ktorej sa vychádza a ostatné – varenie, pranie, starostlivosť o domácnosť – pokiaľ sa jedná o mladú, 15, 16-ročnú nevestu, sa naučí od mamy a neskôr, po vydaji, od svokry. Musí vedieť iba „základné princípy, čo sa v našej komunite dodržujú“ (muž, 63 r.).

Kedysi sa cenila u dievčat aj schopnosť a zručnosť v spievaní a tancovaní. Spomína ju napríklad P. Stojka (2003) a M. Lakatošová (1994) vo svojich prácach. V súčasnosti sa to nevyžaduje:

³⁹ Viď. poznámka č. 28

⁴⁰ Informácie získané z audiofondu Múzea Rómskej kultúry v Brne – MRK A 26/2005.

⁴¹ Informácie získané z audiofondu Múzea Rómskej kultúry v Brne – MRK A 306/2005.

„Neni to dôležité, neni. Je to k dobru, ale keď to neni, tak život učí.“ (žena, 54 r.)

Výhodou je ale skutočnosť, ak mladé dievča poznajú jej budúci svokrovci:

„No ja, keď som sa odhodlala, že ožením svojho syna, tak sme s mužom vyberali dievčatá. V prvom rade, nechcem škaredo povedať, ale aby bola poctivá, aby bola z dobrého rodu, aby nebola stará, ale vekovo priróvnane k nemu – on mal vyše šestnásť. Skoro som ho oženila, ale stáva sa aj to. No, aby bola pekná, aby bola múdra, aby poslúchala a najlepšie z blízkej rodiny. Nie, že z blízkej, ale aby sme ju poznali, jak sa hovorí, že od malička som ju poznala.⁴² Nechcela som cudzie dievča. Lebo stalo by sa niečo, že by sa jej nelúbilo, alebo by sa nespravilo po je rôli a ušla by. Lebo stane sa, že sa nelúbi. No ale zaplače si alebo ide nabok a dobre je, za chvíľu je dobre. A ktoré dievča lúbi muža, tak šetko je dobre! Ktoré dievča lúbi a ktorej záleží.“ (žena, 54 r.)

V olašskej komunite sa z dieťaťa – dievčaťa v dospievajúcom veku stane manželka – dospelá žena. Obdobie adolescencie v takej podobe, ako ju pozná majorita, akoby bolo v tejto komunite vynechané. Hovorí o tom aj jedna „životná múdrosť Rómov“: „Posaď svoju dcéru na stoličku a ak sa jej nohy dotýkajú zeme, je už zrelá na vydaj“ (Lakatošová, 1994, s. 3). Obdobne sa hovorí v skúmanej lokalite: „Ak dievča dosiahne zadkom stôl, je súca na vydaj.“

Vydaj je neodmysliteľnou súčasťou života rómskej ženy a vychovať z dieťaťa „poriadnu nevestu“ je na chválu celej rodiny. V komunite olašských Rómov začína plnenie tejto

⁴² Treba poznamenať, že v skúmanej lokalite nie je vylúčené manželské spolužitie (v rámci chápania komunity) bratranca so sesternicou, svokrovci mladého páru bývajú často súrodencami.

4 Detstvo dievčat v spoločenstve olašských Rómov



Obr. 22 Zásnuby mladého olaškého Róma z Nitry s olašskou Rómkou zo Štúrova, Bajka 5. 12. 2015



Obr. 23 Mladý olašský pár počas vlastných zásnub, Bajka 5. 12. 2015

úlohy už v ranom detstve, keď dievča pomáha matke starať sa o mladších súrodencov a o domácnosť. Skutočná hodnota mladej ženy sa spája so zachovaním panenstva do manželstva. Celá rodina preto dbá, aby mladé dievča nebolo samotné bez sprievodu muža z najbližšej rodiny (ideálne staršieho brata) vonku, aby sa tak nestalo predmetom ohovárania. Výpovede informátorov sa zhodujú z tvrdením P. Wagnera a M. Wagnerovej (rod. Lakatošovej) – pokiaľ je dievča hanblivé a cudné v tomto veku, je dobre pripravené na manželstvo, kde vernosť má veľmi vysokú hodnotu.

„Nie je to u nás tak, že by boli nevesty utlačené. To normálne je, len nejaké veci musí svoje dodržať. Normálny priebeh života ide, jak aj iný človek. Len má povinnosti voči manželovi a voči tej rodine. Šak samozrejme, keď je už vydatá nemôže hocikde behať. Také veci, že ozaj, to do života ona potrebuje, aby sa to naučila. Lebo ináč dobrá žena z nej nebude!“ (žena, 54 r.)

„Kana resel i šej i mesáli la bujasa, šaj lel romes.“
Ak dievča dosiahne zadkom stôl, tak je súca na vydaj.

„Na bišav a romňa ando ašárdo gav bára trastasa.“
Do chválenej dediny neposielaj ženu s veľkým batohom.

5 Žena – nevesta (*bouri*)

5.1 Postavenie mladej nevesty v novej rodine

Nasledujúca dôležitá etapa v živote ženy začína získaním statusu nevesty, v olašskom dialekte rómčiny *bouri*. V snahe priblížiť toto obdobie je dôležité uvedomiť si, že postavenie žien v olašskej komunite vychádza z faktu, že vo väčšine prípadov žena – mladá nevesta, nasleduje svojho manžela do jeho rodiny.

Už z tejto skutočnosti možno konštatovať, že mladá nevesta po svadbe (*bijav*) a následnom príchode do novej rodiny stojí na najnižšom stupni rodinnej hierarchie. A to z niekoľkých dôvodov: jednak je to žena (a tá mala a má vždy nižší sociálny status v spoločenstve olašských Rómov), zároveň je mladá (a mladým sa dostáva menej úcty ako starším), a v neposlednom rade je cudzia, čo vyvoláva nedôveru a obavy. Na ďalšie okolnosti, ktoré mali vplyv na postavenie nevesty v novej rodine, poukazuje E. Horváthová (1964, s. 333): „Príliš nízky vek manželov, najmä muža, mal viaceré závažné negatívne dôsledky. Neznalosť praktického života pútala mladých ľudí k mužovým rodičom. Muž iba vypomáhal otcovi a o výživu celej rodiny sa starala svokra. Tieto okolnosti, ako aj moment kúpy, mali priamy vplyv na postavenie nevesty v novej rodine...“

Po svadbe nastáva pre dievča čas, keď už nie je pannou, ale zároveň ešte nemá status matky. Pre mladú nevestu nastane krátko po vydaji pomerne zložité obdobie. Vyplýva to nielen z vyššie uvedených dôvodov, ale aj z výpovedí samotných olašských žien zdôrazňujúcich skutočnosť, že nevesta nie je

zvyknutá nielen na novú rodinu, do ktorej prichádza ihneď po svadbe, ale ani na samotného manžela a domácnosť, ktorej pravidlám sa musí čo najrýchlejšie prispôbiť. Napriek tomu sa od nej vyžaduje úplná poslušnosť. „Spôsob rodinného súžitia v rómskej tradícii, kde mladá žena bola dlho predovšetkým nevestou a svokra na ňu dozerala a vo všetkom ju veľmi prísne viedla spolu s funkčným systémom sociálnej kontroly, vlastne prípadné prehrešky značne sťažovali“ (Scheinostová, 2006, s. 68). Pri výskume vzťahov medzi skupinami Rómov J. Marušiakovej poukázali tzv. *maďarskí* Rómovia z Rimavskej Soboty práve na „tvrdé“ podmienky ženy po vydaji v skupine olašských Rómov *Lovárov*.⁴³

Po uzavretí manželstva, sa podľa rómskeho zvyku nevesta usadí u rodičov svojho muža.⁴⁴ Dochádza k vzájomnému každodennému kontaktu nevesty s rodičmi svojho muža, teda so svokrom (*sokro*) a svokrou (*sokra*). Okrem nich však v domácnosti môžu žiť aj mužovi súrodenci a ďalšie nevesty a deti. Nie je teda výnimkou, že tu dochádza k nezhodám a konfliktom, väčšinou medzi nevestou a svokrou. Dôvodom býva v prvom rade neplnenie si povinností podľa predstáv svokry, či svokra, v domácnosti zo strany nevesty. Bezkonfliktné súžitie nevesty s novou rodinou podľa informácií žien, ktoré sú samé svokrami, zabezpečuje poslušnosť a pracovitosť nevesty, plnenie si povinností včas – čiže vtedy, keď to uznajú oni za potrebné.

⁴³ „Oni sú jedna banda, oni sú celí jedna rodina. U nich je sobáš na tvrdo, žena sa nemôže s mužom pohádať a odísť k matke, nepustia ju, zhŕknu sa ako vrabce, hneď je bitka... Sú výbušnejší ako my“ (Marušiaková, 1988a, s. 62).

⁴⁴ Výnimkou je situácia, keď by rodičia po vydaji svojich dcér zostali v domácnosti sami a nemal by ich kto doopatrovať. Vtedy si jedna z dcér privádza muža do ich domu.

„No jako, bývajú nezhody, dovolá si! Napríklad, poviem ja svojej neveste, umy hrniec a ona sa zobere a ide z domu, švagrinej alebo kde, ja dôjdem domov, keď to není spravené, tak je zle. A musí to spraviť. Nesmí odorávať nevesta. Aj keď si poví trošku svoje, tak tá svokra uvažuje, či to môže povedať alebo nemôže, či to môže spraviť alebo nie.“ (žena, 50 r.)

„Konflikty môžu nastat, treba neuvariť, nebo že nemá se k tomu, že včas nejde vařit, včas nejde koupit jídlo, že vlastně je to taky o tom, jak si umí natimovat ten čas. V okamžiku, kdy máte vlastní rodinu a zároveň jakoby dvě domácnosti, tak musíte to zvládnout... Fakt taky záleží jak ta dotyčná je chytrá, no nebo jak má sklony k tomu.“ (M. Wagner)

Všetko, čo je v domácnosti zanedbané, sa vyčíta žene, ak žije v domácnosti nevesta, tak práve jej. Mužovi môže byť vytknuté iba to, že si ženu zle „vychoval“⁴⁵(Kaleja – Knejp, 2009 s. 102). Mladú nevestu však reálne „vychováva“ svokra, ktorá je pre jej manžela autoritou a teda, ak sa dostane nevesta do sporu so svokrou, muž sa vo väčšine prípadov nepostaví na stranu svojej ženy, ale bude stáť práve pri svojej matke (Lakatošová, 1994, s. 4).

„Kebyže sa nerozprávame s nevestu, tak potom príde a poví mi volačo chlapec, syn. Ale to je málokedy, že sa u nás nerozprávame. Aj keď je nahnevaná, aj tak musí robiť to, čo treba.“ (žena, 50 r.)

Tak ako matka vychováva svoju dcéru, tak pokračuje svokra vo výchove svojej nevesty. Najväčšou autoritou v rodine je pre všetkých jej členov otec rodiny – svokor. Ten sa do výchovy nevesty nestará, zakročí však v tom prípade, ak sám vidí, že nevesta si neplní svoje povinnosti, očakávania, alebo ak ho

⁴⁵ Vychováva v zmysle usmerňuje, reguluje jej správanie po vydaji.

na to upozorní jeho žena, prípadne ďalší ľudia z komunity. Aj v takejto situácii je evidentný vyšší sociálny status muža v porovnaní so ženou.

„Pokiaľ ja s ňu vládzem hovoriť, tak muž nezasahuje. Ale pokiaľ ona začne odvrávať, že nestačím s ňu, že furt hubu hundruje, odvráva, tak on zakročí. A potom už musí byť ticho.“ (žena, 50 r.)

O týchto sporoch a ich riešení hovorí olašská Rómka Margita Wagner nasledovne:

„Ono se očekává, že ta dívčina by měla už umět všechno... a vlastně to je pramenem pak třeba nějakých sporů mezi tchýní a tou nevěstou, s tím, že do toho nezasahuje vůbec tchán... Jenom mezi nimi, protože to parketa jakoby těch žen a do toho muži nezasahují. Zasáhnou v okamžiku, kdy vnímají, že snacha to nebere v úvahu, že vlastně to nějak nerespektuje nebo to nedodrhuje. A to už je jako co říct. Jinak co se týče, když to neumí náhodou, což i s tím se dá počítat, pokud' je to hodně mladá holka, tak tchýně ji to učí, ale tam se předpokládá taky že je, během krátké doby by se to měla naučit. A když to furt neumí, tak je to zase takový ten spor mezi nima....“

Ak by si nevesta neplnila svoje povinnosti určené svokrou, nevedela by sa dlhšiu dobu naučiť základné práce v dome a bola by v očiach starších neposlušná, môže sa stať, že nevestu „vrátia“ jej rodičom. Tento stav ale nie je trvalý, najneskôr po dvoch-troch týždňoch nevesta prichádza naspäť do domu svojho manžela. Tento čas postačuje na to, aby jej doma dohovorili a doučili ju to, čo nevie. Pre samotnú ženu ide o zložitú situáciu, keďže aj jej vlastná rodina to vníma rovnako ako nová, do ktorej sa privydala. Dané veci sa musí naučiť a svoje povinnosti si musí plniť. Zložitejšie by to bolo ešte v tom prípade, keby mladí manželia už mali dieťa, to by v takomto prípade zostalo v rodine svokrovcov. Mladá žena je vlastne

v určitom slova zmysle dotlačená prispôbiť sa daným požiadavkám novej rodiny.

„Ked' spraví volačo zlého, tak posílame preč. Nech ju naučí! Ked' nepočúva, odvráva, nedám si s ňu rady... Tak potom na dva, na tri týždne. A potom sa vráti sama.“ (žena, 50 r.)

„Keby sme nevedeli variť a nestarali by sme sa o deti a muža, tak tí muži nás tým pádom môžu aj nechať. Príklad, že ja mám manžela a nebude ma zaujímať upratovať, variť, žehliť... tak tým pádom ten muž má právo ma nehať. Poslať ma domov. A keď ma to mama naučí, tak sa môžem vrátiť.“ (žena, 28 r.)

Keď sa samotnej neveste niečo nepáči, môže si medzi mladými ženami povedať svoj názor, ale robotu, ktorá jej prislúcha, musí aj tak spraviť. Aj pri rozhovoroch so ženami musí brať do úvahy, aby neznížila postavenie muža, takže niektoré témy, ako napríklad nesúlad medzi ňou a manželom a svoje problémy nerieši ani pred spoločenstvom žien:

„Když třeba není soulad mezi manželi, tak to ta žena nebude říkat nahlas nikomu. Jenom v tý nejbližší rodině, to znamená matce – už těžko sourozencům, není to taky jako pravidlo, jo. Ale určitě ne na potkání každému. Takže třeba jako toleto žena to tutlá, ne nebude to říkat, protože to vnímá jako ostudu.“ (M. Wagner)

Ženy nie sú však zvyknuté sťažovať sa. Od malička sú vedené k práci v domácnosti a poslušnosti manželovi a starším a uvedomujú si „kde je ich miesto“.

Zmena sociálneho postavenia zo slobodného dievčaťa na vydatú ženu sa demonštruje aj navonok, a to vnútorne predpísanými odevnými znakmi, konkrétne nosením dlhých sukni. Okrem vyššie popísaných zmien sa teda pre mladú nevestu do určitej miery mení aj spôsob odievania. Pokiaľ bola pred

samotným vydajom zasnúbená, táto zmena mohla nastať už počas jej života v rodičovskom dome: „Každý na ňu ukazuje, že je zasnúbená a má nohavice.“ (žena, 50 r.)

Zmena je záväzná pre všetky ženy v súčasnosti po vydaji. Celkom zakázané je nosenie nohavíc a krátkych sukni, čiže v dĺžke nad kolená. V minulosti (matky generácie 50-ročných informátorov) nosili ženy plisované kvetové sukne dlhé až po zem, dnes sa dĺžka sukni síce skrátila, ale vydatým ženám by nemali byť vidieť spod sukne kolená. Zároveň ženy nenosievajú tričká na ramienka, bez rukávov, čiže majú zakryté plecia a vo všeobecnosti musia dbať na svoj výzor, ale zároveň sa nesmú obliekať vyzývavo.

„Nesmie si dať nohavice, aby každý vedel, že už je žena, aby neprovokovala... Málokto vydatá žena má rozpustené vlasy“ (muž, 51 r.)

„Dievča pokal je doma u rodičov, tak môže mať nohavice. Ale u nás, keď už sa vydá, tak fakticky už je žena, tak už jej nedovolí ani manžel, ani manželovi rodičia, skrátka ani svokor ani svokra, aby nosovala nohavice. A to z jedného prostého dôvodu, lebo žena, keď má nohavice, tak je moc vidieť.“ (muž, 47 r.)

Dievčatá s tým už vyrastajú, i keď nie všetky s tým v mladom veku súhlasia, ale zároveň si nedovolia dať si nohavice. Dáva na to pozor svokra a najmä svokor, ktorý za nevestu zodpovedá pred ostatnými Rómami:

„Nemala by mať a keď má nohavice, tak ide na koberec jej svokor. To je tradícia rómska. Ten muž zodpovedá za to. Keď by volačo moje deti spravili, tak mňa si zavolajú! Ja musím dávať pozor, aby neporušili rómske pravidlá, naše tradície. Keď je to porušené, tak ja idem na červený koberec.“ (muž, 51 r.)



Obr. 24 Mladé ženy, Nitra 2015

Muž, v tomto prípade svokor, zastupuje ženu – nevestu v prípade jej prečinu pred celou komunitou. Je za ňu zodpovedný, aj trestnoprávne, pred rómskym súdom.

„My sme s tým vyrástli, že musíme mať tie dlhé sukne. Že dodržíjeme tú tradíciu. Ja by som si neopovážila, že teraz mám 28 rokov, mám dieťa, že dať si nohavice. De! To by mi strach nedovolil!“ (žena, 28 r.)

Pri rozprávaní o odievaní žien, konkrétne pri zmienke o nosení dlhých sukni sa ozvalo aj jedenásťročné dievča moderne oblečené, v rifliah, ktoré si už teraz dobre uvedomuje, že po vydaji aj ona bude musieť nosiť dlhé sukne a že to súvisí s ich rómskou tradíciou:

„Keď budem veľká, tak zeberem gádža, aby som mohla nohavice nosiť.“ (žena, 11 r.)

Treba si však uvedomiť, že v skúmanej lokalite sa podľa slov informátorov nestalo, aby si olašská žena vzala za muža Neróma, aj v súčasnosti je to pre nich neprípustné. Taktiež nosenie výlučne dlhých sukní u vydatých žien je stále prísne dodržiavaným pravidlom, ktorým sa demonštruje už na prvý pohľad status vydatej ženy.

5.2 Povinnosti nevesty

Príchod nevesty do novej rodiny znamená pre ňu aj učenie sa a zvládnutie kolobehu domácich prác, ktorý nebol v jej rodine pre ňu záväzný a povinný. Záležalo to na jej matke. Treba si uvedomiť, že dievča získava status vydatej ženy a nevesty často ako pätnásť, či šesťnásťročnú, teda v pomere mladom veku v porovnaní s majoritou. Zároveň však na základe výskumu súhlasím s tvrdením J. P. Liégeoisa (1995, s. 66), že vstup do manželstva znamená pre jedinca nadobudnutie sociálnej úlohy dospelého. Od toho sa odvíjajú aj povinnosti neviest ako dospelých žien. Ako tvrdí E. Žlnayová (1996, s. 29), výchovu dievčaťa preberá do svojich rúk svokra, ktorá z mladej nevesty vychováva ženu – matku. Táto činnosť spočíva v nadobudnutí schopností pri varení a starostlivosti o domácnosť, neskôr o výchovu detí. I keď sa matky snažia, aby ich dcéry niektorými z týchto zručností disponovali už pred vydajom, nie je to dôležité a smerodajné pri výbere nevesty, ani sa to od nej neočakáva, práve pre jej vyššie spomínaný mladý vek, ale aj z dôvodu, že úlohou svokry bolo naučiť mladú ženu zvykom jej novej rodiny. Zároveň treba brať do úvahy tvrdenie A. Žigovej (1996, s. 68), že ak by dcéra neuspela v rodine svojho budúceho partnera, bola by jej matka na hanbu a obava pred hanbou fungovala ako silný stimul pre podriadenie sa pravidlám sociálneho správania. Výsledky správania boli preverované nastávajúcou svokrou,

ktorá na začiatku zistila, akými zručnosťami nevesta disponuje.

„Nevedela som ani takto variť. Len také hranolky a somariny, len také minutki. Ale také základné veci som nevedela variť.“ (žena, 34 r.)

„Svokra pokračuje v tom učení. Tá svokra zbadá, že to neví. Jako to už u nej chodí, tak ju naučí.“ (žena, 50 r.)

„Hned' nemusím šetko vedet'. Tak normálne – ráno stanem, po zdravím, upracem a niektorí svokrovia nútia robiť vela, ale inak normálne, jak doma – spravím svokre kávu, svokrovi, vypijem si aj ja kávu, upracem a to, čo treba.“ (žena, 28 r.)

Posledný uvedený výrok ženy naznačuje už konkrétne povinnosti nevesty. Olašské rodiny si dajú záležať na čistote svojich domácností. A to nielen v skúmanej lokalite, upozorňuje na ňu aj olašská Rómka Margita Wagner, ktorá žije v Čechách:

„Takový ty hodnoty v komunitě, kdy to musí být, až chorobně dodržují čistotu, neustále musí být uklizeno. I přestože jsou tam ty děti, právě kvůli tomu, aby někdo je nepomluvil v komunitě. To je ta sociální kontrola být naprosto dokonalý vždycky, za každých okolností.“

Presvedčila som sa o tom aj pri samotných návštevách olašských Rómov na Borovej ulici. V rodine, ktorú som primárne navštevovala, som niekoľkokrát prišla v čase ranného upratovania domácnosti nevestou, ktoré spočíva najmä v každodennom umytí dlážky, kuchynskej linky a stola. Takisto som bola vždy ponúknutá kávou, či čajom práve nevestou alebo dcérou. Do vedľajšieho domu ma nepustila ich nevesta v ranných hodinách z dôvodu, že ešte nestihla upratať a hanbila sa predomnou.

Čo sa týka samotného varenia, na rozdelenie tejto činnosti medzi ženy v domácnosti vplýva viacero faktorov. Jedným z nich je vek a zdravotný stav svokry:

*„Ja som mala mladú svokru, tak ona navarila, ja som len uprato-
vať musela.“* (žena, 25 r.)

V niektorých rodinách varí svokra, čo môže byť považova-
né ako určitý znak jej nadradeného postavenia medzi ženami
v domácnosti, keďže navariť tak, aby bol muž spokojný a deti
neboli hladné, je dôležitým poslaním ženy v domácnosti olaš-
ských Rómov. Tento model je prítomný aj pri príprave jedál
na hostiny, či oslavy.

*„Svokra robí najdôležitejšie práce, čiže varí. Nevesta len pomáha,
robí to, čo jej povie.“* (žena, 50 r.)

*„Stôl bude nachystaný a už tú kávu spravá nevesty. Staré na-
chystajú, uvaria. To nebudú oni variť – nevesty, lebo nevedia také
jedlá variť. Oni len také jednoduché – hranolky, rezne vypráža-
né....“* (žena, 51 r.)

*„Ja, ako svokra, som varila a ona stála pri mne. A tým pádom
ona bola pri mne a sa učila. Ja som jej vysvetlovala, čo robím a jak
sa to robí... Ona vedela z domu, jak si má pristúpiť k šporáku, ze-
miaky oškrábať, čaj urobiť, praženicu... Perkelt vedela robiť, také
lahké veci. Ostatné sa odo mňa naučila. Svokra je na to, aby naučila
dievča. Lebo svokra si je vedomá, že má mladú nevestu, že nemala
ani čas kedy sa naučiť, že bola školáčka a tá svokra je vedomá tomu,
aby naučila to dievča, aby sa vedela chovať, aby vedela šetko urobiť.
Nemusi šetko vedieť a potom to záleží jakú má svokru, jakú má uči-
telku. Aby tá svokra naučila to mladé dievča variť, postupne, nie
naraz! Aj za päť roky to môže trvať.“* (žena, 54 r.)

Pokiaľ je v dome viacero neviest s vlastnými rodinami, môžu sa napríklad striedať pri pomáhaní vo varení pre všetkých členov domácnosti. Na druhej strane, nie je výnimkou, že varenie obeda je na pleciach samotnej nevesty. Sama som bola svedkom, keď za stolom sedela mama – svokra, jej dve dcéry a obed pripravovala sama nevesta bez pomoci ostatných prítomných žien. Nevestou v dome je ale už vyše desať rokov. V čase, keď prišla do domu bývať, tiež varila svokra a učila ju všetkému. Zložitejšie je to pre nevestu ešte v tom prípade, ak je v danej domácnosti v postavení nevesty sama:

„Keď som sa vydala, šetko som už musela robiť. Sama som tam bola nevesta. To je zle, keď sú takto sami nevesty. Osem rokov som tam bola sama nevesta... Ja som musela aj variť, aj upratovať. Ona, svokra, varila len príležitostne, raz alebo dva rázy do roka.“ (žena, 34 r.)

V momente, keď prichádza do domácnosti ďalšia mladšia nevesta, väčšina práce a povinností prechádza na ňu. Ako dôvod ženy uvádzajú, že tá, ktorá je tam dlhšie, potrebné práce už ovláda a teraz sa to musí naučiť mladá, práve prídenná nevesta. Tieto zručnosti jej nemusí odovzdávať iba svokra, ale aj staršia nevesta. Navyše nie je výnimkou, že na nevestu presúvajú svoje povinnosti jej švagriné (*šougorkiňa*), prípadne sa musí starať aj o malé deti svojej svokry, ak také má. Okrem novej rodiny je jej povinnosťou postarať sa aj o každú návštevu, ktorá do domu príde. Za pozornosť stojí situácia, keď mi dvanásťročné dievča hovorilo o tom, že jej bratranec sa dobre oženil, pretože keď k nim prišla s mamou na návštevu, jeho žena – nevesta, im hneď uvarila kávu.

Okrem varenia sa nevesta postupne učí práce týkajúce sa upratovania domácnosti. Nemenej dôležité je dbať na to, aby sa nevesta správala podľa vnútorných rómskych zákonov a tradícií:

„Nevesta navarí, aby bola čistotná, aby vedela upratať, aby vedela prať, aby vedela žehliť, aby sa vedela chovať medzi ľudmi, aby vedela dodržať dobro od zla. Čo môže a čo nemôže.“ (žena, 54 r.)

I keď povinností je dosť pre tak mladú ženu, samotné svokry sú si vedomé toho, že im do domu príde mladé dievča, ktoré nemusí vedieť hneď všetko. Učenie začína od jednoduchších jedál. Uznávajú, že pre mladú nevestu nie je ľahké si na všetko zvyknúť, ale zároveň deklarujú, že keď nevesta zvládne základné veci, je to len pre jej dobro. V ich ponímaní nie je nijako utlačaná, akoby sa to majoritnej spoločnosti mohlo zdať. Vzťah so svojou nevestou opísala jedna z informátoriek nasledovne:

„No ona už vedela, že čo má robiť. Ráno stala, spravila toaletné veci, obliekla sa, prišla do kuchyne, pozdravila po našom dobré ráno, spravila si kávu, spravila aj mne, keď som nemala, niekedy som si robila sama, spravila svokrovi. Robili sa raňajky, robila ona, alebo ja som a pomohla mi. Sme sa najedli, potom upratala dom, spálne, riad umyla, podlahu umyla, zatiaľ ja som išla variť, ona mi pomohla... Ale nie je to u nás tak, že by boli nevesty odsúdené. To normálne je, len nejaké veci teda musí svoje dodržať. Ale ona neni utlačená. Normálny priebeh života ide, jak aj iný človek. Len má tí povinnosti voči manželovi a voči rodine, že čo môže a čo nemôže. Šak samozrejme, keď je už vydatá nemôže hocikde behať, alebo ísť kde chce. Také veci, že ozaj, to do života ona potrebuje, aby sa to naučila. Lebo ináč dobrá žena z nej nebude!“ (žena, 54 r.)

Z rozprávania starších informátorov sa však dozvedáme aj o ďalších prejavoch, normách, pravidlách poukazujúcich na nižší status mladej nevesty v novej rodine, ktoré sa v súčasnosti už vo všetkých rodinách nedodržujú. Jedným z nich, na ktorý spomína 47-ročný olašský Róm, je spojený s priestorovým obmedzením, vyčlenením, keď nevesta nemohla sedieť pri svokrovcoch za stolom a obedovať spolu s nimi:

„Volakedy, čo sa ja pamätám na mojich nebohých rodičov, keď sme mali obed a sme sedeli za stolom, tak nevesta nemohla sedieť. Nevesta jako nemohla jesť pri svokre. Normálne jej mama dala tanier a išla si do izby alebo nabok to zjesť. Za stolom nemohla. Nevieť, prečo to je, to si ja nepamätám, ale to je tradícia. Už moja nevesta si sadne pri mňa a bude jesť. Ja v tom nevidím rozdiel, že prečo by sa nemohla najesť v kuchyni. Ale volakedy toto nebolo.“ (muž, 47 r.)

Stretla som sa aj s rodinou, kde sa tento zvyk dodržiava aj v súčasnosti. Keď najstarší muž v rodine sedí za stolom a je, nevesta počka, kým jej svokor doje a až potom si môže ona sadnúť a najesť sa. Iba jeho manželka (najstaršia žena v domácnosti) sa môže najesť spolu s ním.

Jedným z rómskych nepísaných zákonov, ktorý sa dodržiava dodnes, je ten, že ráno zdraví akéhokoľvek muža ako prvá žena. Väčšinou sa vyžaduje, aby ako prvá bola ráno hore práve nevesta. Pozdravenie z jej strany je prejavom úcty mužovi.

„Aj ja keď ráno stanem, idem do kúpelky a nevesta je hore, tak pozdraví po cigánsky bachtáli detehárin!“ (muž, 47 r.)

Skoré vstávanie nevesty súviselo v minulosti s ďalšími prácami, ktoré musela vykonávať. Keď v skúmanej lokalite Rómovia ešte nekúrili plynom (asi do roku 1984 – 1985), bolo to vo veľmi skorých ranných hodinách. Skoré vstávanie však vyžadujú od neviest niektorí svokrovia doteraz.

„Volakedy sa kúrilo tvrdým palivom – drevom. Hlavne teda cez zimu, tak rodičia pokiaľ spali, tak nevesta musela už o štvrtej, o pol piatej vstať a muselo byť v peci už zakúrené. Ona to mala na starosti, lebo mala aj deti, tak nemohla nechať deti v zime. Tak to aj vo vlastnom záujme vstala skôr a spravila ten oheň.“ (muž, 47 r.)

Pozdrav, ako prejav úcty, je záväzný v olašskej komuni-

te nielen pre nevesty voči svokrovi, ale všeobecne žena ako prvá zdraví muža a zároveň mladší staršieho. V situácii, keď je v domácnosti alebo na návšteve chlapec a starší človek, chlapec pozdraví ako prvý. Takto to objasnila jedna z informátoriek:

„To musí pozdraviť snacha. A netýká sa to jenom snachy, ale třeba když tam je nějaká neteř na návštěvě, tak taky musí všechny pozdravit. Nebo i ten menší kluk musí nějak taky pozdravit, to je taky oceňováno.“ (M. Wagner)

Mnohé z prejavov a povinností, ktoré sa vyžadujú od nevesty, možno zistiť aj zo samotného pozorovania. Nevesta by si nemala napríklad sama prepnúť program v televízii, pokiaľ je tam svokor. Ak sú v domácnosti len ženy, záleží to od svokry, alebo od ďalšej najstaršej ženy v miestnosti.

„Nevesta nemůže! Ale kde! Prepnuť nie! Alebo také neprístupné, to tiež nie. Ani dcéra, ani nevesta, nikto... Ale nevesta, dcéra, také, čo hrajú tí filmy neprístupné, predt mnou nepozerajú. Odídu přeč, do izby.“ (žena, 50 r.)

Mužovi – svokrovi prinesie jedlo alebo nápoje vždy na stôl nevesta, prípadne dcéra, odloží mu kabát na vešiak, prinesie, čo potrebuje a vo všeobecnosti musí spraviť všetko, čo jej prikáže, čo od nej vyžaduje.

Moment, keď mladá žena získava status manželky a zároveň nevesty prichádzajúcej vo väčšine prípadov do domácnosti svojho manžela, je spojený s viacerými zmenami. Spolužitie novomanželov je ovplyvňované aj vzťahom nevesty a mužovej matky, a na jej postavenie do určitej miery vplývajú nároky svokry na mladú ženu a šikovnosť a múdrosť samotnej nevesty. Tá si je zároveň vedomá toho, že jej postavenie sa zvýši opakovanými pôrodmi, teda získaním statusu matky.

„Ja keď som nemala ani jedno dieťa, ja som si užívala. Všade ma nosil muž. Chodievali sme spolu. Ale potom som už mala chlapca... A keď som mala toho druhého, chodievala som, ale už nie tak často. Ja som už nestála ísť. Už som ich nezhodila, že buďte doma a ja si idem. To už bolo vo mne. Už ma to tak neťahalo.“ (žena, 34 r.)

*„Barankos ingerdam taj and'elíkos andam“
Z domu sme zobrali baránka
a z kostola sme doniesli anjelika.*

*„Šel dad-a, de feri ek dej.“
Sto otcov, ale iba jedna matka.*

6 Žena (romňi) – matka (dej)

O tehotnej žene – *kamňi*, sa medzi olašskými Rómami v skúmanej komunite hovorí ako o „*kvitnúcom kvete*“ ako o niekom, kto „*okrášľuje dom*“.

Tehotenstvo je u rómskej ženy vítaný stav, dokonca očakávaný a krátko po vydaji aj požadovaný. Hlavnou životnou úlohou ženy je v ponímaní tejto skupiny Rómov porodiť a vychovať dieťa. Žena bola a naďalej je nositeľkou významnej hodnoty, ktorou bola plodnosť aj v majoritnom spoločenstve. Ešte v 1. polovici 20. storočia sa v dedinskom spoločenstve okrem schopnosti rodenia zdravých detí, starostlivosti o domácnosť a deti v prameňoch neuvádza žiadna ďalšia hodnota, ktorá by žene dávala status „dobrej ženy“ (Brožovičová, 2013, s. 22).

Bezdetnosť v rodine olašských Rómov (ale i u iných subetnických skupín Rómov) sa považuje za najvyššiu formu nešťastia. Ženu, ktorá má jedno, dve deti, považuje komunita za slabú (Selická – Vanková, 2009, s. 11). V súčasnosti sa v skúmanej lokalite narodia v rodine v priemere tri-štyri deti. Od dnešných päťdesiatnikov ale často počujem výroky ako „*ja pochádzam z desiatich súrodencov*“, „*moja mama nás mala dvannásť*“ a podobne. Vysoký počet pôrodov bol bežný aj v období polosedentarizmu, ako aj v prvých rokoch po trvalom usadení, keď olašské Rómky rodili štrnásť až šestnásťkrát za života. J. Marušiaková (1988b, s. 156), ale zároveň upozorňuje, že nažive zostávali často iba tri-štyri deti (vysoká detská úmrtnosť, nehygienické podmienky života, nebezpečný spôsob obživy). Počet porodených detí počas života ženy sa v súčasnosti síce

znižil, ale vek prvoroďičky zostáva naďalej nízky v porovnaní s priemerným vekom prvého pôrodu u žien z majoritnej spoločnosti, ktorý sa naopak v posledných desaťročiach zvyšuje. Na príchod prvého dieťaťa sa v rómskej rodine dlho nečaká. Nie je výnimkou, ak mladá žena zostane tehotná po jednom – dvoch mesiacoch od svadby, ako to deklarujú informátori. Iný model nastáva, ak je dievča vydaté a zároveň ešte školo-povinné. Vtedy sa vo väčšine prípadov počká, kým ukončí 10. rok povinnej školskej dochádzky. Stať sa však môže aj to, že tehotnú ženu – žiačku, chodí ku základnej škole čakať jej muž alebo svokra.

„Moja nevesta mala 14 rokov, keď ju syn bral... bola školáčka ešte. Chodila do školy, potom aj s bruchom.“ (žena, 50 r.)

Keď žena otehotnie, najskôr sa zdôverí svokre a oznámi to svojmu mužovi.

„Muž musí vedieť a zdôverí sa aj svokre. Svokra už s radosťou povie svojmu mužovi a ostatným.“ (žena, 54 r.)

„Chlapov to nezajíma, mužovi akurát poví svojmu.“ (žena, 51 r.)

P. Antol (1992, s. 165) píše z prostredia dlhodobo usadených Rómov (tzv. *Rumungrov*) o tom, že keď žena zistí, že je tehotná, najprv to oznámi svojmu manželovi, aby uveril, že je tehotná s ním. A to z dôvodu, že rómski muži sú veľmi podozrievaví, a keby to povedala najprv niekomu inému a muž sa to dozvedel až potom, podozrieval by ju, že mu bola neverná. V skúmanej lokalite síce panuje žiarlivosť a manžel je prvým z mužov, ktorý sa o tehotenstve svojej ženy dozvie, môže to byť ale až potom, ako sa jeho žena zdôverí s otehotnením mame alebo svokre. Ďalšej rodine, vrátane mužov, to zvestuje ako radostnú novinu najmä svokra.

Keď mladá žena otehotnie, stále je nevestou v dome a prislúchajú jej povinnosti vyplývajúce z jej statusu nevesty. Zároveň sa však dbá na jej zdravie, súčasne aj na zdravie ešte nenarodeného dieťaťa, a teda má nárok na viac oddychu a dopraje sa jej to, na čo má chuť. Dbá sa, aby „nezabažila“, čoho som bola aj ja viackrát svedkom.

„Videla si, ako sa na ten nanuk, čo mi ho teraz doniesla malá, pozrela tá mladá tehotná? Hned' som jej ho musela dať, aby nezabažila.“ (žena, 30 r.)

„Nemôže zdvíhať ťažké, nesmie piť alkohol, nesmie poskakovať po schodoch.“ (žena, 50 r.)

„Na ňu sa ináč pozerá, že má prednosť, napríklad si aj môže poležať. Zase keď je tehotná tá žena, to mladé dievča, tak vôbec není utlačená, ešte jak sa hovorí, že okrášluje dom. Je to taká radosť pre všetkých, že sa narodí bábo. Ona je vítaná, ináč sa, lepšie, sa na ňu pozerajú, uprednostňuje sa. Aj do jedla, aj v sedení, aj môže si pospať, nemusí tolko robiť. Nemusí tolko, prať nemusí.“ (žena, 54 r.)

Popísané odbremenenie od niektorých prác v domácnosti súvisí so zdravotným stavom tehotnej ženy. Môže robiť všetky práce, pokiaľ vládze. Ak je žena robotná aj počas tehotenstva, je to len na jej chválu.⁴⁶ Nie je považovaná za nečistú a z tohto dôvodu sa jej nezakazujú žiadne činnosti:

„Vtedy je ešte čistá, keď je tehotná. Kvitnúca ruža je.“ (žena, 54 r.)

⁴⁶ Počas rozhovoru žena chválila svoju dcéru, že keď išla za nevestu a otehotnela, aj tak robila všetko sama, že „s veľkým bruchom prala ručne, lebo nemali vtedy ešte práčku“.

Obyčajom životného cyklu spojeným s obdobím tehotenstva a pôrodu u olašských Rómov sa v tejto práci podrobne nevenujem. Za dôležité ale považujem spomenúť, že s prvým pôrodom získava žena nielen status matky, ale aj kmotry (kir-vi). Tento príbuzenský zväzok považujú samotní olašskí Rómovia za významný:

„Kmotrovci to je vážna vec! Lebo, kto sa stane kmotor a kmotra, musá sa navzájom rešpektovať, nesmia sa navzájom ohovárať, ubližovať by si nemali, aby sa ctili jeden druhého, že sú kmotrovci.“ (muž, 52 r.)

Návšteva rodičky v nemocnici je záležitosť čisto žien (s výnimkou jej vlastného muža) a dôležitú úlohu tu zohráva práve nastávajúca kmotra.

„Narodí sa to dieťa, je v nemocnici tá matka s tým dieťaťom, príklad volákych 5, 6 dní. Nastávajúca kmotra, mamy toho dieťaťa, mala by ísť za ňu, aby splňala šetko jak má byť. Pred Pánom Bohom, aj pred ľudmi. Keď sa narodí príklad 17-teho, tak 18-teho, 19-teho ide do nemocnici za ňou na návštevu. Zobere jej tam to, čo má zobrať ako pacientke. Ovocie, voláke zákusky, no voláke kura, alebo šunečku, spraviť tak, jak má spraviť. Potom, keď ju pustá z nemocnici domov s bábätkom, buď ten deň alebo na druhý deň, tá kmotra dojde za svoju kmotru, čo majú krstiť. Postaví sa pri šporák a navarí jej.“ (muž, 52 r.)

Ako už naznačuje predchádzajúca výpoveď, úlohou kmotry je postarať sa o rodičku po jej návrate z pôrodnice. V ponímaní komunity olašských Rómov to znamená, že jej prinesie tortu, alkohol podľa chuti, uvarí jej slepačí vývar z domácich sliepok a ďalšie jedlá. Súčasne sa stretnú aj ďalšie dve-tri blízke ženy, ktoré pomôžu v domácnosti a okrem toho *„nalejú si, poštrngnú si, zavinšujú tomu malému, alebo malej, aby sa dožila,*

aby nebola chorá, aby sa jej darilo v živote a takéto veci.“ Toto všetko sa týka iba žien. Aj vybavenie krstu má na starosti kmotra, nastávajúca krstná mama dieťaťa.

Súčasne zdôrazňujem, rovnako ako J. Marušiaková (1988b, s. 161), že pre rodičku, tak ako pre tehotnú ženu, platili zvláštny normy správania. „Tieto pravidlá už nemali za úlohu iba ochrániť ženu a jej plod pred zlými silami, ale i ostatných členov society, ktorí sa nemôžu vyhnúť kontaktu s nečistou osobou.“ Pohľad na ženu sa mení najmä po pôrode, keď je žena označovaná ako „kútnica“. Daný termín poznáme aj z majoritnej spoločnosti. O tejto téme sa muži predomnou vôbec nezmienujú, ani mladšie ženy. Obdobie prvých šiestich týždňov po pôrode mi popísala 54-ročná olašská žena po otázke, či môže žena všetko robiť ihneď po návrate z pôrodnice, takto:

„Nie, nerobí šetko. Ona ani nemôže do mesiaca, alebo do šesť týždňov ani riad umyť. Nemôže, lebo ona je kútnica. Lebo krváca (pri tomto rozhovore sedel v miestnosti muž – brat informatorky a slovo „krváca“ pred ním nevyslovila nahlas – pozn. autorky). Ona nemôže riad umyť, ona nemôže cesto robiť, nemôže variť. Ona len o seba, alebo o svoje deti sa stará. A keď ide z nemocnice, tak ona sa nemôže ukázať, mužovi, chlapovi. Len svojmu, alebo otcovi, bratovi. Pokiaľ neni to decko pokrstené. Idú do kostola, donesú posvätenú vodu, tým pádom posväti každého. Vtedy už môže sa pohybovať po dome, ale aj tak ešte nemôže medzi jedlo, medzi riady, pokiaľ neni to bábo aspoň mesačné. Nemôže cesto robiť, variť, nič. A už keď je matka, že už má dva, tri deti, má tretie decko, alebo štvrté, tak keď navarí, tak len pre seba, pre svoje deti, pre muža.“ (žena, 54 r.)

V období tesne po pôrode sa stretávame hneď s niekoľkými obmedzeniami a zákazmi v živote ženy – matky, ktoré súvisia s tým, že je označovaná za „kútnicu“, teda nečistú. V prvom rade ju po ceste z pôrodnice nesmie vidieť žiaden

muž okrem najbližších rodinných príslušníkov, za ktorých je považovaný manžel, otec, svokor a brat. Po príchode do domu sa žena zdržiava vo svojej spálni, vôbec nevychádza z domu, ani na dvor, do iného domu a už vôbec nie na ulicu. Výnimkou je kontrola u lekára. Nesmie chodiť nikam na návštevu, ju s dieťaťom môžu prísť pozrieť iba iné ženy. Čiže je prítomné značné priestorové obmedzenie.

„Tá žena, čo dôjde domov z pôrodnici s malým bábätkom, tá musí byť v druhej izbe. Príklad keby moja nevesta teraz mala, ona nesmie sa pohybovať tam, kde som ja, pokiaľ nedôjde z kostola... Ona má svoju izbu a v tej izbe má všetkého. A keď potrebuje, dajú mi znamenie a ja idem radšej ven. To musí byť rešpektované.“ (muž, 52 r.)

Izolácia ženy nielen počas šestonedelia, ale aj v období menštruácie a tehotenstva „je jav rozšírený v kultúrach celého sveta, vyplýva z viery, že neobvyklý stav ženy môže byť nebezpečný pre jej okolie. Vzťahuje sa na priestor, čas, pracovnú a spoločenskú činnosť“ (Beňušková, 1995, s. 394).

Obdobie magickej nečistoty rodičky končí obradom purifikácie a krstom dieťaťa, keď sa z kostola prinesie svätená voda a posvätia sa ňou členovia domácnosti, aj samotný dom. Po takejto rituálnej očiste prestáva byť matka mimo spoločenstva, prestáva byť rodičkou, stáva sa dojčiacou matkou a krst sa zároveň chápe ako magická purifikácia, ako preventívne opatrenie proti chorobám a smrti novorodenca (Marušiaková, 1988, s. 162, 164). Stále však platí zákaz prípravy jedál a práce s riadom, v ktorom sa varí a z ktorého sa konzumuje jedlo. Skupinu zákazov vzťahujúcich sa na prípravu pokrmov (zákaz pracovať s chlebom, múkou z dôvodu, že by cesto dobre nevykyslo a podobne), čiže princíp similárnej mágie popisuje aj K. Beňová (2010, s. 162). To trvá približne do štyroch až šiestich týždňov od narodenia dieťaťa. Treba poznamenať, že krst u olašských rodín prebieha čo najskôr, u čo najmenšieho

bábätko, teda skôr, ako má mesiac. Čo sa týka prípravy jedál, obzvlášť bol zdôraznený zákaz robiť cesto, pretože cesto sa miesi rukami a to si „kútnica“ nemôže dovoliť, keďže je „nečistá“ a teda nesmie sa dotýkať jedla rukami. Píše o tom aj P. Stojka a R. Pivoň (2003, s. 16): „Matka dieťaťa predtým, než sa uskutoční krst, nesmie v kuchyni nič vykonávať, nesmie variť, umývať riad, ani upratovať v dome či na dvore... Vždy sa nájde ktosi, kto uvarí, pomôže s prácou v domácnosti (sestra, švagriná).“ Pri opakovaných pôrodoch nie je toto obmedzenie v príprave jedál také zaväzujúce. Po narodení tretieho, štvrtého dieťaťa môže jedlo pripravovať, ale iba pre seba, svoje ostatné deti a prípadne pre manžela. Pre ostatných členov rodiny stále nie. Tieto zákazy sú platné pre ženu z dôvodu, že „krváca“. Z toho dôvodu je žena považovaná za nečistú aj počas každej menštruácie, a preto ani vtedy nepripravuje jedlo a neumýva riad:

„Ani vtedy nemôže. Vtedy o tom nevie nikto, len mužovi povi. Ale ona sama musí vedieť, že nemôže to robiť. To sa šetko robí s rukami a to nemôže vtedy. A obzvlášť cesto.“ (žena, 54 r.)

Tehotenstvo, najmä samotný pôrod, ale aj každá menštruácia sú pre olašské Rómky veľmi intímne obdobia, o ktorých sa pred mužmi hanbia hovoriť.⁴⁷ Pred deťmi sa takisto o týchto témach mlčí. Treba si uvedomiť, že tak ako v minulosti (v 1. polovici 20. storočia) v tradičnom lokálnom spoločenstve nebola ženská sexualita utváraná svojvoľne, ale cez spoločenské prostredie, v ktorom žena žila, tak je to v súčasnosti v komunite olašských Rómov. Práve komunita tu určuje, aké správanie je správne a aké je naopak nutné zavrhnúť, prípad-

⁴⁷ Menštruácia nie je verejne diskutovaným javom, ani bežne popisovaným (Beňová, 2010), avšak kojenie dieťaťa nie je činnosť, za ktorú by sa ženy na verejnosti hanbili.

ne potrestať, pričom ženské sexuálne správanie má určené pomerne striktné pravidlá (Brožovičová, 2013, s. 20).

Po období šestonedelia sa žena zapája do bežného života s každodennými povinnosťami. K starostlivosti o domácnosť a o manžela ešte pribúdajú povinnosti spojené so starostlivosťou o dieťa. Jej postavenie sa narodením prvého dieťaťa výrazne nemení. Olašská Rómka sa prvýkrát stáva matkou v 16-tich, 17-tich rokoch, prípadne už v 15-tich. Takáto mladá matka je často závislá na pomoci vlastnej svokry. I na samotných malých deťoch je vidieť vrúcny vzťah so starou mamou – *mámi*. Miera povinností mladej ženy závisí od svokry, od toho, čo všetko od nej vyžaduje, ale aj od toho, ako je mladá žena šikovná a samostatná.

„Menej upratuje, sama si uvarí pre deti, podľa toho, ako je ktorá šikovná a rozumná.“ (žena, 50 r.)

Jej postavenie sa môže zlepšiť príchodom ďalšej nevesty do domu, ktorá preberá veľkú časť jej povinností na seba, a tým pádom jej zostáva povinnosť starať sa o manžela a o deti.

„Keď už má 3, 4 deti a je už mladá nevesta v dome, tak tá staršia už toľko nemusí upratovať. Ona už je to naučená, tak teraz nech sa to naučí tá mladá. Tá staršia ju to už učí.“ (žena, 50 r.)

„Úlohou matky bolo zabezpečiť výchovu všetkých malých detí a dievčat... Spoločenskej kontrole podliehalo konanie ženy matky. Ak sa nestarala o deti a domácnosť, vystavila sa verejnému ohováraniu. Tlak verejnej mienky bol veľmi silný“ (Selická, Vanková, 2009, s. 59). Aj z tohto dôvodu mladé ženy sústredia svoj život už len na výchovu detí. Najmä opakovanými pôrodmi. Matka štyroch detí, s najstarším 17-ročným synom, hovorí o materstve takto:

„Ešte kým som nemala deti, ja som mala strašne dobrého muža ze začiatku. Aj teraz, ja nemôžem povedať, ale je to už iné, lebo tam sú už deti a už je to iné šetko... Ja keď som nemala ani jedno, ja som si užívala tiež. Všade ma nosil muž. Chodievali sme spolu. Všade sme boli spolu. Ale potom už som mala chlapca. Keď som stela ísť, tak som ho nechávala kolkorázy u mamy. Bol aj u mňa, ale väčšinou bol u mamy. A keď som mala Erika, toho druhého, chodievala som, ale už nie tak často. Ja som už nesťela ísť. Už som ich nezahodila, že buď doma a ja si idem. To už bolo vo mne. Už ma to tak neľahalo.“ (žena, 34 r.)

Keď mladá žena nemôže otehotnieť, je to veľké nešťastie pre jej rodinu – jej rodičov, ale i novú rodinu. Ide o takú závažnú a podstatnú záležitosť, pre ktorú ju môže jej muž opustiť a vrátiť do pôvodnej rodiny. Stáva sa to však ojedinele. Svedčí to ale o tom, že v prípade, ak žena nemohla otehotnieť, za vinnú bola považovaná ona. Nebola dôležitá podstata fyziologickej neplodnosti, ale skôr dôsledky, za ktoré podľa všeobecného názoru niesla vinu práve žena (Brožovičová, 2013, s. 22). Predtým sa túto situáciu samozrejme snažia vyriešiť. Ženy sa najskôr radia medzi sebou, nejde však o žiadne magické úkony na privolanie tehotenstva a keď nepomáhajú ani ženské rady, žena vyhľadáva pomoc lekárov.

„Chodíme aj rok, dva po lekároch, keď sa nedarí... A potom už sa rozpráva, že načo nám bude, keď nemá deti“ (žena, 50 r.)

„Čary? U nás to neni. U nás starí ľudia ani nevedeli veštiť. Ani moja mama nevedela. Ešte jej mama volakedy, moc rokov! A keď nemôže otehotneť to mladé dievča, tak radí sa s druhými ženami. Aby si voláko pomohla. Rad'á si navzájom. A potom už jej poradí volakto, hybaj doktorovi. Ide doktorovi a zdôverí sa lekárovi a tak. Normálne, jak vy.“ (žena, 54 r.)

6 Žena (romňi) – matka (dej)

*Obr. 25 Kamňi – tehotná žena,
Nitra 2015*



Obr. 26 Ženy s deťmi počas karnevalu, Nitra 2015

P. Antol (1992, s. 165) v súvislosti so starousadlými Rómami žijúcimi v obci Sol' spomína, že ženy, ktoré nemohli otehotnieť „navštevovali babu, tá im pripravovala mastičky, rôzne odvary, podväzovala brucho.“ Olašskí Rómovia zo skúmanej lokality nič podobné nespomínajú. Toto tvrdenie deklarujú aj výskumy olašských Rómov J. Marušiakovej uskutočnené pred 30-timi rokmi.⁴⁸

Za zmienku stojí aj fakt, že olašská žena nedostáva výbavu od svojich rodičov ihneď po vydaji, ale až po narodení prvého dieťaťa. Ide o veci využiteľné v domácnosti:

„Keď sa dcéra vydá a má prvé dieťa, tak dostane výbavu. Paplóny, plachty, uteráky, osušky, no takéto... Ja keď som ju bral, tak dostala duchny, ale teraz už paplóny.“ (muž, 51 r.)

Jedno dieťa je považované i v súčasnosti v rómskej komunite za nedostatočný počet. V komunite si viac vážia takú matku, ktorá má viac detí – „má viac starostí, aj rozumu, každý ju poslúchne, aj cudzí chlap si ju musí vážiť“ (Marušiaková, 1986, s. 613). Olašskí Rómovia preukazujú deťom veľkú lásku a v komunite panuje radosť, keď prichádza na svet dieťa. Postavenie ženy sa mení viacnásobnými pôrodmi. Aj z toho dôvodu, že sa mladá rodina často osamostatňuje, a teda nevesta už nie je pod každodenným priamym vplyvom manželových rodičov. Tento cyklus sa zavŕši, keď sa najstarší syn dostáva do veku ženby (v súčasnosti približne v 17-tom, 18-tom roku

⁴⁸ „Žena, ktorá nemôže mať deti, je v cigánskom spoločenstve odstrkovaná, nepotrebná. Nikto si ju neváži, svokra ju môže vyhnúť, muž je povinný ju opustiť. V kočovnom období, ako aj v čase krízy nomádizmu, neplodná žena sa len trápi v rodinách príbuzenstva na rozdiel od mnohohodetných matiek nevlastní nič okrem šiat, čo má na sebe... Informátori si nespomínajú na rozprávanie o magicky zapríčinennej neplodnosti, a taktiež nepočuli o magických praktikách pri jej liečení“ (Marušiaková, 1988b, s. 157).

života) a privádza si do domu ženu. A tým sa z nevesty a matky stáva svokra, ktorej prináležia právomoci uplatňované voči svojej neveste. Čím je žena staršia, tým je považovaná za skúsenejšiu a múdrejšiu. Staršia generácia má vo všeobecnosti v spoločenstve olašských Rómov vyšší status a postavenie, týka sa to aj žien.

*„Rovnoprávnosť nemohli mať ženy, nemohli mať toľko čo chlap,
čo hlava rodiny. Ani doteraz. Žena nesmie byť viac ako muž,
lebo žena nosí len šatku a muž klobúk. To sa hovorí.“ (muž, 51 r.)*

*„I d'iplouva ká o rom. I romnňi andi píri te terejdi.“
Opraty sú u muža. Žena nech sa stará o hrnce.*

*„Kana la romňa máres, sar kana i phuv te šoresas gunujesa.“
Keď ženu biješ, akoby si zem hnojil.*

7 Obraz „správnej“ olašskej ženy

7.1 (Nerovnoprávne) postavenie žien a mužov

Tak ako v majoritnom prostredí, rovnako v komunite olašských Rómov sú prítomné isté rodové očakávania a predstavy o „správnej žene“, rovnako ako o „správnom mužovi“. Tento obraz úzko súvisí s danou kultúrou, jej vnútornými zákonmi, predpismi a normami, ktoré zabezpečujú želaný ideál.⁴⁹ Jeho zabezpečenie je umocnené sociálnou kontrolou, „ktorá garantuje pravidelnosť, dlhodobosť a súdržnosť sociálnych štruktúr“ (Liégeois, 1995, s. 68). V spoločenstve olašských Rómov nejde o záujmy jednotlivca, tie sú totiž vždy podriadené inštitúcii rodiny, ktorá je pre Róma najdôležitejšou a najväčšou hodnotou (Davidová, 2003, s. 147). Zároveň si však treba uvedomiť, ako tvrdí M. Hübschmannová (1996, s. 23): „V rodinnej pospolitosti mal každý svoje miesto, každý poznal presne svoj status a svoju rolu a vedel, čo môže a čo nemôže. A ostatní mu to dennodenne pripomínali spôsobmi zakotvenými vo formách verbálnej i mimoverbálnej kultúry.“ Toto tvrdenie platí pre skúmané spoločenstvo dodnes. Každý člen domácnosti si je vedomý svojich spoločenských práv a povinností, od malička je mu zo strany starších vštepované, kde je jeho miesto a aký je jeho momentálny status.

K vnútorodinným vzťahom I. Lázničková (1999, s. 53) konštatovala, že pravidlá správania vo vnútri rómskej rodi-

⁴⁹ Podriadenosť vnútorným skupinovým zákonom je prítomná dodnes práve v skúmanej skupine olašských Rómov, ale napr. i u *Sintov*, na čo upozorňuje Davidová (2003, s. 147).

ny boli a sú založené predovšetkým na autorite jej mužských členov. Postavenie otca v rodine je výnimočné. Vyznačuje sa nadradenosťou nad všetkými členmi rodiny. Zároveň možno charakter vzťahu medzi mužom a ženou považovať za vzťah typický pre patriarchálnu rodinu (Bačová, 1988, s. 27). Tento fakt priamo ovplyvňuje postavenie žien v danej komunite. Ich právomoci, sloboda v rozhodovaní, konaní, či v samotnom prejavovaní vlastných názorov sú značne obmedzené v porovnaní s mužmi, ale i so ženami majoritnej spoločnosti, či iných subetnických skupín Rómov.

O nerovnom postavení žien a mužov v komunite olašských Rómov, o striktne vymedzených gendrových rolách hovoria nielen odborná literatúra, ale aj samotné zistenia popísané v predchádzajúcich kapitolách tejto práce. I keď je možné nadobudnúť dojem, že napríklad svokra má vysoké postavenie v rodine, lebo má veľký dosah na správanie a konanie svojej nevesty, netreba pritom zabúdať na fakt, že jej konanie spadá pod kontrolu muža – svokra a celého spoločenstva. Najvyššou autoritou je v každom prípade muž, na čele s vajdom – v olašskej rómčine *angluno Rom*. Nielen pre nevestu je väčšou autoritou svokor ako svokra, ale aj pre dieťa, pre dcéru je to práve otec, ktorý má posledné slovo a treba ho bezvýhradne poslúchať. Jeho autorita vychádza už len z toho, že je muž a zároveň, ak žena urobí nejakú chybu vo vzťahu k iným Rómom, nesie za to zodpovednosť on – otec, pokiaľ nie je jeho dcéra vydatá. Potom prechádza zodpovednosť na svokra a manžela. O prirodzenej autorite otca svedčí aj nasledovný výrok informátorky, ktorá sa hanbila zapáliť si cigaretu pred otcom ešte v dospelosti, pričom pri matke tento problém nemala:

„My sme mali strašne prísneho otca. Nie že by nás bijaval. Ale keď sa on na nás pozrel, my sme vedeli kolká bije. A my sme poslúchli... Ja som mala tohto, dvojročného chlapčeka som mala, ja som mala 18 rokov, fajčila som od 14-tich, ale predstav si, že som bola

žena, 18-ročná s deckom, ale nedokázala som si pred otcom zapáliť. Niektoré dievčence mladé si teraz aj na verejnosti kolkorázy zapália a ja by som to nespravila. A kolkorázy ma moj núkal pred otcom a pri tom vedel, že si nezapálím. Naschvál to robil. A ja som si pred otcom nezapálila. A mala som kolko, 19 preč a otec mi hovorí no veď dobre, zapál si a ja aj tak s hanbou... Ja som nevedela pred ním ťahať tú cigaretlu.“ (žena, 34 r.)

Samotní olašskí Rómovia zo skúmanej lokality o nerovnoprávnom postavení žien a mužov tvrdia nasledovné:

„Žeby také právo mala žena jako muž, tak to neexistuje.“ (žena, 50 r.)

„Rovnoprávnosť nemohli mať ženy, nemohli mať toľko čo chlap, čo hlava rodiny. Ani doteraz.“ (muž, 51 r.)

„Všeobecne ženy nevedia, čo chcú. To ja si nevynucujem nič, ani jeden tu. To normálne u fungujúcej rodiny, tak je. Že muž má posledné slovo... Žena nesmie byť viac ako muž, lebo žena nosí len šatku a muž klobúk. To sa hovorí.“ (muž, 51 r.)

„V určitom slova zmysle, veď mám rád svoju manželku, veď mi porodila deti a s ňou žijem. Ale furt jako tá žena k tomu mužovi odstup bude mať. Ona jednoducho vie, čo môže. Šak za blbosť ju neuderím. Ale jednoducho ona vie, ako sa má správať. Ona to má v sebe. Už to má od tých rodičov vštepené, aj keď si zobere muža.“ (muž, 47 r.)

„U nás ženy nemajú právo, len upratať, navariť, doma byť!“ (žena, 28 r.)

Z výpovedí vyplýva, že o rovnoprávnosti v tejto komunite sa dá ťažko hovoriť. Muži i ženy deklarujú nerovnoprávne postavenie oboch pohlaví. Muži sú považovaní za múdrej-

ších, za tých, ktorí zastupujú svoju rodinu navonok, pred komunitou, a zároveň zodpovedajú za jej správanie a konanie, ktoré musí v každom prípade podliehať rómskym vnútorným zákonom. Sú nositeľmi prestíže rodiny. Z pohľadu Nerómov by to mohlo vyzeráť, že olašské ženy sú diskriminované. O to dôležitejší je pohľad a názor samotných žien na danú tému:

„Vyhovuje mi to, čoby nie. Šak zle oni, muži, nerobá. Oni nechod'á niekde často, jako na tú diskotéku, zábavu. Tak dva rázy za mesác. Šak pozri, jaké máme domy postavené. Šak čo môžeme potom hovoriť. Ved'á sa postarať. Keď volačo treba, tak spravá šetko. A moj vie lepšie jak žena nakupovať. Sú aj zlí, jak aj u vás, ale ja nemôžem nič povedat. Sú aj takí čo pijú, žiarlia, bijú ženy. Sú aj u nás takí.“
(žena, 50 r.)

Treba si uvedomiť, že olašskí Rómovia sa riadia vlastnými vnútornými zákonmi, ktoré v mnohých prípadoch nie sú totožné s vývojom majoritnej spoločnosti. Zachovávajú si tradičné normy správania. Niektoré z nich boli prítomné aj v tradičnom lokálnom spoločenstve majoritného obyvateľstva, ale zanikli, neudržali sa do súčasnosti. Prejavy rodovej nerovnoprávnosti v subetnickej skupine olašských Rómov preto nemožno vytrhnúť z kultúrneho, historického a sociálneho kontextu. Treba si uvedomiť, ako píše P. Stojka (2003, s. 76): „Keby panovala v rómskom spoločenstve ‚rovnoprávnosť‘, bolo by rómstvo obrátené hore nohami. To rómsky zákon a tradícia nedovoľujú.“

7.2 Povinnosti žien

O obraze „správnej olašskej ženy“ majú Rómovia v Nitre jasný názor a dievčatá sú k nemu vedené najmä matkami od malička. Očakávaným ideálom je žena, ktorá sa dokáže

postarať o deti, manžela a domácnosť a žije svoj život podľa rómskych zákonov. Tento názor prezentujú rovnako muži ako samotné ženy:

„Žena od nás poslúcha, vie variť, prať, starať sa o domácnosť, o deti, neodporuje, neni odporná, ktorá ví odlišiť dobrotu od zloty, ktorá žije náš normálny život.“ (muž, 50 r.)

„Ženy sa starajú o všetko, čo sa týka domácnosti, detí, o čistotu, starajú sa o manžela, aby dobre vyzeral, aby chodil čistý, upravený, vyžehlený, mala by chutne variť a keď dojde k vážnej debate medzi chlapmi, tak nesmí kefrať do toho.“ (muž, 50 r.)

„My musíme variť, upratať, umývať riad, prať, žehliť, deti mať a len doma byť. Chlap, ten môže šetko. Aj za druhými behať...“ (žena, 25 r.)

To, čo sa vyžaduje od ženy, aby „sa na ňu neukazovalo prstom“ zhrnul olašský Róm Peter Stojka, spolu s Rastislavom Pivoňom, vo svojej publikácii *Náš život – Amáro trajo*, v kapitole *Postavenie ženy v rómskom spoločenstve* takto: „Rómska žena má svoje miesto v kuchyni, pri výchove detí a pri svojom mužovi v dobrom i v zlom. Vždy musí dať svojmu mužovi za pravdu a podporovať ho v jeho tvrdení... Žena sa musí správať a konať tak, aby sa riadila rómskym životom, aby o nej mohli povedať iní ľudia, že tá osoba nie je *gádži*, ale rómska žena“ (Stojka – Pivoň, 2003, s. 76, 84).

Povinnostiam a kompetenciám žien sú venované predchádzajúce kapitoly. V tejto časti práce dopĺňam ďalšie všeobecné informácie.

Žene z komunity olašských Rómov prislúcha kompletná starostlivosť o domácnosť. O tom, čo sa bude variť, rozhoduje často muž a samotná príprava jedál je na ženskej časti domácnosti.

„Muž rozhoduje! A žena sa každé ráno pýta, že čo ti mám navariť a on odpovedá, toto, toto, toto a keby sa varilo druhé, tak nezje nič.“ (žena, 50 r.)

V niektorých domácnostiach muži pomáhajú ženám pri nákupoch. Napríklad, keď má žena zdravotné problémy a majú v domácnosti iba jednu ďalšiu ženu, a to nevestu, v tom prípade, aby nevesta nechodila sama nakupovať, často muž prináša z mesta potraviny potrebné na varenie. Záleží to od konkrétnej rodiny. Čo sa týka typicky mužských prác, ak je potrebné napríklad opraviť niečo v domácnosti, vtedy muži zväčša volajú majstrov – Nerómov. Sami takúto činnosť vykonávajú minimálne.

Podľa nich k typicky ženským činnostiam patrí okrem práce v kuchyni upratovanie celej domácnosti, pranie, žehlenie, teda starostlivosť o oblečenie pre všetkých členov rodiny. Pričom aj v súčasnosti sa zachováva tradícia prania ženských a mužských vecí oddelene:

„Aj ja mu zvlášť perem. Ani oni (ukazuje na nevestu a dcéru – pozn. autorky) si nemôžu dať svoje veci do pračky, keď sú tam jeho, mužove, veci. Ani detské veci. Keď sú tam jeho veci, tak nie.“ (žena, 50 r.)

Okrem uvedeného všeobecného pravidla, kedy sa perú mužské a ženské veci zvlášť, má táto čisto ženská činnosť viacero zákonitostí. Ak perie nevesta, zároveň by podľa správnosti nemala prať svokrovu spodnú bielizeň. Ak perie svokra, nemala by zase prať odev svojej nevesty. Základom je, podľa vysvetlenia jedného z mužov, že *„každá žena by sa mala starať o manželove spodné prádlo. Ostatné, alebo aj žehlenie už môže hociktorá.“* Ako dôvod je uvádzaná hygiena alebo skutočnosť, že ženy sú naučené robiť to práve takto.

Výchova detí je takisto len v rukách žien. V prvom rade

matky, ale ak ide o veľmi mladú matku, pomáha jej svokra. V minulosti nebolo výnimkou, že žena počas života porodila 12 či 15 detí. Vtedy starostlivosť o deti preberala aj najstaršia dcéra, ich sestra.

Doménou žien je práca v domácnosti a muž je živiteľom rodiny, čím stúpa jeho sociálny status. Odôvodnenia, prečo ženy nepracujú, sú nasledovné. Považujú to za svoju tradíciu a zároveň by bolo hanbou pre muža, že nedokáže užiť rodinu. Zdôrazňujú však aj skutočnosť, že pri všetkých povinnostiach, ktoré má žena v domácnosti, najmä pri starostlivosti o deti, by nestíhala chodiť ešte aj do práce.

„Podľa tej tradície, živiteľ rodiny je chlap. Ale kto by jej dal aj zarobiť? Ani my chlapi nedostaneme robotu...“ (muž, 51 r.)

„Nechodíme do práce, aby sme stíhali prať, variť, na deti dať pozor.“ (žena, 51 r.)

V minulosti (začali po r. 1989 a skončili asi pred desiatimi rokmi) chodievali ženy vypomáhať mužom s predajom tovaru na jarmoky, teraz už nechodievajú ani muži. V súčasnosti chodia muži väčšinou za prácou po Slovensku, ale aj do zahraničia, napríklad do Poľska, a vtedy zostávajú ženy doma s deťmi.

Nemenej dôležité je pre ženu starať sa o svojho muža. Želanou normou je, aby mal muž vždy navarené, prichystané čisté a vyžehlené oblečenie a zakaždým prichádzal do čistej, upratanej domácnosti.

„Každý deň pravidelne varím. Teplá strava u nás každý deň musí byť. V sobotu som robila kotlíkový guláš a v nedeľu už pýtali odo mňa druhé jedlo. A pritom zostalo tam. Jako povi chlap, tak musí byť.“ (žena, 34 r.)

Žena má isté povinnosti aj ohľadom finančnej stránky domácnosti. Z výpovedí informátorov vyplynulo, že muž je ten, kto má na starosti finančnú stránku rodiny. Aj mladá nevesta, keď dostáva rodičovský príspevok počas materskej dovolenky, peniaze odovzdáva svokrovcom. Môže si nechať iba malú časť, aby kúpila niečo dieťaťu, prípadne z tých peňazí prispieva svokrovcom na energie, na bývanie, keďže býva s manželom v ich dome. Všeobecne, keď žena potrebuje nakúpiť potraviny, drogériu, či oblečenie, peniaze si pýta od muža s tým, že mu je povinná povedať, na čo ich potrebuje minúť.

„Nedá mi takto, že 100 eur, hybaj, rozmeň a sprav s nimi čo chceš!“ (žena, 50 r.)

„Môže aj žena napríklad do kuchyne niečo nakúpiť, alebo hygienu, alebo pre toho malého, keď chce žena niečo kupovať, že jej dá muž peniaze, ale musím ja povedať manželovi, že načo potrebujem peniaze.“ (žena, 28 r.)

28-ročná žena, ktorá býva so svojim mužom a dieťaťom, ešte dodáva:

„Mám vtedy svoje peniaze, keď mi dá otec a mama. Ale aj tie pýta odo mňa manžel. Ten má na starosti peňáze.“ (žena, 28 r.)

Samotný muž tvrdí, že síce on „drží kasu“ v domácnosti, ale keď si žena potrebuje niečo kúpiť, napríklad aj oblečenie, peniaze jej dá:

„Aj parádiť sa môžu. Práveže špinavé nesmá chodiť! To je hanba! Čo sa týka osobnej hygieny – práve taká žena je uznávaná medzi normálnymi ľuďmi, aj medzi nama chlapmi, ktorá je čistotná žena, ktorá dbá na seba.“ (muž, 51 r.)

V skúmanej lokalite sa stáva, že muž odchádza na dlhšie z domu kvôli práci. Pokiaľ ide na niekoľko dní, v tom prípade žene nechá peniaze, vyráta, koľko bude potrebovať na domácnosť, prípadne jej nakúpi, čo treba. Ak ide na dlhšie (na jeden, dva mesiace), môže žene medzitým poslať peniaze – časť zo svojho zárobku.

7.3 Prejavy úcty žien voči mužom

Úcta je v živote olašských Rómov veľmi dôležitá.⁵⁰ Je to jedna zo zásad, hodnôt, ktorá je nevyhnutná na dodržanie „rómstva“.⁵¹ „Rómstvo“ by sa dalo vysvetliť ako spôsob života, zásady, ktoré olašskí Rómovia prebrali od svojich predkov a naďalej ich dodržiajú a podľa nich žijú, aby ich mohli predať ďalšej generácii (Stojka – Pivoň, 2003, s. 6). Ten istý autor zdôrazňuje, že úcta, ale aj zdvorilosť sa traduje u olašských Rómov mnohé generácie. Bez nej by sa totiž rómske zvyky ťažko udržali do súčasnosti (Stojka, 1996b, s. 34).

Zjednodušene by sa dalo povedať, že úctu prejavujú mladší starším a ženy mužom. V predchádzajúcej podkapitole som sa venovala povinnostiam žien. Od ženy sa teda očakáva, že sa bude starať o svojho manžela. Ďalším rodovým očakávaním je, že mu nič nezakazuje a zároveň mu podľa noriem olašskej komunity má byť poslušná, a tým mu prejavovať úctu. Ak by to

⁵⁰ Úcta pre olašských Rómov má širší význam. Prejavuje ju ten, kto pozve hosťa a uctí si ho pohostením, hosť je zase poctený samotným pozvaním. Slovo úcta vyjadruje aj ospravedlnenie, súhlas alebo povolenie vstúpiť do rozhovoru. Ďalej je používané vo význame rešpekt, najmä voči mužom. Žene sa dostáva úcta, ak je staršia (má okolo 50 rokov) a je medzi Rómami považovaná za múdru. (viď Kapitola „Úcta – Pařiv“ In: Stojka – Pivoň, 2003, *Náš život – Amáro Trajo*).

⁵¹ Súčasťou „rómstva“ sú: olašský jazyk a reč, kmotrovstvo, krst, zásnuby, svadba, rómsky súd, vzťah k najbližšej a vzdialenej rodine, úcta, vinš, pieseň, tanec, obliekanie a rómske mená (Stojka – Pivoň, 2003, s. 6).

tak nebolo, bola by to hanba pre muža. Aj v olašskej komunite poznajú v majorite známe úslovie „byť pod papučou“. Žiaden muž si nepraje, aby o ňom takto rozprávali iní Rómovia, preto dbá na to, aby v jeho rodine fungovali veci tak, ako majú.

„Takému sa vysmieávajú, že je pod papuču, že si s ním robí, čo ste. Ale zas aj chlap musí byť v norme. Keď je ženin názor dobrý, tak prosím, vtedy je akceptovaný. Ale o ženách sa hovorí, to som očul od starých ľudí, že dlhé vlasy majú a krátky rozum... V normálnej rodine, ktorý chlap neni pod papuču žene, to nesmie byť. Nemalo by byť. Môže si žena povedať názor, ale posledné slovo má manžel.“ (muž, 51 r.)

Treba však dodať, že tento názor nemôže byť prezentovaný pred inými mužmi. Všeobecne by sa žena nemala zaujímať, o čom diskutujú muži. Podľa P. Stojku (2003, s. 76, 82) svoje názory medzi mužmi môžu prezentovať iba ženy Nerómky, prípadne ženy zo skupiny dlhodobu usadených Rómov. Úplne sa vylučuje možnosť, aby svoje názory pred nimi presadzovali ich ženy. Ak sa vyskytne taký prípad, keď žena nie je poslušná mužovi alebo spraví čokoľvek, čo je v rozpore s jej nižším sociálnym statusom, Rómovia to neradi predomnou priznávajú, ale zdôrazňujú, že ak sa takýto prípad vyskytne, musia ho riešiť, aby sa už viac nezopakoval a zároveň bol výstrahou pre ostatných:

„Máme prehľad o takých rodinách, kde diriguje jakože žena. A to nie žeby sa s tým človek chválil, ale je to tak. My máme v rodine vajdu a my sme teda príkladom každej rodiny. A my vieme ako tu Cigáni žijú. Aj to, kto je pánom domu. A naša rodina na čele s vajdom, musí tak učiť ostatných, aby mali dobrý príklad od nás aj v tejto veci. Stala sa totiž aj taká vec, že chlap si išiel vypiť s kamarátmi, došiel domov nad ránom a jednoducho žena ho nepustila núter. Ale už o takej rodine sa ví. A nájde sa niekto z rodiny alebo vajda a dohovori

mu, že či chce, aby sa o tom dopyčula celá Nitra. Bol by na posmech už ten chlap, keby si nespravil poriadok.“ (muž, 47 r.)

Ďalšiu situáciu, ktorá sa stala v skúmanej lokalite, popisuje iný informátor:

„Keď volačo dojde, k nejakej potyčke a žena sa do toho stará, tak muži povedá: počuj, jak sa toto môže stať, kto tam má klobúk, žena alebo chlap... My sme sa stretli už aj s takýmito prípadmi, že riešili sme niečo s chlapom, s hlavou rodiny, že čo sa stalo v jeho rodine a furt kefrovala nám do toho jeho žena! Došla ku stolu, taká ostrá jak britva, jak sa hovorí, ona s'ela vyprávať a ten chlap tam čušal len tak. Tak my sme mu povedali: očúvaj, bud' budeš ty vyprávať s nama alebo sa postav ze stola a nech si sadne tvoja žena medzi nama. A to už sme zvýšili aj hlas! Už bol na posmech! Až potom sa spamätal.“ (muž, 51 r.)

Z hľadiska autority sú preferovaní muži, otcovia, synovia, bratia a od ženy sa očakáva, že im bude prejavovať úctu a pokoru. To sa vylučuje v ponímaní olašských Rómov s prezentovaním názorov ženy pred inými mužmi ako pred vlastným manželom a s prejavmi, ktoré demonštrujú nesúhlas s mužovým správaním, ako je to vidno v predposlednom uvedenom výroku.

S ďalším prejavom úcty sa môžeme stretnúť pri pozdravoch, pri zdravení mužov ženami. Tie sú povinné pozdraviť ako prvé, najmä čo sa týka prvého pozdravu počas dňa. P. Stojka (1997, s. 39) zdôrazňuje, že olašské rodiny želanie dobrého rána veľmi dodržujú a ctia si ho. Žene sa patrí pozdraviť muža ráno ako prvej, ako sa už spomenulo, a to po rómsky, nie po slovensky:

„Takej žene sa posmievali. A neska to spravá, ale aj neska sa to kritizuje ešte. Musí pozdraviť žena prvá po našom: Bachtáli dete-

hárin! To žena musí! Nie chlap ženu, ale žena jeho. A už v dnešnej dobe, ženy mladšie, dobré ráno hovoria slovensky. A keď aj ten chlap jej nepovie nič, ale už ju ohovára – očul si, jak ma pozdravila? Že dobré ráno. Už je na posmech. Alebo povedá jej mužovi alebo svokrovi – jak to zdravila tvoja nevesta? Čiže náprava by mala byť už nabudúce.“ (muž, 51 r.)

I keď tento postup bol záväzný najmä pre staršie generácie, dodnes je snaha udržať ho, a pokiaľ sa táto tradícia poruší, je snaha napraviť to tým, že sa na to upozornia príslušní muži z rodiny, ktorí nesú zodpovednosť za správanie dievčaťa, či ženy. Tento postup bol prítomný aj v minulosti:

„Môj otec, pamätám sa, cez leto to bolo, a jedna Cigánka išla do obchodu a pozdravila ho ‚dobré ráno‘ a mal palicu. Chytil palicu a hodil ju! A nepustil ju prejsť cez ulicu. Vynadal jej a vrátil ju, nech ide naspäť. A keď prišla domov, tak to povedala svojmu svokrovi. Že tento a tento ma vyhrešil a hodil po mne palicu. A prečo? Lebo som mu povedala ‚dobré ráno‘. Tak už starší Cigán, jej svoker, porozmýšľal a povedal: ‚mal pravdu. A prečo si ho pozdravila po slovensky? Prečo si ho nepozdravila po rómsky? Hybaj naspäť a pozdrav ho po rómsky! ‘ Tak aj išla naspäť a povedala po rómsky ‚bachtáli detehárin‘ a môj otec jej povedal: ‚no teraz môžeš prejsť. ‘ To bolo tak 25, 30 rokov dozadu.“ (muž, 51 r.)

V článku venovanom práve ránam v olašských rodinách P. Stojka spomína, že starí Rómovia mu rozprávali, že v dobe ich mladosti, keď žena alebo nevesta nepozdravila, zodpovednosť v takom prípade padla na otca – hlavu rodiny alebo manžela dotyčnej ženy. „Stali sa i také prípady, že takýto manžel dostal od starších Rómov bitku za to, že nepreukázaním patričnej úcty bol starší muž ponížený a mohlo sa stať, že potom nemal šťastný deň“ (Stojka, 1997, s. 39).

Čo sa týka všeobecne pozdravov a podávania rúk v spo-



Obr. 27 Starší olašský pár z Nitry, 2015

ločenstve olašských Rómov, muži si medzi sebou ruky podávajú, ale so ženami nie, ako sa už spomenulo v inej časti práce.

7.4 Diferenciácia priestoru na základe rodovej príslušnosti

S priestorovou diferenciáciou sa žena stretáva od mladého veku. Vzťahuje sa na vyčlenenie priestoru v rámci domác-

nosti (napríklad pri stolovaní alebo pri oslavách), na zákaz opustiť domácnosť (napríklad počas vianočných sviatkov, či počas obdobia šestonedelia matky) a na celkové obmedzenie pohybu ženy mimo lokalitu, v ktorej žije. Diferenciácia priestoru na základe rodovej príslušnosti, či obmedzenie, ako by sme ho mohli chápať z pohľadu majority, súvisí s nadradeným postavením muža nad ženou, s faktom, že to, čo je dovolené alebo bežné pre muža, môže byť nepredstaviteľné pre ženu.

Čo sa týka pohybu žien zo skúmanej lokality mimo Borovej ulice, kde žijú, vždy musí o tomto pohybe vedieť muž alebo staršia osoba, ktorá za dotyčnú morálne zodpovedá. V prípade dieťaťa a dospievajúceho dievčaťa sú to jej rodičia, mladej nevesty muž alebo svokrovci a v prípade dospelaj ženy jej manžel.

„Keď ide volakde, musí povedať svokre, alebo svokrovi, alebo mužovi, kto je v dome, že potrebujem tam ísť, doktorovi, alebo s dieťaťom, alebo niečo kúpiť, aby sa vedelo o nej, že kde je... Môže ísť sama, ale musí sa o nej vedieť...“ (žena, 54 r.)

Pri otázke, kde môžu ísť ženy samotné bez muža, som dostala vždy rovnakú odpoveď – iba nakúpiť.

„Do mesta nakúpiť a ide sa domov. Žiadny mulaččák bez manžela. Nič!“ (žena, 51 r.)

„Na tržnicu kúpiť a domov!“ (muž, 51 r.)

Aj to väčšinou nejde žena samotná, ale s deťmi, švagrinou, nevestou, svokrou alebo aj s mužom. Pri väčších nákupoch chodia na nákup s mužom na aute (keďže ženy nemajú vodičské preukazy, je nevyhnutné ísť s mužom) „lebo romáčky nekupujú málo. Už keď idú na nákupy. A potrebuje pomoc tá

žena...“ Pre mužov tieto obmedzenia vôbec neplatia. Už v období dospievania majú oveľa väčšiu voľnosť, čo sa týka pohybu a tá pretrváva aj v dospelosti:

„Aby volakde chodil muž po kamarátoch, po diskotékach, to mu nemôžem zakázať. Skrátka, keď muž poví idem volakde, tak tam nemám slova, že on si robí, čo chce. Ale ja nemôžem chodiť po diskotékach, nemôžem alkoholovať, nemôžem sa flákať, musím mu vysvetliť, de idem a pokiaľ mi to nedovolí, tak nemôžem ísť. My odtiaľto nemôžeme samé len tak odísť. Len nakúpiť volačo do kuchyni, volácke šatstvo a domov. U nás to neni tak, že sa dvihnem a idem. Muž musí vedieť. Lebo potom má tí obavy. Žiarlia. Pomyslí si, že ona neišla tuto, ona má partnera druhého...“ (žena, 28 r.)

Týmto sa zamedzuje žene možnosť stretávať sa s inými mužmi, na čo sa striktnie dbá v tejto komunite. Žena si to veľmi dobre uvedomuje. Následkom by mohla byť strata dôvery a podozrievanie z nevery, čím by sa sociálne postavenie ženy značne znížilo minimálne v očiach jej muža:

„No nemôžme, tam by bol už veľký hriech. Už by to nebolo dobre. Už by bolo podozrenie, že chodí za druhým. Tá žena automaticky stráca dôveru, stráca šetko.“ (žena, 54 r.)

Čo sa týka obmedzenia pohybu ženy na určité obdobie len na priestor vlastnej domácnosti, v kapitole o postavení ženy – matky v spoločenstve olašských Rómov som priblížila situáciu, ktorá sa týka ženy „kútnice“. Iným prípadom je obmedzenie rovnakého rozmeru týkajúce sa ale všetkých dospelých žien v období vianočných sviatkov (viď Šusterová, 2013). Od poobedných hodín počas Štedrého dňa až do 2. sviatku vianočného nemôže žena opustiť domácnosť. Dôvod objasňuje nasledujúca výpoveď informátora:

„Manželka, alebo pohlavie ženské, dospelé, nehovorím deti, tie môžu, ale ženy, ktoré majú už mužov, keď dojde Štedrý deň, už okolo druhej poobede, tí nesmá ísť vonku, chodiť po susedoch, až 27. alebo 26. decembra večer. To je taká tradícia. Hovorili už naši predkovia volakedy, že to neni dobre. Lebo žena nie žeby bola menej-cenná, ale no chlap je predsa chlap.“ (muž, 51 r.)

Ide o tradíciu, ktorú ale nie všetci v každom období dodržiavali. V súčasnosti na jej dodržiavani na Borovej ulici naďalej trvajú:

„Pokiaľ som nebyval tu, býval som na bytovke⁵², moji traja bratia⁵³, keď išli po večeri 24. 12. vinšovať najstaršiemu z bratov, tak normálne ich ženy išli s nimi. A mne keď to povedali, keď som došol tu bývať, ja som im normálne povedal, jak sa takejto chyby mohli dopustiť a odvtedy, čo som ja tu, prestali. Čiže idú, ale len chlapi. Ženy sú doma... Im to ale nebolo jasné, že kde som to zobral. Tak že opýtate sa najstaršieho brata, tak sme išli za ním, že kto má pravdu. A ten potom potvrdil, že ja mám.“ (muž, 51 r.)

Tradícia, ktorá sa dodržiava v komunite olašských Rómov aj v súčasnosti a ktorá vymedzuje priestor na ženský a mužský, je sedenie oddelene mužov od žien na rodinných oslavách, respektíve pri príležitostiach, keď sa na jednom mieste stretávajú aj iní, ako najbližší členovia danej rodiny. Medzi tieto príležitosti patria krst, zásnuby, svadba, kar, rôzne narodeninové oslavy, zábavy, ale napríklad aj oslava Nového roka, Prvého mája, či hodov. Ak je daná udalosť vo väčšej miestnosti, napríklad v kultúrnom dome, či inej sále, reštau-

⁵² Na Benického ulici v Nitre v blízkosti Borovej ulice, kde popisovaný zvyk tiež dodržiaval podľa jeho slov – momentálne už býva opäť na Borovej ulici.

⁵³ Ktorí bývali a bývajú na Borovej ulici vo dvore, kde teraz býva aj daný informátor.

rácii, majú ženy a muži zvlášť stôl. Ak sa udalosť koná doma, môže sa stať, že ženy sedia v úplne inej miestnosti ako muži:

„Například, aj tu bola oslava, brat mal 50-ku. Tu sedeli chlapi a ženy vedľa v tej izbe. Už chlapi o ženách sa nestarajú jak mulatujú, alebo ženy o chlapov. Ženy sa neopijajú. Oni pijú decentne. Bavia sa, spívajú, jedia, pijú, zhovárajú sa, debatujú.“ (žena, 54 r.)

Ženám i mužom to podľa ich vlastných slov vôbec neprekáža. Pred mužmi nie sú všetky témy na debatu a prejavovanie ženského názoru žiadané a dovolené, preto sú uvoľnenejšie v čisto ženskej spoločnosti, tak sa lepšie zabavia:⁵⁴

„Lepšie sa porozprávame a zabavíme sa samé... Keď sedí muž pri tebe, tak nepovieš nič! By načúvali! Musíš dávať pozor, čo povieš!“ (žena, 51 r.)

Otázne ale je, kto sa stará o mužov počas oslavy, čo sa týka jedla, keď sa oslava koná v rómnskych domácnostiach. Jedlo pripravujú na to určené ženy už večer predtým. Varenie môže trvať aj celú noc, aby bolo ráno všetko nachystané. Staršie, skúsené ženy varia a pomáhajú im mladé ženy – nevesty. Keď si muži sadnú za stôl, všetko už musí byť naservírované. Na stole je pripravený alkohol, nealkoholické nápoje a jedlo. Zvyknú sa podávať pečené kačice, mäso, perkelt, ryža, šalát, zabíjačka – jaternice, klobásky, torty, koláče a to všetko je prestreté na stole. Keď nastane čas, že treba nejaký chod vyložiť na stôl, príde jedna mladá žena a má určené miesto, kde si to nachystá a hneď, ako ukončí podávanie daného jedla, zase si

⁵⁴ Keď som bola prvýkrát pozvaná na oslavu (prvé sväté prijímanie), bola som usadená samotnými mužmi k ich stolu, medzi starších mužov. Keď som bola pozvaná druhýkrát na oslavu (Prvý máj), ženy mi vopred hovorili, aby som si sadla ku nim, že s nimi sa lepšie porozprávam a zabavím ako s mužmi. Brali to zo svojho pohľadu.

7 Obraz „správnej“ olašskej ženy



Obr. 28 „Ženský stôl“, Nitra 2014



*Obr. 29 „Mužský stôl“ počas rovnakej príležitosti
(1. soäté prijímanie), Nitra 2014*

príde sadnúť medzi ženy. Čo najviac jedla je však vopred nachystaného na stoloch, aby ženy chodili čo najmenej do miestnosti, kde sú muži. Iná situácia, keď žena ide do „mužskej časti“ je, keď konkrétnu ženu vyzve muž spievať.

„Príklad, keď sme tu. Tu pijeme muži a tam, v druhej miestnosti, ženy. A ide sa spievať. Tak muž povie, že by ostatní prepáčili, že má náladu, žeby chcel, aby došla jeho žena zaspievať. Tak z druhej miestnosti dojde sem, omluví sa a začne spievať. Pokorne príde, že jej to bolo umožnené, že môže zaspievať. Váži si, že bola pozvaná k stolu. Ale ozaj to musí byť speváčka, ktorá vie spievať. A potom ide hneď naspäť.“ (muž, 51 r.)

Na základe viacerých príkladov priestorovej diferenciacie, s ktorou sa ženy stretávajú počas svojho života, možno opäť deklarovať evidentné rodové rozdiely v spoločenstve olašských Rómov. Práve takéto odlišnosti, kontrasty poukazujú na osobitosti a špecifiká postavenia žien v skúmanej subetnickej skupine Rómov. Svoje významné miesto tu zastáva aj prísna endogamia, prejavujúca sa najmä v živote žien.

„Málokeďy, ale stane sa. Tento zákon rómsky, ktorý človek to ovláda a má ho v hlave, ľazko spraví chybu. Lebo ten zákon ľa nepustí. Tak neurobíš tak, aby na teba volačo zlé vyšlo... Treba vedet rozoznať dobro od zla a toto nás drží!“ (muž, 47 r.)

„Minek o šukár tejari, ka či čalos andales.“
Načo je pekný tanier, keď sa z neho nenasýtiš.

„Šukár romňi de naj láši. Keřen dikhel, keřen kamel.“
Pekná žena nie je dobrá. Koľkých vidí, toľkých by chcela.

8 Nevera žien, rómske súdy

Správanie a konanie žien podlieha kontrole najbližšej rodiny už od detstva. Nad dievčaťom má dohľad najmä matka, po vydaji zase svokra. Väčšinu drobných nezhôd, či konfliktov riešia olašskí Rómovia v kruhu členov domácnosti. Žena je povinná informovať muža o tom, čo sa deje v jeho rodine, teda aj o prípadných problémoch. Ten je ďalej konfrontovaný inými mužmi z komunity, ktorí ho môžu upozorniť na neprimerané správanie, ktorého boli svedkami, a tak je následne povinný „spraviť si doma poriadok“, aby nebol na hanbu v rámci komunity. Za neprimerané sa považuje akékoľvek porušenie rómskych nepísaných zákonov, či vybočenie z normy, ktorá je v danom spoločenstve prítomná. Zárukou dodržiavania týchto vnútorných zákonov a predpisov sú nielen samotní Rómovia, ale najvyššou autoritou je vajda *angluno Rom* a inštitúcia rómskeho súdu, na čele ktorého stojí práve on. Rómsky súd „rozhoduje výlučne o vnútorných veciach komunity. Má predovšetkým funkciu ochrancu morálky a rómstva“ (Stojka – Pivoň, 2003, s. 64). „Porušenie a obchádzanie zákonov je vo väčšine skupín predmetom súdnych pojednávaní. Poriadok si vyžaduje, aby bol jedinec, ktorý sa previnil, potrestaný. Vina sa posudzuje podľa morálnych hodnôt komunity, v rešpektovaní cti a čistoty“ (Liégeois, 1995, s. 68).

Rómsky súd je dôležitým prvkom v živote mnohých rómskych subetnických skupín v strednej, východnej a juhovýchodnej Európe, nevynímajúc olašských Rómov žijúcich na Slovensku, teda aj v skúmanej lokalite. Rómske súdy sa uskutočňujú pri sporoch, pri ktorých nie je možné dosiah-

nuť jednoducho dohodu, a pokiaľ sa spor stáva intenzívnejším a ukazuje sa ako hrozba zasahujúca do bežného života v spoločnosti alebo do vzťahov v rámci komunity. O rómskych súdoch prináša dôležité informácie Elena Marushiakova a Vesselin Popov v štúdiu *The Gypsy Court in Eastern Europe*.

Nasledovné údaje sú prítomné aj medzi oľašskými Rómami v Nitre. Rada rómskeho súdu pozostáva z najviac autoritatívnych a rešpektovaných mužov z danej komunity. Vzhľadom k tomu, že pre niekoho trvá roky získať autoritatívnu pozíciu, súd sa skladá zo starších dospelých členov komunity. Počet členov rady a „sudcov“ nie je pevne stanovený, záleží od zložitosti prípadu. Zvyčajne bývajú problémy danej rómskej komunity riešené v rámci spoločenstva, to znamená, že ľudia pozvaní k účasti na súde sú členmi komunity. Obe strany na úvod súdu predložia svoje stanovisko. Nasleduje diskusia účastníkov súdu, na ktorej sa objasňujú okolnosti a obe strany zvolávajú svedkov. Diskusia nie je obmedzená časom, a pretože každý hovorí dlhšie, najmä v ťažkých prípadoch, môže súdne konanie trvať aj niekoľko dní. Hlavným cieľom je spojiť protichodné strany. Každé rozhodnutie tohto súdu by mali jednomyselne prijať nielen jeho členovia, ale celé spoločenstvo, vrátane obžalovaných.

V rámci skúmanej problematiky je dôležité poznamenať, že byť rómskym sudcom, byť členom rady, ktorá zasadá na rómskych súdoch a rozhodovať o predložených konfliktoch, je výsadou mužov. Ženy nemôžu v žiadnom prípade zastávať funkciu sudcu. Bolo by to v rozpore so základnými princípmi oľašskej komunity. Oľašský Róm Peter Stojka to zdôvodňuje nasledovne: „Pretože sú to práve muži, ktorí stoja po celé časy v čele rodiny, teda nie je známe, žeby sa medzi rómskymi sudcami, alebo dokonca medzi hlavnými Rómami, objavila žena. Rómovia nemôžu dopustiť, aby bola hlavná Rómka, pretože žena je podľa rómskej tradície vždy na druhom mies-

te, vládne len doma, v kuchyni a stará sa o deti. Žena nebola a nikdy nebude toľko ako muž. V rómskom súde môže zasaďať len muž, pretože on je ten, kto má hlavné slovo v rodine, a to v dobrom i v zlom, pretože on má autoritu (nosí klobúk), nie žena“ (Stojka, 1997, s. 126).

Aj samotný priebeh týchto súdov je výlučne mužská záležitosť. Veď žene nie je, podľa názorov tejto komunity, dovolené vyjadrovať svoj názor na verejnosti pred inými mužmi. To sa pokladá v tejto komunite za veľkú hanbu pre daného muža. Ani samotná žena by si to nedovolila, ako to deklarujú ženy v skúmanej lokalite. Výnimkou je situácia, keď je žena mužmi na súd predvolaná a to z dôvodu, že sa súd týka priamo jej, alebo bola svedkom udalosti, ktorá je predmetom súdu. V ostatnom prípade môžu ženy sedieť bokom (na dvore), počúvať a vlastné názory prezentovať len medzi sebou:

„Krik tam robíme, keď sa rieši, ale len tak my ženy medzi sebou.“
(žena, 50 r.)

Žena môže byť predmetom takéhoto súdu v prípade nevery vykonanej z jej strany. Keďže v tejto komunite sa to pokladá za vážny priestupok, je potrebné ho riešiť verejne, najvyššou autoritou olašských Rómov – prostredníctvom rómskeho súdu. Nepochybne aj preto, aby sa tohto porušenia vnútorných zákonov iné ženy vyvarovali a uvedomili si vážnosť nielen takéhoto konania, ale aj vyvodенých následkov. Verejné prejednávanie takejto veci je práve účinným nástrojom na to, ako udržať jedinca v poslušnosti. Je to typický a účinný mechanizmus v ich etnicko-sociálnej organizácii a aktívny spoločenský regulátor (Marushiakova – Popov, 2007, s. 97).

Treba podotknúť, že takéto „zlyhanie“ zo strany ženy sa stáva naozaj zriedka. Napomáha tomu prísna výchova dievčat, ale aj silná sociálna kontrola, ktorej podlieha žena

a množstvo príkazov, zákazov a obmedzení (popisované v iných kapitolách tejto práce), ktoré vykonanie tohto činu vo veľkej miere sťažujú, či celkom znemožňujú. Zároveň, ako tvrdia olašskí Rómovia M. Lakatošová (1994) a P. Stojka (1996a) v rómskej rodine je veľkým hriechom a hanbou, keď žena podvedie svojho muža s iným, žena je totiž vychovávaná k tomu, aby bola svojmu manželovi verná. Potvrdzujú však to, že sa vyskytnú aj prípady, keď táto výchova zlyhá. Deklarujú to svojimi výpoveďami aj olašskí Rómovia z Nitry, zároveň hovoria o zriedkavosti takýchto situácií:

„Nejeden prípad bol taký! Málokedy, ale sa stane. A raz, keď to strelí, tak sú veľké hádky!“ (muž, 51 r.)

„Tuna, čo sa týka Kalvárie, dosť Cigáni ovládajú ten zákon. Čiže málokedy. Príklad zo sto prípadov jeden. Nedovolá si to! Lebo u nás je to tak založené, že to jak niekto keď ovláda vyhlášku a ide na vodičák, tak ho vysype a má spravené. Tak aj tento zákon rómsky, ktorý človek to ovláda a má ho v hlave, ľažko spraví chybu. Lebo ten zákon ňa nepustí. Tak neurobiš tak, aby na teba volačo zlé vyšlo. Zato, tu sa to málo stane, lebo tu ten zákon ovládame.“ (muž, 47 r.)

Autor poslednej výpovede zdôrazňuje tiež dôležitosť výchovy, oboznámenie detí s tým, čo sa patrí, čo môžu a čo nie: *„treba vedet rozoznať dobro od zla a toto nás drží!“*, zároveň dodáva, že na to všetko dozerá vajda. Keď treba, napomenie, uvedie veci na správny poriadok, aby to naďalej fungovalo podľa ich pravidiel. Dané pravidlá majú aj silný etnoidentifikačný a sociálnoidentifikačný charakter, prostredníctvom nich sa posilňuje skupinová identita a spoločenské väzby.

Pre komplexnejšie objasnenie problematiky rómskych súdov riešiacich ženskú neveru uvádzam aj konkrétne príklady, ktoré sa v komunite olašských Rómov udiali. Ešte predtým však upozorňujem na fakt, že takýmto spôsobom sa rieši iba

ženská nevera, mužská je tolerovaná. Sexuálne správanie nie je z pohľadu rómskej komunity hodnotené rodovo rovnako. Priestupok na strane ženy má vážne následky, zatiaľ čo u mužov je síce nežiaduci, ale inak vnímaný ako prirodzený a tolerovaný jav. Výnimkou je iba situácia, keď by sa dopustil muž nevery so ženou z najbližšej rodiny, napríklad s vlastnou nevestou, či krstnou dcérou.⁵⁵

Ak muž príde na to, že mu žena bola neverná, v niektorých prípadoch zostane s ňou naďalej, vtedy berie ohľad na deti, ktoré spolu majú, ale môže ju tiež poslať preč, vyhnáť z domu. Väčšina týchto prípadov sa však dostane pred rómsky súd:

„A keď to teda chce riešiť, tak príde za nami muž, alebo jej svoker, tej čo podviedla, s tým, že: ‚vieš čo je nového? Toto a toto sa stalo, s týmto a týmto. Nenechám to tak, lebo to nebude dobre. Odovzdávam tento prípad do tvojich rúk. ‘ My dáme avízo tomu, kto to spravil, kurevníkovi, že toto je naňho a tento deň príde na súd. A keď sa to kvalifikuje, akože je to pravda – kto ich videl, kto to začal, jak to začal, kto boli pošťári,⁵⁶ ktorí vás dali dokopy, tých tiež vypočúvame a keď je to tak, že je to pravda, tak sa muža pýtame, či zostáva s ňu ďalej alebo nie. No a ten jej muž zaplatí za ten súd, keď s’e vedeť pravdu, príklad hovorím, dva tisíc euro položí na stôl a dobre, nehaj to ostatné na nás (ešte skôr ako nastane súd). Dobre, zoberú sa peňáže, a keď kvalifikujeme prípad, že je to tak, že to neni klamstvo, že to je skutkový stav, tak zaplatí volákych 7 000 euro, alebo 8 000 alebo 5, záleží už kto to je. Ako ten chlap, s ktorým sa vyspala.“ (muž, 51 r.)

⁵⁵ Takýto prípad popisuje P. Stojka s R. Pivoňom vo svojej knihe „Amáro Trajo“, s. 54.

⁵⁶ „pošťári“ = podľa vysvetlenia informátora sú to tí, ktorí im k tomu dopomáhali, dávali avízo, kedy môže ísť, kedy sa môžu stretnúť...

Tu sa už dostávame aj k forme sankcionovania takéhoto prečinu. Zo strany muža, s ktorým sa žena dopustila nevery, ide o peňažnú pokutu. Pričom ide o pomerne vysokú sumu. E. Marushiakova a V. Popov (2007, s. 87) upozorňujú, že rozhodnutie rómskeho súdu vždy zahŕňa peniaze, určenú čiastku, ktorá je vyplatená poškodenej strane. Rozhodnutie je vždy v súlade s finančnými možnosťami odsúdeného a môže mu byť daná určitá lehota na zaplatenie sumy. Napriek tomu aj tento fakt – hrozba vysokej finančnej pokuty – má zabrániť porušovaniu vnútorných rómskych zákonov.

„Ten, čo to jako vykonal, s kým žena podviedla, tak mosí zaplatit za hanbu. Najväčší trest na súde je vylúčenie zo spoločnosti, ale to ženu nemôžu.“ (žena, 50 r.)

„Bol aj taký prípad, že jeden mal dve nevesty. A obidve nevesty sa mu skurvoili. A vedeli o sebe. Že ona chodí s týmto a ďalšia chodí s dvoma. A jej muž bol tretí!... A potom to vyšlo najavo a tam už sme dali pokutu patnásť tisíc.“ (muž, 51 r.)

Ak by nezaplatil pokutu, tak ten muž – vinník by bol „vylúčený z ľudskej spoločnosti“. Takýto muž sa nesmie stretávať s inými Rómami, ani sa k nim priblížiť, nikto sa s ním nesmie rozprávať, ani v reštaurácii nesmie sedieť tam, kde sú iní Rómovia. A to je obrovská hrozba pre každého olašského Róma, ide o najvyšší možný trest.

Ako sa už spomenulo v jednej z výpovedí, ženu tento trest postihnúť nemôže. Netyka sa jej ani finančná pokuta. Ale keďže ide o odsúdeniahodný počin zo strany ženy, je takisto vystavená sankciám. Aj v odbornej literatúre (M. Hübschmanová 2002, A. Mann 1989, M. Lakatošová 1994, E. Horváthová 1964) je spomenuté ostrihanie vlasov nevernej žene na znak potupy (spomína sa buď dohola, ale najmä ostrihanie vlasov z polovice hlavy za účelom čo najväčšieho zosmiešnenia), da-

lej zohavenie tváre ostrým predmetom, aby si ju nikto v budúcnosti už nevšimol, odobratie šperkov – všetkého, čo ženu zdobí (preto aj vlasov) a potrestanie v podobe bitky. O takejto bitke zaznamenala E. Horváthová (1964, s. 333) nasledovné: „Ženu, ktorá sa dopustila príležitostnej nevery, potrestal muž bitkou, často veľmi surovou. Všeobecne sa uznávalo, že mal právo ju aj zabiť. K tomu síce nikdy nedošlo, ale už aj samotný názor poukazuje na podrobené postavenie ženy v manželstve, najmä ak uvážime, že nevera mužov bola považovaná za prirodzený jav.“ Strihanie vlasov ako trest a veľkú hanbu poznali Rómovia pravdepodobne už vo svojej pravlasti.⁵⁷

Potrestanie ženy ostrihaním vlasov, či bitkou, je prítomné aj v súčasnosti. Dlhé vlasy sú v olašskej komunite prirodzeným znakom žien a ich krásy. Dievčatá si vlasy nestrihajú, nechávajú si ich rásť dlhé. M. Lakatošová (1994, s. 6) upozorňuje na zvyk olašských Rómov, podľa ktorého sa vlasy strihajú len vtedy, ak zomrie niekto v rodine alebo nevernej žene.⁵⁸ Z dôvodu, aby bola neverná žena vystavená hanbe a aby sa od tohto jej skutku navonok dištancovala jej rodina:

„To sa ešte robí. Tá svokra jej chytí vlasy a ostrihá. A dostane od svokry, aj od muža.“ (žena, 50 r.)

⁵⁷ Okrem toho aj vyššie opísaný vzťah svokry k neveste veľmi pripomína etnografické opisy z Indie (viď napr. Snesev, A. E. 1981. Etnografičeskaja Indija, Moskva).

⁵⁸ Postoj k žene, ktorá si ostrihá vlasy, vyjadruje aj tradičná khelimaski d'ili (tanečná pieseň):

Me tut či kamav, mange aba či trobus, tele šindan če balora, mange aba či trobus.

Nechcem Ťa, už mi nie si k ničomu, ostrihala si si vlasy, už mi nie si k ničomu (Lakatošová, 1994, s. 6).

„Chytí britvu alebo nožik a odreže jej vrkoč a to až na chlapca. Alebo úplne na posmech – z jednej strany jej nechá a z druhej odstrihne. Aby každý videl, že čo spravila.“ (muž, 51 r.)

„Tie vlasy sa dajú dole, aby svet videl, že tá žena volačo spravila, že tá žena už nemá cenu. Ale furt žije! Vyriešime si to medzi sebou.“ (muž, 47 r.)



Obr. 30 Angluno Rom, Nitra 2014

Neverná žena býva poznačená navonok, aspoň na určitú dobu (ostrihaním vlasov, ktoré majú inak všetky Rómky dlhé) a o jej prečine sa dozvedá celá komunita. Ďalej sa jej to však v živote neustále nepripomína. V komunite sa rešpektuje rozhodnutie rómskeho súdu, ktorým je prípad uzavretý a vinníci sú potrestaní.

Komunita olašských Rómov si priamymi reštrikciami zabezpečuje dodržiavanie stanovených noriem komunity. Pre ženu je, zjednodušene povedané, záväzný stanovený vzorec správania ten, kde sa od slobodných dievčat vyžaduje panensťvo a od vydatých žien vernosť a poslušnosť svojmu manželovi. Aj pri tejto podtému sú evidentné viaceré príklady, ktoré dokladajú rodovú nerovnosť a podradené postavenie ženy voči mužovi, autoritu svokrovcov, teda novej rodiny ženy, ktorí za ňu a za jej správanie zodpovedajú pred celou komunitou.

*„Cikáni po staletí mnohé lidi fascinují,
málokdo se jim však snaží porozumět.“*

(A. Sutherlandová, 2014, s. 15)

Záver

Cieľom tejto knihy bolo zmapovať a priblížiť postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov v súčasnosti. Prostredníctvom materiálu získaného počas vlastného terénneho výskumu, doplneného o poznatky z odbornej literatúry, bolo mojou snahou predstaviť obraz olašskej ženy žijúcej svoj každodenný život ovplyvnený vnútornými pravidlami a zákonmi komunity. Ambíciou bolo objasniť danú výskumnú oblasť čo najkomplexnejšie. To by nebolo možné bez poznania „mužského sveta“.⁵⁹ Preto jednotlivé kapitoly obsahujú zistenia a závery vyplývajúce z analýzy výpovedí informátorov rôzneho veku a oboch pohlaví. Interpretáciu získaných javov som sa snažila zasadiť nielen do konceptu „sveta mužov“, ale aj rodiny, ktorej poznanie je zdrojom informácií o normách a hodnotách uznávaných v danej komunite. Rovnako vzorce správania prijaté v rámci rodiny, či celej komunity priamo ovplyvňujú postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov. Nemenej dôležité bolo oboznámenie sa so skúmaným spoločenstvom v širšom kontexte a úsilie vyhnúť sa jeho interpretovaniu z „nášho“ pohľadu, a to v čo najväčšej možnej miere.

Z výskumu subetnickej skupiny olašských Rómov vyplynula snaha o udržanie tradičného modelu postavenia žien, kde má žena nižší sociálny status ako muž. Medzi pohlaviami, ale aj jednotlivými generáciami, sú prísne vymedzené pravidlá slúžiace k tomu, aby jedinec žijúci a postupujúci podľa nich

⁵⁹ Vid' prednáška J. Šiklovej (MRK A 13/2004/1), ktorá upozorňuje, že pokiaľ chceme zaoberať gendrom, musíme poznať aj mužský svet, rovnako ako keď sa zaoberáme dedinským prostredím, musím poznať mestá a podobne.

prežil svoj život bez narušenia noriem komunity. Postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov je odlišné nielen v porovnaní s majoritou, ale aj so subetnickou skupinou dlhodobo usadených Rómov, tzv. *Rumungrov*. Vedome sa snažia o zachovanie mnohých archaických prvkov, zvykov a obyčají, noriem správania, ktoré vychádzajú z vlastných vnútorných zákonov, často nadradených nad zákony štátu. V celej šírke to však pochopiteľne nie je možné, takže vplyvom vonkajšieho prostredia a modernizácie dochádza k značnému posunu. Ten tu bol ale vždy, a napriek tomu sa mnohé staršie prejavy a princípy v tejto komunite zachovali do súčasnosti.

Na predošlých stranách som sa snažila podať čo najkomplexnejší a najvernejší pohľad na život žien v spoločenstve olašských Rómov, na ich sociálny status a postavenie. Uvedomujem si, že túto tému som zďaleka nevyčerpala a vynára sa viacero nezodpovedaných otázok.

Motiváciou pre napísanie práce venujúcej sa práve olašským Rómom bola snaha sprístupniť nezainteresovanej širokej verejnosti určité informácie a fakty týkajúce sa rómskej populácie, a to práve tie, ktoré sú ťažšie prístupné a ťažko prenikajú medzi majoritné obyvateľstvo. Aj takýmto spôsobom by som rada napomohla k spoznaniu tejto komunity, k bližšiemu pochopeniu ich konania v rôznych situáciách, najmä poznaniu dôvodov, ktoré k nemu vedú, a tým zabránila posudzovaniu rómskeho etnika cez prizmu predsudkov a stereotypov, ktoré sú v našej spoločnosti vo veľkej miere rozšírené. Keďže som sa stretla s pomerne veľkým záujmom o skupinu olašských Rómov zo strany širokej verejnosti, ale i odborníkov, verím, že výskum tohto spoločenstva stojí za pozornosť a má zmysel. Tento záujem z veľkej časti vyplýva z ich spôsobu života, ktorý je v mnohom diametrálne odlišný od „nášho“. Práve odlišnosť, či inakosť, vybočenie z modelu, ktorý je nám známy, máme tendenciu vnímať negatívne. Žiaden z aspektov života tohto spoločenstva nemožno preto

posudzovať bez poznania kontextu (kultúrneho, rodinného, spoločenského, či historického). Striktné zachovávanie prísnych noriem tohto spoločenstva slúži na zachovanie jeho existencie a zamedzuje splynutiu s okolitou spoločnosťou (majoritnou, ale aj inými subetnickými skupinami Rómov). Na to, do akej skupiny patria, sú hrdí. Svedčí o tom časté tvrdenie samotných informátorov: „*my sme tí praví Cigáni, tí kočovní, olašskí!*“.

Okrem toho, že máme tendenciu báť sa inakosti, cudzie a nepoznané nás môže aj fascinovať. Mňa fascinovala práve komunita olašských Rómov. Nechcela som však zostať iba pri samotnej zvedavosti, chcela som sa dostať bližšie a spoznávať. Preto dúfam, že vďaka tejto knihe som vniesla trochu porozumenia a pravdy o živote olašských Rómov a o ich mentalite aj Vám, čitateľom (mentalita nie je síce najvhodnejší odborný výraz, ale v závere si ho dovoľím použiť, keďže samotní olašskí Rómovia ho používajú často).

V knihe som sa snažila priniesť najmä dáta zozbierané od samotných Rómov. Okrem snahy odborne zanalyzovať postavenie žien v spoločenstve olašských Rómov som chcela nechať rozprávať aj ich samotných. Tu by som rada ešte raz zdôraznila, rovnako ako v úvode, že prinášam len to, čo mi sami prezradili, to, kam ma pustili. Uvedomujem si, rovnako ako Anne Sutherlandová (2014, s. 40), že vzťah Rómov ku gádžom charakterizuje dvojnásobnosť a nevypočítateľnosť. Často som myslela, aj pri spracovávaní dát z terénu, na jej výrok: „Môj vzťah se neustále pohyboval medzi radostí z toho, že jim ‚rozumím‘, a strachem, že se dozvídám příliš. Nikdy nezapomněli, že jsem cizinka (*gaži*).“ Sama neviem, ako na túto knihu zareagujú nitrianski olašskí Rómovia. Možno nie všetci budú so všetkým súhlasiť a povedia, že v ich rodine to funguje inak. Všetko uvedené v tejto knihe je napísané na základe rozhovorov s konkrétnymi ľuďmi, ich konkrétnych životov a skúseností. Uvedomujem si, že rozdiely v rámci ro-

dín žijúcich v skúmanej lokalite sa môžu objaviť, na niektoré z nich aj priamo v práci na viacerých miestach upozorňujem. O nitrianskej komunite sa navyše hovorí, že je v mnohom prísna, takže je pravdepodobné, že v iných lokalitách niektoré zo zvykov už nie sú tak striktné dodržiavané. Dovolím si však tvrdiť, že podstata zostáva rovnaká a dotýka sa všetkých olašských Rómov žijúcich na našom území. Rozprávať sa so všetkými olašskými Rómami v rámci Nitry nebolo v mojich silách. Treba si uvedomiť, že každý sa chce prezentovať v tom najlepšom svetle. Vždy sa objaví niekto, kto sa cíti byť najpovolanejší rozprávať o danej téme, každý chce ukázať, že uňho to funguje práve tak, ako by malo a že jeho rodina žije tak, ako sa patrí, ako je to správne. Niekedy ma z toho chytil pocit frustrácie a zúfalstva. Na jednej strane sa objavovali noví informátori s novými dátami, na druhej strane by to bol začarovaný kruh, z ktorého by som sa dostala asi až po vypočutí všetkých Rómov v danej lokalite. Uvedomujem si limity výskumu, ale aj limity svoje vlastné, osobnostné (nehovoriac o tom, že ide o moju prvotinu, na čo sa však nemôžem a ani nechcem vyhovárať). V kútiku duše však dúfam, že som sa pri spracovávaní dát žiadnej závažnej chyby nedopustila, a že v tejto knihe prinášam čo najvernejší obraz (aký môže *rakli / gáži* priniesť) o postavení žien v spoločenstve olašských Rómov na príklade jednej konkrétnej komunity.

Dostať sa cez bariéru, ktorú si majoritné obyvateľstvo a olašskí Rómovia navzájom medzi sebou vytvorili, nie je jednoduché. Snaha spoznať Rómov mi nepriniesla len radosť. Vyskytlo sa aj pár sklamaní a vnútorných bojov. Napriek tomu si stojím za tým, že olašskí Rómovia, s ktorými som sa stretávala pri získavaní dát, potrebných k napísaniu tejto knihy (a s ktorými sa stretávam aj naďalej), obohatili môj život a mnohému ma naučili. Olašských Rómov si veľmi vážim a som vďačná za šancu, ktorú som od nich dostala, za šancu spoznávať ich.

Krátky slovníček rómskych výrazov

V predošlom texte používam niekoľko výrazov v olašskom dialekte rómskeho jazyka, ktorý je komunikačným jazykom olašských Rómov v skúmanej lokalite v Nitre. Na základe toho som sa rozhodla na tomto mieste dané slovíčka zhrnúť a pripojiť k nim niektoré ďalšie výrazy týkajúce sa najmä rodinnej terminológie. Zároveň uvádzam súhrn niektorých používaných ženských rómskych mien v skúmanej lokalite.

I. Základná príbuzenská terminológia

bouri – nevesta	pheň – sestra
bratranco – bratranec	phral – brat
čaládo – (blízka) rodina	rakli – nerómske dievča
dade – otec	raklo – nerómsky chlapec
dej, mamó – mama	rom – muž
kamňi – tehotná žena	romňi – žena
keresfijo – krstný syn	sestranica – sesternica
keresláňa – krstná dcéra	sokra – svokra
kerestaňa – krstná mama	sokro – svokor
kerestapo – krstný otec	šavouro – dieťa
kirvi – kmotra	šávo – chlapec, syn
kirvo – kmotor	šej – dievča, dcéra
lala – teta	šejouri – malé dievča
mámi – stará mama	šougorkiňa – švagrína
muro dad taj muri dej – rodičia	šougoro – švagor
nano – ujo, strýko	unoko – vnuk
nípo – (vzdialená, široká) rodina	unučkiňa – vnučka
papu – starý otec	žamutro – ženích

II. Ďalšie rómske výrazy použité v texte

angluno Rom – vajda

Bachtáli detehárin! – Dobré ráno!

báro – veľký

bijav – svadba

chuŕfelejimo – zásnuby

jilo – srdce

Najisaráv! – Ďakujem!

paŕiv – úcta

romáňi krísi – rómsky súd

T'aven saste taj bachtále! – Buďte zdraví a šťastní! (prianie)

III. Niektoré ženské rómske mená

Boja

Čaja

Falát

Givoj

Groufa

Karolka

Kireša

Luluď

Manci

Marika

Melonka

Mercedes

Momáň

Mundra

Patrin

Pínka

Pirožka

Ribizla

Ráji

Róza

Rúža

Sedra

Šejinka

Summary

One can write about the Roma people in many ways. The intentions of writing about them can also be different. I made my way “into the field” with an open mind and heart in order to explore one of the groups of Roma. By doing so, I aimed to discover as many objective facts as possible. The objective was to discover, to such an extent, these facts in which the Wallachian Roma shared and supported directly with their testimonies.

The book is an ethnographic description of selected aspects of life of a particular Roma group – Wallachian Roma (*Lovara*) living in Nitra. This group forms a small percentage of the Roma population in Slovakia⁶⁰ and is mainly presented as a closed community which is hard to penetrate. This seems to be one of the reasons why there is an absence of information about Wallachian Roma; not only to the general public,

⁶⁰ Long-settled Roma (*Rumungro*) have a majority representation in the Slovak territory. They are mainly concentrated in eastern Slovakia, but they also live in other regions. According to the data from the Atlas of Roma Communities 2013, which also addressed Roma sub-ethnicity, there are 14,244 (3.54%) Roma groups in Slovakia other than old-settled *Rumungro*, in particular Wallachian Roma. The *Sinti* have the smallest share with only a couple of families living in Slovakia. Most Wallachian Roma live in the southern and western part of the country. From among larger cities, it is, for example, Nitra, Nové Zámky, Zlaté Moravce, Komárno, Levice, Piešťany and Senec. The highest estimated share of other sub-ethnic groups can be found in the Region of Nitra – 9,520, which is 31.16%. The total number of Roma in the Nitra region is 30,552, which is 4.43% of the population. The highest estimated share of Roma within the Nitra Region is in the regional capital Nitra – 2,200 (Rosinský, 2014, pp. 94, 106, 108).

but also among experts – in spite of the fact that Wallachian Roma form a special sub-ethnic group which is characterised, among other things, by the preservation of traditional norms, specific forms of behaviour, and a set of unique habits in their community that persist even today. An important feature which influences the way of life of Wallachian Roma is a persistent solidarity among them by observing family and community rules.

The book aims to describe and analyse the position of women within the community of Wallachian Roma today, present the picture of a Wallachian woman living her everyday life subordinated to the internal rules and laws of the community and focuses on the transformation of her position throughout her life. The publication focuses particularly on the current situation, but also observes the preservation of the traditional model of women's position within the community of Wallachian Roma, the possible generation differences and the penetration of newer forms. The book also deals with factors influencing their formation, and aims to grasp this issue in the most comprehensive manner possible from the point of view of several generations and both sexes. The data presented in the book represent the results of field research conducted on Borová Street in Nitra, where the Wallachian community is concentrated within a compact residential unit. The current population of this community is around 350–400 adult Roma with children from the *Ferkošť* family who have lived at this location since 1958 when the first house was built there.⁶¹

The content of the book places emphasis on the changes in the position of women from their birth up to old age. The collected material required its logical categorisation into sev-

⁶¹ Before their arrival in Nitra, they inhabited the surrounding municipalities for about two or three decades.

eral chapters. There were several possibilities, the principal one being the age aspect. This category is based on milestones which are considered important by the community and by which the social position and the status of women changes and develops.

Parents within the observed community seek to bring up their children in such a way that they observe the internal, unwritten Roma laws and later bring up their own children again in accordance with these rules. The different position of women and men is manifested early in childhood. Before a girl becomes a woman, a wife and a mother, she must be brought up by her mother. This happens under the supervision of the whole community. The strong social control does not allow or complicates approaches other than those which are common and considered correct. The Roma childhood is usually short compared to the general population. In the eyes of the studied community, the childhood period often ends at the tenth or twelfth year of the girl's life. Until reaching this age, the upbringing of children – for both girls and boys – is very similar. The main difference is the loss of certain freedom in children. In this age it is important that the girl behaves respectfully, modestly and shyly, takes care of her parents, learns household chores, and looks good. She has reached the age when the boy's parents choose her as their future daughter-in-law and this motivates her upbringing, behaviour and acts under the supervision of her family, in particular her mother and father. They jointly take care *“that she is not blamed of not being good enough”* and that there are no *“bad rumours”* about her. Wisdom is often mentioned by the Roma as something which is required and also appreciated. Despite this, girls only attend ten years of compulsory education. According to Wal-lachian Roma, wisdom is not linked primarily to academic education, especially in girls. Roma children grow up among adults who consider home education important. The loss of

freedom in the life of a ten years old girl is often manifested in restrictions in terms of space. In general, a Wallachian Roma is not allowed to go to other places without her husband's permission. This is one of the ways of ensuring the virginity of a girl entering marriage. This must be guaranteed by her father. If this is proven untrue, the groom's father can return her and sue her father at the Roma court.

Parental choice of the bride for their son is an important step in the life of Roma. The parents want the best raised girl for their son and for their own household. They are not indifferent to the bride they choose for their son. The girl's parents therefore seek to raise their daughter so as to meet the requirements of the community. Only in this case is the girl appreciated, and this is also manifested in the amount paid for the bride. The price for the bride is paid by the boy's father to the girl's father. Strict upbringing is therefore a must. The girl has no possibility of choice in such decision-making, which many Wallachian Roma do not like anymore. In the research of J. Marušíaková among the Roma in Nitra from 1980–1985, the model of choosing the partner by parents still existed at that time, yet she presumed a change in this phenomenon in the next generations on the basis of her female communicators' statements. Recent research, however, suggests that the present generation acted in the same way as the previous one, and the model of choosing a partner by parents has in many cases survived until today. The girl's beauty is important in choosing the future bride, however, as stated in a Roma saying, "the bride should be chosen with ears, not with eyes", which means that her obedience and the family's reputation are more important than her beauty. It is a benefit, however, if the future parents-in-law know the young girl. In the Wallachian community, a child – a girl becomes a wife – an adult woman as a teenager. As if the adolescence period in the form known by the majority was left out in this community. As ob-

served in an old Roma wisdom in the given location: "When the girl reaches the table with her buttock, she is marriageable." If the girl is bashful and maidenly in that age, she is ready for marriage where women's fidelity has a very high value. Marriage is an integral part of life of a Roma woman, and the raising of a good bride from a child means appraisal for the whole family.

The next important phase in the life of a Roma woman begins with acquiring the status of bride. The period after marriage is characterised as such that the girl is no longer a virgin, but does not yet have the status of mother. Her position (low, as it is a young woman, in some cases foreign to her husband's family) is characterised by the fact that she usually pursues her husband into his family. The bride is not accustomed not only to the new family which she joins right after marriage, but also to her husband and the household rules of which she is required to respect as quickly as possible. Her behaviour and actions are controlled not only by her husband but mainly by her parents-in-law who are responsible for their daughter-in-law in front of the entire community. Just as the mother who raised her daughter, the mother-in-law continues raising her daughter-in-law. The change of the social role from a single girl to a married woman is also manifested on the outside by means of internally prescribed clothing elements, in particular by wearing long skirts. It is absolutely forbidden to wear trousers and short skirts (above the knees). At the same time, women do not wear tank tops, shirts without sleeves, and must have their arms covered. In general, they must take care of their appearance and must not dress provocatively. The bride's arrival in the new family also means the learning and the handling of household chores, which was not obligatory for her in her previous family. Chores were the responsibility of her mother. Even though mothers do make efforts to teach their daughters some of these skills before they get married,

it is not important or decisive in choosing the bride, nor is she expected to handle these skills because of her young age and also because it is the mother-in-law's task to teach the young woman the habits of the new family. The moment another younger bride joins the household, most work and duties are shifted upon her. In addition, it is no exception that the bride is also required to do the duties of her sisters-in-law or that she must also take care of the small children of her mother-in-law, if they exist. Even though there are many duties for such a young woman, the mothers-in-law are aware of the fact that the young girl coming into their household does not necessarily have to know how to do everything straight away. They recognise that it is not easy for her to get used to everything. They declare, however, that if the bride is able to handle her basic duties, it is therefore good for her. In their eyes she is not oppressed, as the general population might think. It concerns certain skills and wisdom of the bride. At the same time, she is aware that her position would rise with repeated pregnancies, i.e. by acquiring the status of mother.

A pregnant woman is considered among the Wallachian Roma within the studied community a *"blooming flower"*, someone who *"beautifies the house"*. Pregnancy is a welcome, expected status, and even required shortly after marriage. In the perception of this Roma group, the main life duty of a woman is to give birth and bring up a child. In Wallachian Roma families (and in other sub-ethnic Roma groups), childlessness is considered a top form of bad luck. It is such an important and fundamental issue that it is considered a fair reason for the man to leave his wife and return to his original family. When a young woman gets pregnant, she is still a bride in the house, and is expected to perform the duties which arise from her status of bride. She can do all the works, provided that she can. If the woman works during pregnancy, she is praised for that. However, due care is taken for her

health and for the health of the yet unborn child; thus, she can rest more and can eat whatever she wishes. The view of a woman changes mainly after giving birth, when the woman is designated as “kútnica” – impure. This term is also used by the general population. First of all, on her way from the maternity hospital, she cannot be seen by any man, except for her closest relatives. After returning home, the woman stays in the bedroom and does not go out at all, except for medical checks. This implies extensive spatial restrictions. The period of the magic impurity of the woman after labour ends with the baptism of the child, when holy water is brought from the church to consecrate the members of the household and the house. On the other hand, she is still prohibited from preparing meals and using pots used for the preparation and consumption of food. This takes approximately four to six weeks from the birth of the child. As for the preparation of meals, it is particularly prohibited to make dough, as dough is kneaded with hands, and this is something that a “kútnica” is not allowed to do, as she is “impure” and must not touch food with her hands. This restriction in the preparation of meals is not so strict in the case of repeated pregnancies. After the puerperium period is over, the woman joins common life with everyday duties. Besides taking care for the household and her husband, she must also take care of the child. Her position does not change much with giving birth to her first child. It can improve with the arrival of another bride in the household who takes over much of the duties. At present, one child is not considered sufficient in the Roma community. The community appreciates more mothers with several children. Wallachian Roma show great love to their children and the community is joyful when a child is born. The position of a woman changes with multiple pregnancies. This is due, among other things, to the fact that the young family often becomes independent and the bride is no more under

everyday direct supervision of her husband's parents. This cycle culminates when the eldest son reaches the age of marriage (at present, between the 17th and the 19th year of age), and brings a woman to the house. The bride and mother thus become mother-in-law with all the rights exercised towards her daughter-in-law. The older the woman is, the more experienced and is considered wiser. In general, the older generation has a higher status and position in the Wallachian Roma community which also includes women.

Just like the general population, the Wallachian Roma community also has certain gender expectations and ideas about the "right woman" and the "right man". This picture is closely related to the given culture, its internal laws, regulations and norms which ensure the wished for ideal. Every member of the household is aware of his/her social rights and duties, and is taught by older ones since early childhood about where his/her place is and what is his/her current status. The rules of behaviour within a Roma community were and are based mainly on the authority of the male members. The position of a father in a family is exceptional and is characterised by superiority over all members of the family. The rights of the women, their freedom in making decisions, in their actions or presentation of their own opinions is largely limited compared to the men. The men are considered wiser, representing the family towards the outside, in front of the community, and are also responsible for the family's behaviour and conduct. They are the bearers of the prestige of the family. From the point of view of non-Roma, it might look as if Wallachian women are discriminated against. It is therefore important to hear the views and the opinions of women on this issue. The expressions of gender inequality in the sub-ethnic group of Wallachian Roma cannot be taken out of the cultural, historic and social context. The Roma in Nitra have a clear opinion on the picture of the "right Wallachian woman" and girls are

guided by their mothers to respect this since early childhood. The expected ideal is a woman who is able to take care of her children, husband and household and lives her life according to Roma laws. Women are responsible for household chores, and men are the breadwinners which increases their social status. Women do not work. They consider it a tradition, and it would be a shame for a man if he is unable to sustain his family. They also emphasise the fact that with all the duties in the household and in caring for the children, women would not have time to go to work.

Another gender expectation is that a woman does not prohibit her husband from doing anything, and according to the Wallachian community norms she must obey her husband, thus showing her respect to him. Failing to do so would result in shame for the man. The Wallachian community also knows the common comparison “to be hen-pecked”. No man would wish other Roma to talk about him in this way and so he seeks to ensure to make things work in his family as desired. Respect is very important in the life of Wallachian Roma.⁶² It is one of the fundamental principles and values to maintain “Romahood”.⁶³ “Romahood” could be explained as a way of life, principles that Wallachian Roma took over from their predecessors and continue to observe them and live accord-

⁶² Respect among Wallachian Roma has a broader significance. It is shown by the person who invites the guest and honours him/her by offering hospitality, and the guest is honoured by being invited. The word respect also means apology, approval or permission to join a conversation. It is also used in the sense of showing respect mainly to men. Women get respect when they are older (around 50 years old) and are considered wise by the Roma. (See the chapter “Úcta – Pařiv” in Stojka – Pivoň, 2003, *Náš život – Amáro Trajo*).

⁶³ The elements of “Romahood”: Wallachian language and speech, Godparenthood, baptism, engagement, wedding, Roma court, relation to the closest and distant family, respect, wish, song, dance, dressing and Roma names (Stojka – Pivoň, 2003, p. 6).

ing to them in order to be able to hand them over to the next generation. From the point of view of authority, those who are preferred are men, fathers, sons and brothers, and women are expected to show respect and humility to them. In the perception of Wallachian Roma, this excludes the presentation of a woman's opinions to men other than her own husband and the expressions of disapproval to the man's behaviour. Other manifestations of respect can be observed in greeting men by women. Women are required to greet the men first, especially with regard to the first greeting during the day.

Throughout their life, women face spatial differentiation since their early childhood. This refers to a designated space within the household (e.g. during dining or celebrations), the prohibition to leave the household (e.g. during Christmas holidays or the puerperium) and to the overall restriction of the woman's movement outside the location in which she lives. The differentiation of the space on the basis of gender or restriction, as we can understand it from the point of view of the majority, relates to the superior position of the man over the woman and to the fact that what is permitted and common for men is unthinkable for women. As for women from the given location outside Borová Street, the man or an older person morally responsible for the woman must always be informed about her movement. This prevents the possibility of meeting other men, which is strictly ensured in the community. Otherwise, it could result in the loss of trust and suspicions from infidelity, which would significantly reduce the social position of the woman – at least in the eyes of her husband. One of the traditions observed in the Wallachian Roma community even today, which divides the space for men and women, is the separate sitting of men and women at family celebrations or on occasions where other members of the family meet in one place. As they have stated, women and men do not mind such separation. Not all issues can be discussed

in the men's presence, nor is the presentation of the women's opinions required and permitted due to which women feel more relaxed in purely female company and enjoy the event better.

Women's behaviour and acts are subject to control by the closest family since their childhood. Most minor disputes or conflicts are solved by Wallachian Roma within the household. Women are expected to inform their husbands about what is happening in their families, including potential problems. Men are also confronted by other men from the community who can warn them about inappropriate behaviour they have witnessed, and they are thus required to "put things in order at home" to avoid shame within the community. Inappropriate behaviour means any violation of the unwritten Roma laws or departure from the standards observed within the community. The observation of these internal rules and regulations is guaranteed not only by the Roma as such, but by the supreme authority – the *vajda* (*angluno Rom*) – and the institute of Roma court chaired by the *vajda*. A woman can be judged by this court in the event of infidelity. Since it is considered a serious offence in this community, it must be resolved in public, through the Roma court – undoubtedly also in order to prevent such offences by other women. It should be noted that such "failures" by women are very rare. If a man finds out that his wife was unfaithful, in some cases he stays with her, taking into consideration their children, but he can also expel her from the house. Most cases are tried by the Roma court. The culprit pays a fine. Women do not pay a fine. But since it is a condemnable act by women, they are also exposed to sanctions. Expert literature (M. Hübschmanová 2002, A. Mann 1989, M. Lakatošová 1994, E. Horváthová 1964) mentions the cutting of the hair of the unfaithful woman as a sign of dispraise (either completely or half-head for greater dishonour), the mutilation of the face with a sharp object

to prevent in the future that anyone take interest in her, the taking away of her jewels and of everything that decorates her (including her hair), and punishment by beating. The punishment of women by cutting their hair or by beating exists even today, seeking to expose such women to shame and to distance the family from such acts on the outside. The whole community is informed about her offence. She is, however, not reminded of it later in her life. The community respects the decision of the Roma court, closing the case and punishing the culprits.

The research of the sub-ethnic group of Wallachian Roma shows the efforts to keep the traditional model of women's position where women have a lower social status than men. There are strictly defined rules between sexes and also generations so that individuals living and acting in line with these rules live their lives without breaking the community norms. The position of women in the community of Wallachian Roma is different not only compared to the majority, but also to the sub-ethnic group of long settled Roma called *Rumungoi*. They consciously seek to preserve many archaic elements, habits, customs and norms of behaviour which are based on their internal laws, often superior to the state laws. It is, however, not possible in full extent, and there is a certain shift under the influence of the external environment and modernisation. Even though it has always been present, many older expressions and principles have been preserved in this community up to today.

The writing of the study on Wallachian Roma was motivated by an effort to present to the general public certain information and facts on the Roma population, in particular information which is hard to access and which is negligibly spread among the general population. No aspect of this community can therefore be assessed without knowing the context (cultural, family or historic). The strict observation of the

rigid norms of this community serves for the preservation of its existence, and prevents its merging with the general society around them (the majority population or other Roma groups). They are proud to belong to their group, which is often affirmed by the communicators: *"We are the right Gypsies, the wandering Wallachians!"*

In the book, I seek to present data mainly collected from the Roma themselves. In addition to the efforts to make an expert analysis of the position of women in the Wallachian Roma community, I wanted these Roma to speak for themselves. I would like to emphasise that what I present here is what they have disclosed to me and where they let me in. I am aware, just like Anne Sutherlandová (2014, p. 40), that the relationship of the Roma to *Gadje* is characterised by ambiguity and unpredictability. I often recalled her statement, even during the processing of field data: *"My relationship moved always between joy from understanding them and fear from learning too much. They never forgot that I was a foreigner (Gadje)."* I am aware of the fact that differences can arise within families living in the given locations, and I point out some of them directly in my work. Moreover, the Nitra community is strict in many aspects, so it is likely that some of the habits are not observed so strictly in other locations. I dare to claim, however, that the essence is the same and concerns all Wallachian Roma living in our territory.

It is not easy to break down the barrier created by the general population and Wallachian Roma. The Wallachian Roma whom I met during the collection of data needed for the writing of this book (and whom I am still meeting) have enriched my life and taught me many things. I highly appreciate Wallachian Roma and I am thankful to them for the chance they gave me, the chance to know them.

Bibliografia

- ANTOL, P. 1992. Rodinné obyčaje Rómov v obci Sol. In: Mann (zost.) : *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov – Rómov na Slovensku*. Bratislava : Ister Science Press, 1992, s. 165 – 171.
- BAČOVÁ, V. 1988. Spoločenská integrácia cigánskych obyvateľov a cigánska rodina. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1988, roč. 36, č. 1, s. 22 – 34.
- BEŇOVÁ, K. 2010. *Žena v tradičnej kultúre Slovenska: menštruácia, materstvo, panenstvo (so zameraním na nečistotu a tabu)*. In: *AntropoWebzin*. ISSN 1801-8807, 2010, č. 3, s. 161 – 168.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 1995. Narodenie. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. zv.* Bratislava : Veda, 394 s.
- BERNASOVSKÝ, I. – BERNASOVSKÁ, K. 2004. Bio-medicínske špecifiká rómskeho etnika. In: *Zvyšovanie úrovne socializácie rómskej komunity prostredníctvom vzdelávania*. Banská Bystrica : PF UMB, 2004, s. 110 – 115.
- BOURDIEU, P. 1987. Sociálny prostor a symbolická moc – Espace social et pouvoir symbolique – francúzsky text prednášky na univerzite v San Diegu, marec 1986 – prevzaté z *Choses dites*, s. 147 – 166, Paris : Plon. Preklad 1987, PhDr. Alena Lhotová a PhDr. Hana Prousková.
- BROŽOVIČOVÁ, K. 2013. *Žena v tradičnej kultúre. Učebné materiály*. Brno : Masarykova Univerzita, 2013. 89 s. ISBN 978-80-210-6583-3.
- BUDILOVÁ, L. 2008. Rodina, manželství a príbuzenství u cikánských skupin (literatura, teoretické prístupy, kľúčová témata). 2008. In: *Antropo Webzin*. ISSN 1801-8807, 2008, č. 2 – 3, s. 59 – 73.
- DARULOVÁ, J. – KOŠTIALOVÁ, K. 2004. Sféry ženy – úvod. In: Darulová, J. – Košťalová, K. (ed.) : *Sféry ženy. Sociológia, etnológia, história*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, Sociologický ústav AV ČR v Prahe, 2004. ISBN 80-8055-999-6, s. 9 – 11.
- DAVIDOVÁ, E. 2003. *Ke změnám v tradiční kultuře a diferenciaci romské rodiny a skupiny*. In: *Fabianová, Matulay (ed.) : Empirické poznatky z edukácie rómskych detí. Vplyv rodiny a rola matky vo výchove a vzdelávaní rómskych detí. Zborník príspevkov z vedeckého seminára s medzinárodnou*

- účastou. Spišská Nová Ves : FSV & PF UKF v Nitre, 2003. ISBN 80-8050-667-1, s. 146 – 151.
- DAVIDOVÁ, E. 2004. Romano drom. Cesty Romů 1945 – 1990. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. 273 s. ISBN 80-244-0524-5.
- ĐURINOVÁ, I. 2015. Darmo, že si gádžovka, aj tak si naša. 2015, [cit. 2015-07-27]. Dostupné na internete: <http://romovia.sme.sk/c/7922426/darmo-ze-si-gadzovka-aj-tak-si-nasa.html#ixzz3gcS3bf3P >.
- ERIKSEN, T. H. 2008. Sociální a kulturní antropologie. Vyd. 1. Praha : Portál, 2008, 408 s. ISBN 978-80-7367-465-6.
- FRASER, A. 2002. Cikáni (z ang. orig. The Gypsies). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 374 s. ISBN 80-7106-212-X.
- GAVORA, P. 2006. Sprievodca metodológiou kvalitatívneho výskumu. Bratislava : Regent, 2006, 239 s. ISBN 80-88904-46-3.
- HANCOCK, I. 2001. Země utrpení – Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha : Signeta, 2001, 198 s. ISBN 978-80-902608-3-2 .
- HANCOCK, I. 2005. My rómsky národ. Ame sam e Rromane džene. Bratislava : Petrus, 2005, 258 s. ISBN 80-88939-97-6.
- HENDL, J. 2012. Kvalitatívni výzkum. Základní teorie, metody a aplikace. Vyd. 3. Praha : Portál, 2012, 408 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1964. Cigáni na Slovensku : Historicko-etnografický náčrt. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, 396 s.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1995. Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 1995, 112 s.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1996. Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 1 – 2, s. 19 – 24.
- CHRENKOVÁ, P. 2007. Postavenie žien vo vybraných obciach severného Slovenska. Reflexia využitia metód oral history v kulturologickom výskume. In: *Národopisný věstník, XXIV, Česká národopisná společnost, Praha 2007*, ISBN 0323-2492, s. 39 – 44.
- JUROVÁ, A. 2002. Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia. In: Vašečka Michal (ed.) : *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002, ISBN 80-88935-41-5, s. 19 – 30.
- JUROVÁ, A. 2002. Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In: Vašečka Michal (ed.) : *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002, ISBN 80-88935-41-5, s. 53 – 77.
- JUROVÁ, A. 2009. Niektoré aspekty súpisu kočujúcich osôb v roku 1959. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 2009, č. nilaj, s. 13 – 36.

Bibliografia

- KALEJA, M. – KNEJP, J. 2009. Mluvme o Romech. Aven vakeras pal o Roma. Ostrava : Ostravská univerzita, 2009, 200 s. ISBN 978-80-7368-708-3.
- KOLLÁROVÁ, Z. 2002. Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu. In: Vašečka Michal (ed.) : *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002, ISBN 80-88935-41-5, s. 43 – 52.
- KOZUBÍK, M. 2013. (Ne)vinní a dilino gadžo. Vyd. 1. Nitra : UKF, 2013, 189 s. ISBN 978-80- 558-0418-7.
- KUTLÍK-GARUDO, E. 1997. Olaskí, Valašskí alebo Vlašickí Rómovia?, In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1997, č. 1 – 2, s. 35 – 37.
- LAKATOŠOVÁ, M. 1994. Některé zvyklosti olašských Romů. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1994, č. 1 – 3, s. 2 – 13.
- LÁZNIČKOVÁ, I. 1999. Tradiční rodinní vztahy, obřady a obyčaje. In: Romové – O roma. Tradice a současnost. Brno : Muzeum romské kultury, 1999, ISBN 80-85956-14-4, s. 53 – 58.
- LIÉGEOIS, J. P. 1995. Rómovia, Cigáni, kočovníci. Bratislava : Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Academia Istropolitana, 1995, 272 s. ISBN 80-967380-4-6.
- LUTHER, D. 1995. Tradícia. In: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2. zv. Bratislava : Veda, s. 262 – 263.
- MANN, A. B. 1989. Základné znaky svadby Cigánov-Rómov na východnom Slovensku. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1989, roč. 37, č. 1 – 2, s. 113 – 122.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1985. Súčasný etnokultúrne procesy vo vybraných spoločenstvách Cigánskeho etnika (so zreteľom na medziskupinové kontakty) : dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 1985.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1986. Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1986, roč. 34, č. 4, s. 609 – 631.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1988a. Vzťahy medzi skupinami Cigánov. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1988, roč. 36, č. 1, s. 58 – 77.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1988b. Zvyky pri narodení dieťaťa u valašských Cigánov. In: *Slovenský národopis*. ISSN 1335-1303, 1988, roč. 36, č. 1, s. 156 – 169.
- MARUSHIAKOVA, E. – POPOV, V. 1997. The Romanies in the Balkans during the Ottoman Empire. Roma, 47, s. 63 – 72. In: Hancock, I. 2005. My rómsky národ. Ame sam e Rromane džene.
- MARUSHIAKOVA, E. – POPOV, V. 2007. The Gypsy Court in Eastern Europe. In: *Romani Studies*. ISSN 1528-0748, 2007, roč. 17, č. 1, s. 67 – 101.

- MARUSHIAKOVA, E. – POPOV, V. A contemporary picture of Romani communities in Eastern Europe [cit. 2015-11-05]. Dostupné na internete: <<http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/introduction/a-contemporary-picture-of-romani-communities-in-eastern-europa>>.
- PODOLINSKÁ, T. – HRUSTIČ, T. 2010. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bytča : Coreta, 2010, 174 s. ISBN 978-80-89027-34-7.
- POLÁKOVÁ, J. 2011. Kapitoly ze současné romistiky (sondy do historie, metodologie a terénní praxe) : dizertačná práca. Brno : Masarykova univerzita, 2011.
- ROSINSKÝ, R. 2014. Rómovia v čísloch na Slovensku a v Nitrianskom kraji, In: *Odlíšnosti by nás mali spájať – nie rozdeľovať!* Nitra : OZ „Sponka“, 2014, s. 92 – 117. ISBN 978-80-971863-0-2.
- SALNER, P. 1995. Manželstvo. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1. zv.* Bratislava : Veda, s. 332
- SELICKÁ, D. – VANKOVÁ, K. 2009. Rómska rodina z aspektu rodinnej sociálnej politiky. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2009, 182 s. ISBN 978-80-8094-485-8.
- SCHEINOSTOVÁ, A. 2006. Romipen. Literatúrou k moderní identitě. Praha : o. s. Athinganoi, 2006, 95 s. ISBN 80-239-7746-6.
- SNESAREV, A. E. 1981. *Etnografičeskaja Indija*. Moskva : Nauka, 1981, 275 s.
- STEWART, M. 2005. Čas cikánů (z ang. orig. The Time od the Gypsies). Brno : Barrister & Principal, 2005, 280 s. ISBN 80-7364-017-1.
- STOJKA, P. 1995a. Dva príspevky Petra Stojky z Hájskeho. Románo sokáši pej Nitranko telepo. Hierarchia a zvyky Rómov z Nitry a okolia. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1995, č. 1 – 2, s. 106 – 108.
- STOJKA, P. 1995b. Románe sokáša pe la Ňitrakero telepo II / Zvyky vlašských Rómov z okolia Nitry. In: *Romano džaniben*, ISSN 1210-8545, 1995, č. 3, s. 57.
- STOJKA, P. 1996a. La romňako than ando románo táršašágo. Postavenie ženy v spoločenstve valašskej ženy. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 1 – 2, s. 107 – 108.
- STOJKA, P. 1996b. Pařiv. Úcta – zdvorilosť. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 3, s. 35 – 38.
- STOJKA, P. 1997. Le detehára andrej vlašika čaládura. Rána vo vlašických rodinách. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1997, č. 1 – 2, s. 39 – 40.

Bibliografia

- STOJKA, P. – PIVOŇ, R. 2003. *Náš život–Amáro Trajo*. Bratislava : SD studio, 2003, 138 s. ISBN 80-969055-0-3.
- SUTHERLAND, A. 2014. *Romové – neviditelní Američané* (z ang. orig. *Gypsies: The Hidden Americans*). Vyd. 1. Praha : Romano džaniben, 2014, 351 s. ISBN 978-80-905833-0-6.
- ŠEBESTA, M. *Rómovia a sociálne inžinierstvo*, [cit. 2015-07-15]. Dostupné na internete: <<http://www.historiarevue.sk/index.php?id=2003sebesta5>>.
- ŠEBKOVÁ, H. – HÜBSCHMANNOVÁ, M. 2004. Desatero doporučení pro návštěvníky romských osad (komunit). In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 2004, č. jevend, s. 64.
- ŠUSTEROVÁ, I. 2013. Vianoce v rodine olašských Rómov. In: *Romano nevo lil*, 2013, roč. 23, č. 5, s. 9.
- ŠUSTEROVÁ, I. 2014. Výber partnera v spoločenstve olašských Rómov (na príklade Rómov žijúcich v Nitre na Kalvárii). In: *Romano džaniben*, 2014, roč. 21, č. 1, s. 75 – 89.
- ŠUSTEROVÁ, I. 2014. Špecifiká výskumu Rómov s akcentom na subetnickú skupinu olašských Rómov. In: *Speculum*, 2014, roč. 6, č. 1, s. 32 – 45.
- VIKOVÁ, L. 1996. Romská rodina z pohledu dětí 9 – 10 let. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 1 – 2.
- WAGNER, P. – WAGNEROVA, M. *Vlaxika Rom* [cit. 2014-02-23]. Dostupné na internete: <<http://romafacts.uni-graz.at/index.php/culture/culture-3/vlaxika-rom-olai>>.
- ŽIGOVÁ, A. 1996. Nejstarší sestra a její postavení v tradiční romské rodině. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 1 – 2, s. 66 – 71.
- ŽLNAYOVÁ, E. a kol. 1996. Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómskej rodine. In: *Romano džaniben*. ISSN 1210-8545, 1996, č. 1 – 2, s. 29 – 40.

Materiál získaný z audiofondu Múzea rómskej kultúry v Brne:

- MRK A 13/2004/1 Přednáška MRK, přednáší PhDr. Jiřina Šiklová, téma: Me, rommi – Já, žena (o gender problematice v oblasti minorit, role a postavení ženy v romské komunitě) MD 20. 4. 2004
- MRK A 26/2005 Výzkum, Ján Lipa, olašský král, nar. 1940, Beluša, okr. Púchov, bytem: Rudná 23, Ostrava 703 00 MD 2. 6. 2005
- MRK A 306/2005 Výzkum – Tibor Tonka, olašský Rom, Francouzská 80, Brno, 602 00, nar. 4. 3. 1965 – Partizánske, okres Spišská Nová Ves, Slovensko MD 8. – 16. 2. 2005

IVANA ŠUSTEROVÁ

Život olašských žien

Návrh obálky: Mgr. Marek Petržalka
Zodpovedný redaktor: Emil Borčín
Jazykový redaktor: Stanislav Matuška
Technická redaktorka: Jana Janíková

Prvé vydanie.

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
v Bratislave roku 2015 ako svoju 4 174. publikáciu. Strán 168.

Autori fotografií:

Ivana Šusterová: č. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 13, 14, 19, 20,

21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30

Rastislav Pivoň: č. 7, 8, 9

Klub priateľov starej Nitry: č. 11

Jaroslav Bihary: č. 12, 15, 16, 17, 18

Stanislav Farkaš: č. 22, 23

www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-224-1490-6